

most

72

revija
za kulturo
in
družbena
vprašanja

33

34

most

REVIJA ZA KULTURO IN
DRUŽBENA VPRAŠANJA

Ureja uredniški odbor: Stanko Janežič,
Aleš Lokar, Boris Podreka, Marjan Rožanc in
Vladimir Vremec (odgovorni urednik)

Vsi prispevki ne predstavljajo mnenja
celotnega uredniškega odbora.

Registrirano na sodišču v Trstu s številko
6/64 RCC dne 25. maja 1964

Uredništvo in uprava: 34136 Trst - Trieste,
Salita Cedassammare, 6 - Italija

Cena posamezni številki 500 lir, letna
naročnina 2.000 lir, plačljiva na tekoči
račun 11/7768 A. Lokar, Salita Cedassama-
re, 6 Trieste. Za inozemstvo 5 dolarjev

Oprema: Boris Podreka

Tisk: Tiskarna A. Keber - Trieste

Poština plačana v gotovini
Spedizione in abb. post. Gr. IV
I. Semestre 1972

D 129908

VSEBINA

- Okrogla miza v Nabrežini** 1 Ali imamo zamejski Slovenci nove probleme?
- Bogdan Berdon** 14 O uporabi slovenščine na sodišču
- Tito Favaretto** 18 Gospodarski razvoj in delavsko samoupravljanje
- Emidij Susič** 27 Mejni odnosi med Furlanijo - Julijsko krajino, Slovenijo, Koroško in Hrvaško
- Vladimir Kos** 33 Pesmi
- D. P. Meier - Lenz** 35 Pesmi
- Taras Kermauner** 37 Nihilizem in »nihilizem«
- Lev Detela** 41 Pesnik Istre in tujine (nekaj opomb k pesniški zbirki Humberta Pribca »Bronasti tolkač«, Melbourne 1962)
- Milena Merlak** 46 Pesmi
- Aleš Lokar** 47 Nemci in Slovenci: nekaj misli o kompleksnem odnosu skozi stoletja
- Vladimir Vremec** 57 Kirurg za Slovence
- Ude - Vremec** 63 Polemična korespondenca
- Lipe** 65 Epigrami
65 Popravek

PN 793/1979

Okrogla miza v Nabrežini: Ali imamo zamejski Slovenci nove probleme?

Ni moč kategorično trditi, da se ziblje naša zamejska skupnost na valovih samozadovoljstva, vendar kaže dejstvo, da izražamo, objokujemo in ponavljamo že desetine let vedno ene in iste probleme, na neko stanje, ki ga lahko mirno imenujemo za samovaranje. Ne trdimo, da bi morali odnehati od naših zahtev, dokler nam jih vsaj najbistveneje ne uresničijo, toda v svetu, ki gre nezadržno naprej in sicer hitro, postaja človek radoveden, ali se je mimo znanih problemov samozaščite in samoobrambe, ki jih stalno razgllašamo in ki zato postajajo šablonski, kot da bi imel naš tisk zanje v tiskarnah za stalno postavljene klišeje, pojavil kakšen nov problem, kakšen znak novih življenjskih razmer, novih potreb in morda celo novega mišljenja ter usmerjenosti. Namen okrogle mize v Nabrežini ni bil toliko, da bi ponudili javnosti kako zaokroženo in takoj uporabno teorijo in koncept, kolikor da bi se vprašali, ali naša skupnost reagira na nove razmere v svetu in če in v kakšni meri je naš posameznik pod vplivom sprememb. Udeleženci okrogle mize so si bili enotni v tem, da ne moremo hoditi po starih uhojenih poteh, ki so jih uhodili naši očetje ali celo dedje. Ta ugotovitev je po našem prišla jasno do izraza tudi pri občinstvu.

Druga in pomembna ugotovitev, do katere je pomagala okrogla miza je ta, da je občutiti močno pomanjkanje novih vzpodbud znotraj zamejskega organizma, sad družbene in idejne statičnosti. Mimo občasnih skupnih nastopov si dva glavna in najbolj merodajna interesna tabora še zmeraj stojita iz oči v oči, ne toliko zaradi ideoloških razlogov, ki danes zgublajo na pomenu, temveč predvsem iz interesnih. Vsak od obeh ima v svoji orbiti cel sklop trabantov in satelitov, ki jih drže skupaj takšne sile, kot so službe, plače, honorarji in druge oblike interesne povezanosti. To je sicer normalno, zakaj vsi interesni konglomerati tega sveta stoje skupaj zaradi podobnih sil. Kar pa ni normalno, je to, da ta dva sklopa, iz skrbi za svoje pozicije, blokirata skoraj vsako pobudo znotraj njiju samih in tudi med sabo, kar pomeni, da sta eden z drugim, kljub občasnim polemikam, ki so le bolj za občinstvo, kar zadovoljna, saj sta si lepo razdelila tržišče, v nekaterih primerih postaja razdelitev vplivnostnih območij skoraj dednostna oziroma dobiva značaj sorodstvenega klana. Posledica tega je seveda pomanjkljivost v selekciji, in sicer v selekciji ljudi, idej, delovanja. Skratka: statičnost.

Ne domišljamo si, da bo po okrogli mizi vse na mah boljše, upamo le, da bomo zdaj bolje vedeli pri čem smo. Če je kakšna ideja padla na rodovitno prst, pa bo pokazala bližnja prihodnost.

f) Kaj sodimo o šolstvu, kulturi na splošno, znanstveno raziskovalnem delu; problemu prostega časa, športu, problemu mladine?

Na vsakem izmed teh področij je potrebno priti do izbir, ki naj bi pripeljale do optimalnih (najboljših) rešitev. Seveda, najboljša rešitev za en subjekt, ni nujno, da je tudi najboljša za drugega. Kar se večinskemu narodu zdi najpomembnejše, ni nujno, da je pomembno tudi za nas, za manjšino. To se je, recimo, izkazalo ob problemu urbanističnega načrta za Kras, kjer naše stališče ni istovetno s tistim, ki ga izdelujejo na ustanovah večinskega naroda. Že izhodišči sta povsem različni: za mestnega človeka je Kras zelen, a prazen prostor, kamor se hodi ob praznikih sprehajat. Za nas pa je življenjski milje, v katerem smo doma: v njem smo doraščali, tu imamo sorodnike, znance, sošolce, itd. Iz takšnih različnih izhodišč izhajajo različni pogledi o namembnosti, ki naj bi jo ta prostor v prihodnje imel. Če v urbanistič-

nem načrtu ne bodo prišle do izraza naše težnje in želje, bo v prihodnosti nujno prišlo do konflikta. In za ta konflikt bomo sami krivi, ker se nismo pravočasno začeli za stvar zanimati.

Naša manjšina naj bi postala most. To je fraza, ki jo že nekaj let ponavljamo. Toda čas je že, da od ponavljanja fraze preidemo h konkretnosti. Začrtati bi morali to našo vlogo mostu. Kaj mislimo storiti, da bomo v resnici postali most med narodi?

Za vsa ta vprašanja bi moral slovenski politični razred razpolagati s temeljnimi študijami, da bi lahko delal določene izbire in s tem prihajal na dan s predlogi. Na ta način bi izvrševal vlogo subjekta in se polnopravno in enakovredno vključil v širše družbeno dogajanje. S tem bi ne koristil le slovenski narodni skupnosti, temveč vsej družbi in nekaj pozitivnega ter konkretnega doprinesel k nadaljnji splošni materialni in duhovni rasti.

Vladimir Vremec

strokovnjak pokrajinskega kmetijskega nadzorništva ter vrtni in krajinski arhitekt

Današnja okrogla miza je nastala iz zanimanja in spraševanja ljudi o tistih vsakdanjih problemih, s katerimi se srečuje v tem kotičku Evrope predvsem posameznik. Ker pa v tem prostoru živita tesno skupaj dva naroda, od katerih se del enega nahaja izven svojih meja, bo razmišljanje potekalo ne samo v smeri posameznikovega obnašanja v življenju, ampak tudi v smeri obnašanja in uveljavljanja širše slovenske zamejske skupnosti. Pri tem pa bom izhajal s stališča smotrnosti zamejske nacionalne organizacije, to je v smislu teze Veljka Rusa prirejene na naše razmere, da obstoja majhne narodne skupnosti ne ogrožajo toliko raznarodovalni pritiski okolja, kolikor da je eksistenca posebno majhne narodne skupnosti čedalje bolj odvisna od njene notranje organiziranosti. (Veljko RUS, Razvojne posebnosti majhnega naroda, PROBLEMI 1970, št. 91-92). Zamejski Slovenci smo sicer brez nekaterih osnovnih pravic in inštitucij, naš vpliv v javnosti je res v glavnem še majhen, toda ni nam treba nadrobno dokumentirati trditve, da se isto dogaja drugod na svetu na vseh mogočih ravneh. Vsi sku-

paj živimo — in tega ne smemo pozabiti — v svetu omejenih možnosti. To resnico sveta mora — hote ali neho — priznati 28 let po revoluciji tudi še tako zagnan slovenski revolucionar.

Od nerazslojenega do razslojenega naroda

Dokler smo bili nediferencirana t.j. nerazslojena skupnost, kar je pomensko ravno obratno od družbe po delu, zanimanjih in interesih različnih posameznikov. dokler smo bili pripadniki pretežno kmečkega sloja, oprti na naturalno gospodarstvo, osredotočeno le na tisto, kar je potrebovala kmetovalčeva družina, dokler smo v redko naseljenem svetu brez večjih središč živeli življenje umirjenih in v svoj svet usmerjenih vaških skupnosti, dokler se torej nismo razvili v moderen narod, je bil tudi pojem o narodu temu primeren, navznoter usmerjen, samoobramben koncept narodovega življenja in razvoja. V silovitem prodoru tehnike, trgovine, skratka ekspan-

Drago Legiša

župan devinsko - nabrežinske občine

Izvajanja, ki naj bi služila kot uvod k nocojšnjemu razgovoru, so seveda le delček široke problematike s katero se dnevno, zavedno ali nezavedno, srečujemo. Za sedanje družbeno življenje v državi in deželi, v kateri živimo kot narodna skupnost, je predvsem značilna izredna in čedalje bolj pospešena mobilnost, ki je najbolj razvidna iz dejstva, da se družbene strukture vedno bolj spreminjajo. Ta pojav, seveda, pobliže zanima in *mora zanimati* celotno našo narodnostno skupnost. Tu nastaneta, po mojem skromnem mnenju, predvsem *dve vprašanji*, na kateri moramo na vsak način skušati odgovoriti.

1. Smo danes Slovenci v Italiji, mislim tu predvsem Slovence na Tržaškem in na Goriškem — kajti beneški Slovenci, oziroma Slovenci v Režiji in Kanalski dolini predstavljajo problem zase — že na takšni stopnji nacionalnega osveščanja, da se nam ni treba na vsakem koraku bati, da nas bo pomendral val asimilacije? Ko tu omenjam stopnjo nacionalne zavesti, mislim namreč na psihološko in duhovno stanje, ki ni samo vezano na takšno ali drugačno obstoječo zakonodajo ali takšno ali drugačno družbeno ureditev, čeprav od vsega tega seveda nikakor ne moremo abstrahirati, ko govorimo o nacionalni zavesti. Vprašam se samo, kakšna je ta stopnja nacionalne zavesti *tu in sedaj* — hic et nunc.

2. Od odgovora na pravkar postavljeno vprašanje je namreč, po mojem, odvisen odgovor na drugo vprašanje, ki je tudi najvažnejše in sicer, ali smo zamejski Slovenci danes sposobni nastopati v življenju kot enakopraven in polnopraven *subjekt*, to je, ali smo Slovenci sposobni vplivati na določevanje splošnih smernic ne samo lastnega za nas specifičnega razvoja, temveč, ali smo tudi sposobni vplivati — seveda, sorazmerno z našimi močmi — na določevanje splošnih smernic širše družbene dejavnosti, sredi katere nam je usojeno živeti in delovati.

Če bi hoteli natančno, ali vsaj kolikor toliko zanesljivo, odgovoriti na zgornji vprašanji, bi morali predvsem razpolagati z izsledki znanstveno izvedene sociološke raziskave, česar žal nimamo. Mi sicer vsaj približno vemo — ali si vsaj domišljamo, da vemo, kateri pravni in zakonodajni instrumenti bi nam jamčili, da bi se odpravila nevarnost asimilacije, in nam hkrati zagotovili položaj subjekta družbenega dogajanja. Teh instrumentov pa še od nikoder ni; kar jih je, so pomanjkljivi. Vendar življenje — tudi naše — se kljub temu razvija in njegov razvoj polno zaobjema tudi nas. Zaradi tega je treba vsaj s pomočjo intuicije in tistih skopih podat-

kov, s katerimi razpolagamo, najti določen odgovor na dve postavljeni vprašanji; kajti jasno je, da samo pozitiven odgovor lahko služi kot izhodišče za nadaljnja izvajanja in sklepanja.

Po mojem prepričanju je stopnja nacionalne zavesti — pri tem ne mislim samo na zavest o pripadnosti določeni jezikovni skupnosti, določeni kulturi, temveč mislim na vse tiste attribute, s katerimi danes opredeljujejo neko narodnostno skupnost — pri večini naših ljudi takšna, da bi lahko vsaj potencialno postali subjekt družbenega dogajanja, s čimer seveda nikakor ne zanižamo nujnosti prizadevanj za temeljito zaščito na zakonodajni ravni.

Prvi pogoj, ali eden prvih pogojev, da postanemo subjekt pa je, da vemo, kaj *pravzaprav hočemo*, tako zase, kot za širšo družbeno dejanskost.

Mislim, da je bil glavni namen in cilj nocojšnjega razgovora prav ta: prispevati k razvozanju tega, po mojem, temeljnega vprašanja.

Da ne ostanem na ravni teoretičnih hipotez si dovoljujem nanizati nekaj konkretnih problemov, o katerih bi tudi mi Slovenci — kot subjekt družbenega dogajanja — morali imeti jasne pojme ter izdelati konkretne predloge.

Kot znano, dežela Furlanija - Julijska krajina pripravlja svoj drugi program družbenega in ekonomskega razvoja (1971-75). Ni treba posebej poudarjati važnosti tega dokumenta. Tu imamo priložnost, da smo prisotni; vendar smo dejansko Slovenci odsotni — ne mislim tu *politično*, temveč *strokovno, znanstveno*.

Poglejmo posamezna področja:

a) Kaj sodimo o nadaljnjem razvoju produktivnih dejavnosti, kot je industrija: posledice razvoja teh dejavnosti na našo socialno skupnost; kakšne vrste industrije potrebujemo, glede na povpraševanje, ki prihaja z naše strani in celotne družbe?

b) Kaj sodimo o razvoju trgovine, prevoznitva, turizma?

c) Kaj sodimo o razvoju obrtnitva, kmetijstva?

č) Kaj sodimo o razvoju pristaniške, pomorske dejavnosti, o vlogi Trsta na tem področju?

d) Kaj sodimo o razvoju velike cestne infrastrukture?

e) O problemu tako imenovanih socialnih uslug (stanovanja, zdravstvena oskrba, varstvo najmlajših, itd)?

zije razvitejših narodov, je razumljivo taisti koncept postal skoraj svetinja, saj Slovenci nismo imeli skoraj ničesar, kar imenujemo strukture razvitega naroda. Tako razmerje do narodnega je bilo torej zgodovinsko upravičeno in potrebno, če smo se Slovenci sploh hoteli oblikovati in konstituirati kot narod. Že pred prvo svetovno vojno, posebno pa med obema vojnoma, je diferenciacija znotraj narodnega telesa dobivala in tudi dobila čedalje izrazitejše poteze. Tudi pri Slovencih na Tržaškem so se začeli kazati prvi obrisi diferencirane narodne skupnosti, ko so se iz množice vajencev in delavcev začeli pojavljati peki, trgovci, zidarski mojstri in nato iz njih oblikovati razna združenja in zadruge, društva, šole, časopisi, inštitucije, bančni zavodi itd. Fašizem, ki je ta proces zaustavil, lahko pojmuje tudi kot zoperstavitev razvoju slovenskega zamejskega organizma. Iz boja proti njemu smo sicer izšli kot zmagovalci, ker zlepa ni sile, ki bi mogla zaustaviti nek narod pri njegovih naporih po konstituiranju, toda znašli smo se zdesetkani, vrženi kot nebogljeni otročiči v igro vesilsil, misleč da gre za boj za ideale pravice, enakosti, bratstva in napredka. Idejno-politični model povojnih let je bil v marsičem le varianta vsebinsko enosmernega narodnoobrambnega modela, izraz še vedno ne dovolj diferencirane družbe. Bržkone bi vrsto hudih in usodnih napak na ozemlju pod anglo-ameriško upravo, če ne preprečili, pa vsaj omilili, ko bi vstopili v sodobno zgodovino z večjo tradicijo diferencirane družbe. Še danes pomeni v nekaterih kulturniških krogih upoštevanje realnosti, njeno poznavanje in razumevanje kot predpogoj delovanja v njej toliko kot greh, izdajstvo večnih vrednot in ljudstva, oportunitizem. V NOB ni šlo samo za boj neke narodne skupnosti za svoj obstanek, ampak tudi za korak na poti k njenemu dokončnemu konstituiranju kot zgodovinski narod. Šlo je sicer tudi za socialno preobrazbo, toda predvsem na ravni zgodovinskega dogajanja narodne osamosvojitve in konstituiranja. V NOB ni stala v ospredju težnja po uveljavljanju določenega socialnega modela, kolikor komaj po njej. V razmerah nizke splošne razvitosti in skromne diferenciranosti, je zadobila mnogo ostrejšje oblike kot npr. v Vzhodni Nemčiji, kjer, in to pove marsikaj, niso socializirali vseh zasebnih proizvodjalnih sredstev — še danes imajo 5650 polzasebnih in 3400 v celoti zasebnih industrijskih podjetij, 116.000 obrtniških zasebnih podjetij in 4500 za drug obrtnikov. Tudi Poljaki niso izvedli tako radikalne kolektivizacije kmetijstva kot v Jugoslaviji, oziroma v Sloveniji. To pomeni, da so tamkajšnja komunistična gibanja imela v svojih vrstah več in predvsem vplivnejših ljudi z večjo socialno izkušnostjo in zato posred-

no z večjim znanjem in poznavanjem notranjih zakonitosti družbenega razvoja in ekonomske rasti. V tej luči gre tudi razumeti v zaznavanju in tolmačenju stvarnosti med seboj zelo različna in tudi nasprotujoča si stališča KPI in levičarskih izvenparlamentarnih skupin in gibanj. Za stališče izvenparlamentarne levece je značilen prezir realnih stanj in obeležij ter stvarnih možnosti v svetu. Toda to ni izraz splošne družbene nediferenciranosti, kot je to bilo značilno in tudi razumljivo v določeni fazi razvoja za Slovence, kolikor posledica čisto idealističnega povzdigovanja idej nad stvarnost. Zato tudi takšna zagledanost v lastne ideje in prezir drugačnih mnenj, zato tolikšna mistifikacija »novega človeka« in neizmernih človekovih možnosti in sposobnosti. Kje pa imamo dandanes v razvitih industrijskih državah še klasično podobo kapitalizma z na eni strani totalno koncentracijo oblasti v lastnikovih rokah in na drugi strani neorganiziranega in brezvplivnega delojemalca? V sodobni proizvodni strukturi stopa v ozadje lastništvo, v ospredju so menažerji, birokracija, predvsem pa koncentracija vpliva in moči, ki postaja osrednji problem industrializiranega sveta, saj se dogaja, da na delavce streljajo ne samo policaji, »izraz brutalnosti izkoriščajočega kapitala« ampak tudi policaji, ki nastopajo kot »varuhi ljudskih množic in interesov« (Gdansk). Danes so v ospredju problemi preureditve inštitucij, širše soudeležbe ljudi pri vodstvu podjetij, šol, vsakovrstnih inštitucij ter samih držav. Toda v današnjem sodobnem razvitem svetu ni več prostora za klasične ali — ali rešitve in družbene modele. Vse dežele so primorane ustvariti si čim smotrnejšo družbeno ureditev, ki si tudi ne more vzeti za model prejšnje, samozadostne, vase zaprte skupnosti. Sakralno, mitično razmerje do narodnega je dandanes v čedalje bolj poindustrijski dobi, za katero je značilen razmah storitvenih dejavnosti, torej obstoj v gospodarskem procesu čedalje bolj individualiziranih posameznikov, vir raznih poenostavljenih oziroma hudo ozkih predstav o tistem, kar je narod.

Vprašanje smotrnosti

S širjenjem zelo problematičnih resnic o pristnem, dobrem in poštenem Slovcu zagovarjamo tudi razne monopole oziroma omogočamo obstoj nekontrolirane oblasti v imenu nacionalne suverenosti. Če pogledamo okoli sebe, vidimo, kako nevarni postajajo za demokracijo takšni koncepti pri velikih narodih, prav zato je potrebno, da tudi v zamejstvu spregovorimo o vprašanju smo-

trnosti zamejskih struktur, posebno še, ker živimo v pluralističnem družbenem sistemu, v katerem pa se ne bomo dobro gibali s starimi besedami in pojmi o dveh ločenih, bistveno drugačnih narodnostnih in človeških skupnostih. V sodobni družbi stopa v ospredje posameznik s svojimi problemi, s svojimi zahtevami, željami in ambicijami. Bilo bi nespametno razpravljati, ali je takšen človek moralen. Vprašanje je treba obrniti, vprašati se moramo, ali lahko in v kakšni meri posameznik v okolju, v katerem živi, tudi uresničuje in uveljavlja svoje sposobnosti in ambicije. Pojem smotrnosti pomeni po Veljku Rusu prav to: strukturo in organizacijo, ki omogoča in olajšuje vključevanje svojih članov v sodobne življenjske tokove, pri nas predvsem v okolje, ki nas obdaja in ki v glavnem ni slovensko. Človek je družabno bitje, ki teži na določeni izobrazbeni-civilizacijski stopnji k univerzalnemu, k širjenju svojega življenjskega prostora. Slovenski strokovnjak se v določenem trenutku želi uveljaviti tudi v širšem prostoru, bodisi na univerzi ali kje drugje, vase zaprta narodna ideologija pa lahko teh njegovih teženj ne odobrava. Če narodna skupnost kot posebna vrsta makrogrupe, kot pravijo sociologi, ovira takšnega posameznika pri njegovi težnji, bo narod zapustil in žrtvoval svojo nacionalno identiteto univerzalnosti v prid. Če mu bo narod omogočal sprostitev aktivnosti, bo poglobljal svojo nacionalno identiteto iz preprostega razloga, ker ga, kot pravi Rus, bogati in ker blaži kozmopolitsko praznino v brezdomovinski (približno isto trdi za razmere v zdomstvu Toussaint HOČEVAR - glej MOST št. 23-24, Kriza informacije ob dvigu slovenskega zdomstva).

Problem vključevanja v okolje

Kot manjšina smo mnogo bolj podvrženi zunanjim vplivom kot matični narod, ki pa mora ravno tako reševati, zaradi svoje majhnosti, problem vključevanja v širše okolje. Vprašanje je, koliko okolje res upoštevamo. Gibljemo se med dvema potrebama in zahtevama, med samobitnostjo oziroma avtonomnostjo ter komunikativnostjo z okoljem, ki nas obdaja. Če bi hoteli princip avtonomnosti uresničiti na celi črti, bi sploh ne mogli imeti stikov z zunanjim okoljem in se v njem gibati. Obsodili bi same sebe na izolacijo. Avtonomnost, ki bi hotela Slovence zapreti čeravno z željo jih varovati, bi jih v resnici ogrožala, ker skoraj ni področja v vsakdanjem življenju posameznikov in tudi skupnosti, kjer bi si lahko privoščili samozadostnost, posebno si tega ne moremo dosledno privoščiti v Italiji, v politično-družbenem sistemu, v katerem živimo. Posameznik, ki

je, hočemo ali nočemo, v funkcionalnem razmerju z okoljem, bi se prej ali slej odtujil takim konceptom. Seveda to ne pomeni še, da se moramo odpovedati institucionalizaciji slovenskih ustanov in sredstev skupinskega življenja oziroma avtonomnosti tam, kjer je to potrebno zaradi samoidentifikacije. Ko pa na drugi strani vključevanje v tuje okolje preseže meje še možne samoidentifikacije, takrat postane tudi to nevarno, saj vodi v dezintegracijo. Torej tudi vključevanje in odpiranje okolju in svetu ni brez nevarnosti in senčnih strani. V določenem trenutku so se tudi tisti, ki zagovarjajo dosledno vključevanje v vsedržavne organizme znašli v hudi zagati, ker so zgubili takorekoč tla pod nogami kot narodna skupnost, (pomislimo na tržaško predmestje, na miljske hribe itd.) to pa zato, ker je določeni, od narodnega interesa drugačni interes popolnoma prevladal in je potreba po indentifikaciji sebe kot del narodne skupnosti stopila v ozadje.

Slovenci v zamejstvu smo nenehno postavljeni pred skušnjava varnosti, a tudi statičnosti kot tudi utapljanja in torej izgube lastne podobe. Problemov realnega življenja nam ni dano več reševati ne v eno ne v drugo smer.

Če smo si na jasnem, da ni mogoče več slediti dosledno ne eni ne drugi varianti, opazamo, da si zagovorniki avtonomnosti na eni strani trudijo stopiti v intenzivnejši stik z italijanskim okoljem, ter da se na drugi strani zagovorniki maksimalne komunikabilnosti, odprtosti in integracije z večinskim narodom in njegovimi organizacijami močno trudijo ponovno okrepiti in si ustvariti kolikor toliko izrazite oblike in sredstva samoidentifikacije, kar se kaže v podpiranju tistega predstavnika v rimski parlament, ki ga res lahko ima narodna skupnost še za svojega — vemo, kako je pred leti neizraziti Colli-Kolenc popolnoma propadel in kako se je na listi KPI uveljavil Albin Škerk.

Že nakazana podoba razmer ter nastopanja posameznika v okolju, ki nas obdaja, nam narekuje, da dokončno zavržemo vsakršno spogledovanje z nekakšno idilično slovensko zamejsko srenjo ter da si izoblikujemo koncept in vlogo, ki bo izraz aktivnega razmerja z okoljem; koliko naših nekdanj trdnih Slovencev je nato — ali res kar tako? — izginilo v tujem okolju. Te misli ne morem sedaj izpeljati na vseh mogočih ravneh, rad bi le spomnil na dejstvo, da ima vrsta slovenskih znanstvenikov, raziskovalcev oziroma strokovnjakov že dolgo let neke vrste posredniško funkcijo, ki je tudi v očeh večinskega naroda realna in konkretna funkcija, katere nam ne odrekajo, in ki nas po tej plati v širšem oziru integrira v okolje, ker je to funkcionalna integracija. ne pa

deklarativna, kot se je to zgodilo na politični ravni posebno leta 1948 in po razpustu Neodvisne socialistične zveze z uveljavljanjem principa vključevanja zamejskih Slovencev v vsedrjavne napredne stranke in organizacije.

V pomanjkanju neke konkretne, imenujmo jo posredniške funkcije, pride do izgube lastne identitete. Sredstvo identitete pa so dandanes za našo zamejsko skupnost predvsem tisti Slovenci, ki v raznih ustanovah, uradih, na raznih področjih delovanja nastopajo kot taki. V tem oziru bi bil zelo nevaren koncept umika iz raznih ustanov in organizmov, kakor hitro se nam zgodi kakšna krivica.

Zamejski Slovenci kot posredniki

Vedno bolj ugotavljamo in spoznavamo kot nujnost, da morajo biti tudi naše institucije prilagodljive novim zahtevam. Samo po sebi se pojavi vprašanje posredniške vloge zamejskih Slovencev. Nekateri poskusi na revialni, gledališki ravni in drugod — ni važno, če so bili vsi docela domišljeni — pričajo o pomembnosti takšne funkcije za našo zamejsko skupnost. Zelo verjetno bo za vrsto področij naša posredniška vloga še bolj izrazita, posebno še, če ne bo ostala ujeta samo v naš zamejski prostor ali potrebe, ampak bo postala neke vrste servisna dejavnost za širši slovenski in tudi italijanski prostor. V razmerah mednarodne stabilizacije in sodelovanja v tem kotičku Evrope si mora tudi narodna manjšina najti in, če je treba, priboriti ustrežnejšo vlogo. Prilagodljivost novim zahtevam je verjetno edini način, da preživimo kot narodna skupnost. Gre torej za smotrnost ne pa za avtonomnost ali temu nasproten cilj. Slovenski strokovnjak, ki ni vključen v širše dogajanje v tem prostoru, sploh ne more nuditi obveznejše strokovne pomoči političnim delavcem, ki čedalje bolj morajo nastopati v političnih forumih s kopico podatkov, utemeljenih argumentov, česar pa ni moč pričarati, če človek statira nekje ob robu dogajanja. Ni dovolj npr. samo poznati zakonodaje, treba je tudi poznati delovanje uprave in drugih mehanizmov, skozi katere se pretaka tok raznih dejavnosti.

Če ugotavljamo, in tu ni dvoma, da živimo v okolju, ki se sicer počasi, a vztrajno, tudi samo razvija, potem je pač več kot potrebno, da nenehno preverjamo svoj položaj kot posamezniki in predvsem kot skupnost. Izogniti se moramo tako izoliranosti od okolja kot tudi asimilaciji v okolje. To pa je moč doseči, če imamo neko funkcijo. Toda če pristanemo na posredniško vlogo in funkcijo, potem se tudi ne smemo recimo, omejiti na gospodarsko dejavnost ali kvečjemu še kulturno. Vklju-

čiti se moramo v vse tiste ustanove, kjer je delež in doprinos slovenskega življa samoumeven in potreben. Našo tradicionalno dejavnost, kmetijstvo, bi kazalo še bolj ovrednotiti, posebno ker sta pristnost in tipičnost kraških pridelkov sredstvo uveljavljanja na tem področju. Slovenski kmetje, ki so včlanjeni v različne zadruge, zadnje čase tudi v cvetličarsko-vrtnarsko zadrugo, imajo realno možnost prodora tudi v samem mestnem središču z ustanovitvijo specializirane trgovine raznih pristnih in uveljavljenih kraških pridelkov.

Ljudska prosveta v drugačni luči

Na tem mestu je seveda umestno vprašanje, kaj pa naj bi počeli z našimi masovnimi gibanji in izrazi množičnosti npr. z ljudsko prosvetno dejavnostjo. Res je, da se tovrstna dejavnost določeni narodnoobrambni funkciji, že zaradi potrebe po samoidentifikaciji, ne bo mogla docela odpovedati, res pa je tudi, in o tem je večkrat tekla beseda na zadnjem občnem zboru Prosvetne zveze, da ni mogoče krojiti nacionalne zavesti, ki bi bila kos zahtevam časa samo s pevskimi zbori in dramskimi odseki ali folklornimi skupinami, ne da bi se spoprijemali z vprašanji, ki zadevajo tako poedinčevo usodo kot tisto celotne skupnosti. Tako npr. ni dovolj postavljati v ospredje samo problematike slovenskih priimkov in napisov na trgovinah in gostilnah ali pošiljanja otrok v slovensko šolo, ampak potrebno je obravnavati tudi žgoča vprašanja, tako problematiko regulacijskih načrtov, ki v veliki meri pogojujejo našo eksistenco v tem prostoru (znani so primeri nekaterih prosvetnih delavcev, ki so hkrati zagovorniki najbolj liberalne urbanistične politike). V sodobnem tempu življenja zadobiva ljudsko-prosvetna dejavnost čedalje bolj funkcijo krepitve družabnosti že močno atomiziranih vaščanov, še bolj pa meščanov. Kohezivno vlogo za posameznike, ki ne živijo več v razmerah nekdanje zaokrožene vaške ali predmestne skupnosti, bo lahko odigravala ljudska prosveta toliko bolj, če bo znala biti privlačna za čedalje po prepričanju in zanimanju bolj individualizirane ljudi. Preveč ideološko orientirana društva ne morejo privlačiti dosti ljudi. Ne ponovno ogrevanje čisto ideoloških ciljev v ljudsko-prosvetni dejavnosti, temveč pluralistična odprtost vsemu novemu in živemu lahko prispeva k večji privlačnosti naših društev, ene kot druge barve. Ne moremo si več privoščiti imeti ponekod dve društvi v vasi, ki sta si v medsebojni konkurenci, toda na nujno diletantski stopnji. Le določena razdalja od naših svetovnonazorskih grupacij, bo preprečila, da se ne bo vse skupaj razpršilo in padlo na nivo zatohlih getov.

Potreba po kvalitetnem skupnem strokovnem organizmu

Če bomo izhajali iz dejstva, da smo v urbaniziranem in mobilnem svetu nenehno izpostavljeni vplivom in pobudam, ki prihajajo od zunaj k nam, potem moramo najti tudi ustrežnejšo in učinkovitejšo obliko za vključevanje strokovno gospodarskih teles, skupin in združenj v splošno družbeno aktivnost. To pa zato, ker strokovne organizacije olajšujejo vključevanje v okolje. Morajo pa biti organizirane na čimbolj kvalitetni strokovni ravni, da sploh lahko ustvarijo v svoji sredi strokovno skupino ki bo lahko nudila in igrala vlogo posredovalca informacij, znanja, tehnične asistencije itd. To pa je mogoče doseči z razvitim komunikacijskim omrežjem (Vestnik SGZ je prvi skromen, a spodbuden korak v to smer). Tako bo takšna strokovna organizacija lahko dejansko prisotna. Ali ni vnebovpijoče, da nimamo profesionalne ekipe strokovnjakov? Koliko možnosti zaposlitve domačih tehnikov in talentov gre v naši razdrobljeni dejavnosti v izgubo!

Povezovanje strokovnjakov — toda kako?

Toda povezovanje strokovnjakov, predvsem pa gospodarskih dejavnikov v širšo organizirano enoto, je v razmerah urbanizirane in pluralistično razvejane družbe. kot je naša, možna samo pod pogojem, da imajo njene strukture svojo dinamiko. Družbeni razvoj v zamejstvu zahteva, da se ne spreminjajo samo cilji, ampak tudi strukture. Samo takrat nastopi možnost stekanja sil, uresničevanja skupnih interesov. Sodobni človek hoče vedeti povsod, za kaj gre. Togost lahko ovira vključevanje v okolje in reagiranje na impulze, nas sili v zgrešena stališča. V zadnji konsekvenci ne trpi zaradi tega samo skupnost, ampak tudi sama takšna inštitucija ali organizacija. Zavedati se moramo, da v demokratičnih razmerah lahko zbiramo mesto svojega delovanja. Lahko se tudi držim ob strani določene organizacije, če ne ustreza mojim predstavam in željam. Zahteva po podreditvi določenim idejnim modelom zveni v razmerah čedalje bolj diferenciranega družbenega sistema anahronistično. Posebno strokovnjaki bi se radi sproščeno vključevali v široko pahljačo naše skupnosti, toda večkrat je to zaradi pretogih idejnih ali inštitucionalnih okvirov nemogoče ali vsaj otežkočeno. S staro manihejsko razdelitvijo ljudi na napredne in reakcionarne, na dobre in slabe, ne bomo šli daleč. Smotrnost neke narodne skupnosti se kaže ravno v tem, da obračamo pozornost na razvijanje možnosti, na notranji in zunanji dialog z okoljem. Zaprti sistemi so mnogim privlačni, ker

si olajšajo delo (vsi so opredeljeni, če kaj ne gre, iščeš krivdo pri drugih, enkrat pri tujcih, drugič pri svojih idejnih nasprotnikih, tretjič pri ljudeh, ki niso zvesti večnim idealom in vrednotam). Skratka, ponavljamo stare resnice, ki smo si jih sami naredili o sebi in drugih, ki torej niso sad odprtega soočenja z okoljem. Zato je dandanes tudi čedalje manj uspešen poskus skušati nategniti ljudi izključno na določeno miselno in vrednotno valovno dolžino, na model zaprtega in determiniranega sistema. Logika odprtih sistemov je osnovno gibalo v znanosti, zakaj ne bi veljala tudi drugod. Tisti, ki klonijo pred težavami v življenju, so navadno privrženci kristalno čistih miselnih modelov, ki se zato, takoj ko stopijo v tuj in neznan svet, ne znajdejo, se zaprejo vase in propadejo. Toliko bolj je potrebno postavljati naše ustanove, organizacije in idejne modele nenehno pod vprašaj.

Pomudimo se za trenutek pri tej tematiki. Aplicirajmo jo na primeru urbanističnega načrtovanja. Navadili smo se togosti in shematičnosti na področju, ki je temeljnega pomena za ves naš nadaljnji razvoj. Res je, da moramo zaježiti nekontrolirano razprodajo strnjenege narodnostnega ozemlja, vendar to ne sme biti alfa in omega našega načrtovanja. V razmerah nizke organske sestave kapitala na podeželju, bodo le redki posamezniki imeli toliko denarja in možnosti, da bi se sukali v togo zasnovanih področjih in normativah. Res je, da bi temu stanju lahko opomogli z večjo prej omenjeno organiziranostjo in profesionalnim kadrom. Tega za enkrat nimamo. Zato pa je toliko bolj škodljivo se držati togih shem in se ne truditi najti primernejših rešitev, ki ne bodo zavirale naravnega razvoja podeželja, ki bo sicer res postalo rezervat, toda ne za nas, temveč za petične meščane.

Perspektive za prihodnost

Na koncu je umestno postaviti vprašanje o perspektivah za prihodnost v razmerah sedanje politične in družbene diferenciacije. Ni treba posebej poudarjati, da bi bila združitev vseh zamejskih Slovencev pod enim krovom v smislu akcijske enotnosti vse prej kot realna perspektiva. Raznolikost v življenju in dejavnosti posameznih udov zamejskega organizma je treba sprejeti in vzeti kot izhodišče, ker je že sama narava sveta raznolika in kompleksna.

Možnosti sta potem dve: v razmerah toge ideološke ločitve in več ali manj brezkompromisnega medsebojnega boja bo prihajalo kvečjemu do občasnih, za silo organiziranih, vendar ne dosti učinkovitih skupnih nastopov, kot to velja, če smo odkriti, tudi za obisk sloven-

skih predstavnikov v Rimu pri pred. Colombu. Zamejske kulturno prosvetne, gospodarsko-strokovne in politične organizacije bodo v razmerah, ki potiskajo posameznika v opredelitve, ki niso brezpogojno spontane in izraz globoke uverjenosti v smisel takšnih opredelitev, života-rile in v času, ki prinaša čedalje večjo individualizacijo, nezadostno vplivale na okolje. Razpršenje in zato nujno trošenje energij pa bi imelo za posledico odliv talentov. Zna bitu, da bo takšno stanje še dolgo trajalo, ven-

dar utegne biti to v hitro se razvijajočem svetu nevarno, če ne usodno. Če pa bodo posamezniki in merodajne organizacije in skupine hotele vzeti opisano stanje vse-splošne diferenciranosti za samoumevno izhodišče, potem smemo pričakovati, da bo mogoče prišlo do pluralistično osnovanih organizmov, do ustreznih regulativnih središč, od katerih bi morali prihajati raznovrstni impulzi, ki bodo komaj začeli vnašati nekoliko smotrnosti v življenje slovenske zamejske skupnosti.

Aleš Lokar

profesor na univerzah v Trstu in Anconi

Nove potrebe in problemi, ki jih Slovenci občutimo danes, so izraz sosledij vzrokov, ki spreminjajo svet zunaj nas, po eni strani, po drugi pa nas same.

Razdelitev teh sprememb na dva dela, tistega, ki deluje zunaj nas in tistega, ki deluje znotraj nas, je sicer nekoliko shematska, ker je spreminjanje v resnici eno samo, v katero je potopljen ves svet, in v njem ter z njim, tudi mi, vendar pa je primerna za pričujočo analizo.

Zaradi enostavnosti pustimo sedaj iz vidika spremembe, ki se vršijo izven naše skupnosti, čeprav so mnogokrat prav te, ki silijo nas same v spreminjanje. Dotaknimo se jih le s prilikom, ki jo je navedel eden izmed naših vidnejših zamejskih politikov, ko je na pripravljalnem sestanku za ta naš večer pripovedoval, kako so danes problemi, ki jih načenjajo tudi povsem politični forumi tako specialistični, da jim večkrat tudi izurjen politik ni kos: bodisi, da je v raznih skupščinah in zborih govor o umestnosti gradnje kontejnerskega terminala v tržaškem pristanišču, oziroma o upravičenosti leasingovskih posojil finančne družbe Friulia, bodisi, da je govor o ekološkem stanju tržaškega zaliva, ali pa o urbanistični razporeditvi kraških površin.

V kolikor se s takšnimi in podobnimi problemi morajo soočati in jih reševati naši politični predstavniki, se z njimi mora soočati tudi naša zamejska skupnost in, jasno je, da bo ta skupnost tembolj v krizi, kolikor manj se bo znala takšnim in podobnim problemom postavljati po robu, tembolj pa se bo iz krize izmotavala, kolikor načelneje in jasneje jih bo reševala.

Osrednje vprašanje je, seveda, kaj in kako je potrebno, da se ta cilj doseže na čimbolj enostaven in poceni način.

Mnenja sem, da je tu potreben pogled nazaj. Svesti si moramo biti o tem, kaj v resnici Slovenci kot skupnost smo, če naj pravilno pristopimo k problemom. Vsako reševanje problemov, vsaka akcija nima samo objektivnega značaja, pogojenega v stvari sami, temveč tudi subjektivnega. Reševala se bo tudi tako, kakor jo je zmožen reševati tisti, ki jo rešuje. Izvajanje, ki bo sledilo bo zgoščeno, ker sem te misli že večkrat ponovil, tako, da jih verjetno mnogi že poznajo. Toda ne bo brez koristi, če si jih še enkrat priključimo v spomin.

Pred približno 200 leti smo Slovenci bili samo ruralna množica, spodnja plast starega evropskega fevdalnega sistema. Velike spremembe, ki so se takrat začele v Evropi (pomislimo le na francosko revolucijo) so vplivale tudi na nas. Eden izmed glavnih činiteljev, ki je imel odločilen vpliv na to spreminjanje, je bila ustanovitev obvezne šole. Preko tega instrumenta se je iz kmečkih množic začel dvigati razred intelektualcev. Njegovo funkcionalnost v sistemu nastajajočega slovenskega naroda je dokaj zanimivo opisal Marjan Kramberger v Sodobnosti. Ta razred je imel izrazit interes, da iz kmečkih mas ustvari strukturiran narod, to se pravi narod, ki ga naj ne bi sestavljal en sam sloj prebivalstva, kmečki, temveč različni sloji, poklici, specializacije. Iz organizacijskega vidika bi lahko rekli: narod, v katerem bi bila možna sodobna delitev dela.

To je bil dokaj zapleten proces, ki se je vršil v smeri vse večje kompleksnosti. Prva faza, ki so se je intelek-

tualci lotili, je bila izgradnja enotnega pismenega in govornega jezika, ki ga stari kmečki sloj ni poznal.

Kakor je naravno, so v tej fazi odigrali izredno vlogo literati. Zato imamo v tej prvi fazi poudarek predvsem na literaturi. Slovenska zgodovina devetnajstega in začetka dvajsetega stoletja je v izredno veliki meri predvsem literarna zgodovina in njeni junaki so, kot je na splošno znano: Prešeren, Levstik, Gregorčič, Cankar, ipd. Vštric s to glavno smerjo razvoja je v istem obdobju zavzelo pri Slovencih izreden pomen takozvano narodnobudništvo ali prosvetno delo, ki bi ga lahko označili kot ljudsko kulturo, to se pravi, kulturo, literaturo, pevske zборе, na nivoju množic in za množice. To je bila metoda preko katere je nastajajoča plast literatov in kulturnih delavcev vplivala na ruralne množice in jih prebujala v moderni svet. Preko te metode so naše množice postajale pismene in se osposabljale za življenje v modernem svetu. To delo pa je imelo razen estetsko-literarnega tudi velik političen pomen, kajti množice so se v nemški strukturi stare Avstrije razvijale v slovenski narod in ne v nemško-avstrijski. Prav to delo je ustvarjalo podlago za poznejše politične spremembe. Zato je imela naša klasična literatura tudi velik političen pomen. Literati so v tistem času resnično bili avantgarda slovenskega naroda. Prešerna niso takratne oblasti preganjale zato, ker je izdal knjižico poezij, in torej ne zato, ker bi sovražile poezijo in literaturo, kot je tu pa tam kdo napisal ali rekel, temveč zato, ker je izdal knjižico slovenskih poezij. Ta pridevek »slovenski« je bilo tisto, kar je spodkopavalo ustaljeno strukturo in oblast.

Spričo te objektivno pomembne vloge je bil pri Slovencih tudi socialni status literata dokaj visok. Pisanje je imelo prizvok sakralno vzvišenega opravila in literat je bil deležen slave, kakor so jo pri drugih narodih doživljali le narodni junaki. To čustvo se je ohranilo do današnjega dne: še danes zavzema literat posebno mesto v slovenski skupnosti. Objektivna vloga kulturnikov in literatov se je sicer zelo spremenila, kakor bomo kmalu videli, vendar pa so naše specifične faze razvoja dale neizbrisen pečat naši miselnosti in torej tudi našemu delovanju. Sodelovale so pri izoblikovanju naše narodne fiziognomije, če naj se tako izrazim, a te poteze so v nas trajne.

Nekako po drugi svetovni vojni, a deloma že pred njo (teh časovnih razdelkov ne gre jemati preveč shematično), smo Slovenci stopili v novo fazo razvoja. Na pozornico našega interesa so stopili novi vidiki in nova udejstvovanja: interesi in delovanja so se nam razširila na nova področja, s katerimi smo se v klasični dobi malo ali nič ukvarjali.

Kaj se je bilo zgodilo?

Proces, ki je ustvarjal socialni sloj na višji ravni, se je vsa ta leta nadaljeval in skupina ljudi na tej ravni je postajala zmerom širša in bogatejša. Kader z višjo in visoko izobrazbo je postal zadosti številčen in močan, da je zahteval spremembo v strukturi. Revolucijo med drugo svetovno vojno lahko opišemo tudi s tegale vidika: narod se je hitro razvil do stopnje, ki je zahtevala novo obliko njegove organizacije. Ko je bil za to zrel, ni bilo sile, ki bi mu preprečila to doseči.

V revolucionarnem zanosu je moral ovreči stari red in si ustvariti svoboden prostor, v katerem se bodo lahko pojavile in razvile nove realnosti. Razmahniti se je hotela sama kultura, ki si je želela preiti na sredstva, ki jih prej ni poznala: od poezij, črtic in redkih romanov se je hotela raztegniti na poklicno časninarstvo, radio, film, televizijo. Vedno več ljudi pa je težilo za tem, da bi se začelo poklicno ukvarjati tudi s področij, ki so bila klasičnim Slovencem povsem neznana. Naj navedem le nekatera: izgradnja industrijske baze, načrtovanje gospodarstva, ureditev urbanih središč, infrastrukture, ceste, pristanišča, letališča, energetika, znanost, razvoj turizma. Pa tudi in predvsem so se Slovenci preusmerili na politiko, na izgradnjo upravnega sistema, ipd. Kdor je prebral Kocbekove dnevnik se bo spominjal, kako se je takrat naš vrhovni intelektualni štab, če naj ga tako imenujem, sredi brezkončnih roških gozdov, ob tabornih ognjih pomenkoval o tem, kaj vse bomo Slovenci napravili po vojni. To je bilo značilno za tisti zgodovinski trenutek, pa tudi za stopnjo zrelosti, ki smo jo takrat dosegli. Po vojni, kakor vemo in vidimo, se je vse to začelo razvijati z izredno hitrim tempom. To je značilno za slovenski narod v celoti in torej predvsem za njegov osrednji del. Nas pa sedaj bolj zanima stanje v zamejstvu.

Zamejstvo je zaradi objektivnih razlogov za tem razvojem nekoliko zaostalo. Meja nas je odrezala od tega burnega razvoja in povzročila, da smo morali velik del energij preusmeriti od lastnega razvoja na problem sožitja v družbeni in administrativni strukturi italijanskega sveta. Zaradi tega smo nujno zaostali za razvojem matičnega naroda. Ne v materialnem smislu, temveč v smislu splošnega razvojnega potenciala. Morali smo se zopet začeti boriti za svoje najosnovnejše pravice. Šele danes se po mnogih letih uresničujejo nekatere naše osnovne zahteve, kakor so dvojezični napisi, šele sedaj se počasi ureja položaj na šolah, na javnih ustanovah itd. Še bolj pa je razvoj zaostal v drugih delih zamejstva: nekoliko bolj že na Goriškem, bi rekel, še veliko bolj pa v Beneški Sloveniji in Kanalski dolini.

Vendar pa je kljub tem problemom tudi pri nas razvoj šel svojo pot. Šole so nam leto za letom dale lepo število diplomirancev. Del teh ljudi se je vpisoval na univerzo

in si pridobil višjo izobrazbo. Imeli smo določen osip na vseh ravneh: mnogo diplomirancev in strokovnjakov je odšlo v svet s trebihom za kruhom. Del pa je vendarle ostal in se zaposlil na Goriškem in na Tržaškem. Dobršen del je ostal na slovenskih ustanovah: na gledališču, pri časopisih, na radiu, na šolah. Del pa na italijanskih ustanovah: v podjetjih, na institutih, na univerzi, v administraciji, v industriji. Samo na tržaški univerzi imamo že lepo število ljudi. Menda je ni fakultete, kjer bi ne bilo vsaj enega (ponavadi pa že kar več) Slovence. Imamo matematike, fizike, inženirje, ekonomiste, programatorje z računalniki, zdravnike, odvetnike, jezikoslovce, zgodovinarje, kemike, sociologe, na različnih klinih lestvice univerzitetne kariere. Mnogo teh ljudi ima za seboj že kar lepe poklicne dosežke. Nekateri obiskujejo univerze po vsem svetu. Bili so v Sovjetski zvezi, v Ameriki, v Avstraliji, da o evropskih deželah sploh ne govorimo. Prav tako pa imamo že celo vrsto zanimivih strokovnjakov tudi izven univerze. Prav danes sem imel priliko govoriti z mladeničem, ki se je zaposlil na načrtovalnem oddelku družbe Veliki Motorji. Ta masa, danes že lahko govorimo o masi, predstavlja izredno zanimiv in dragocen intelektualni kapital. Vendar je ta kapital zelo slabo ali pa sploh ni izkoriščen v korist slovenske skupnosti.

Stojimo namreč pred sledečim stanjem:

— Po eni strani se slovenska skupnost v zamejstvu nahaja pred novimi problemi, ki so značilni za moderni svet in, katere le s težavo premaguje in rešuje. Politiki, ki najbolj občutijo ta dejstva, saj so takorekoč poklicno vsak dan v stiku z burno se spreminjajočo resničnostjo, si želijo, da bi imeli ob strani strokovnjake.

Po drugi plati pa je v naši skupnosti, kot smo videli, tudi že dozorel lep kader strokovnjakov, ki ostaja iz vidika slovenske skupnosti kot celote, neizkoriščen.

Mislim, da je glavni vzrok za to neizkoriščenost v tem, da primanjkuje pravega povezovanja med obema skupinama ljudi.

Začetni vzrok je že v tem, da naša politika v zamejstvu ni enotna, ker se cepi na celo vrsto skupin in podskupin. Razdrobljenost naše politike večkrat že meji na individualizem. Večkrat bi človek vzkliknil: kolikor mož toliko skupin. To je v določenem smislu izraz naše družbene zaostalosti. Še eno generacijo od tega smo bili kmetje, kmet pa je, kot znano, velik individualist. S tem individualizmom se moramo še danes boriti. Ta individualizem je v sodobnem svetu dokaj nevaren element, ker se posameznik, pa če je še tako pameten (ali si umišlja, da je), ne more zoperstavljati velikim sodobnim združenjem, ki jim je izpostavljen. Upal bi si trditi, da je čestokrat vključevanje v tuje skupine in stranke prav

izraz nemoči slovenskega individualno ustrojenega človeka pred velikimi tujimi organizacijami.

Zdi se mi precej jasno, da tako razdeljen in razdrobljen politični kader ni zmožen, da bi izvedel povezovanje s strokovnjaki. Po drugi plati pa tudi ni moč zahtevati od politikov, da bi se združili in zapustili svoja prepričanja. To je v današnji situaciji povsem neizvedljivo in utopistično.

Zato se mi vidi kot edina pot iz zagate ta, da sami strokovnjaki najdejo pot do združevanja na vseslovenski, nepolitični, izključno strokovni ravni.

Na nekem srečanju revij so pred leti predlagali ustanovitev skupnega slovenskega sveta, ki bi mu dali predvsem kulturniško-prosvetni pečat.

Bistvo te zamisli ni slabo, v kolikor pač gre za združevanje, vendar vidim hibo v tem, da bi osnova delovanja takšnega organa bila preveč kulturniško-prosvetna. V pričujoči analizi smo videli, da je bipolarna struktura kulturnik-literat / kmečke množice bila značilna za našo preteklost. Danes pa se je prerasla v mnogostrukturen sistem, v katerem so kulturnik, kmet, politik, strokovnjak, in drugi, le posamezni elementi, od katerih ni nobeden dominanten. Zato bi takšen organ na izključno kulturniško-prosvetni osnovi bil v razkoraku s časom. Kar mi danes rabimo, je strokoven delovni organ, v katerem bi tudi kultura zavzemala eno izmed mest, ne pa glavnega. Izključno kulturniški organ, v klasičnem pomenu besede, bi namreč bil stalno v skušnjavi, da se pod krinko kulturne politike gre pravo politiko, s čimer bi prihajal v konflikt s politiki različnih veroizpovedi in deloval razdiralno, namesto, da bi združeval. Strokovni organ pa bi težje zašel v takšno skušnjavo. Reševanje strokovnih problemov je večkrat tako zapletena zadeva, da ne pušča mnogo časa za svetovnonazorske spore.

Na različnih področjih imamo Slovenci danes zanimive strokovne moči, ki so zmožne izdelati rešitve različnim problemom, pred katerimi se danes nahaja naša skupnost.

Naž navedem le nekaj takšnih vprašanj:

— Prostorsko urejevanje našega ozemlja.

— Problem prehoda Slovencev iz pred-industrijske v industrijsko in terciarno družbo.

— Problem socialnega razslojevanja na deželi in v mestu in z njim povezan problem asimilacije.

— Problem ekološke ureditve nekaterih področij, ki so za nas najbolj zanimiva.

— Problem razvoja tržaškega pristanišča in severnojadranskih luk.

— Problem razvoja našega kmetijstva in njegove specializacije.

— Problem pravne konstitucije manjšine

in še cela vrsta drugih problemov, ki čakajo, da se jih lotimo v bližnji bodočnosti. Jasno je, da bomo prišli do reševanja teh vprašanj samo, če se bomo znali tako organizirati, da bo nekdo ta vprašanja reševal.

Od vseh teh vprašanj me iz strokovnega vidika zanima predvsem problem prehoda Slovencev iz pred-industrijske v industrijsko družbo. To je široka tema, ki bi zahtevala študijo zase. Zanimivo bi bilo preučiti, kakšne pogoje imamo Slovenci, da v okviru naše dežele razvijemo lasten industrijski potencial. Mislim, da je od odgovora na to vprašanje precej odvisno, kakšni bodo pogoji nadaljnjega obstoja Slovencev v Italiji. Vendar pa, seveda, tako širokega vprašanja ne morem vplesti v pričujočo debato.

Na kratko naj omenim le nekaj misli, ki so se mi ob tem vprašanju vzbudile:

V naši deželi imamo, kot je znano, finančno družbo Friulia, ki opravlja servis industrijskega leasinga, to se pravi, da pod določenimi pogoji široko posega v finansira-

nje in organiziranje večjih, predvsem pa manjših industrijskih, obrtnih in pol-obrtnih podjetij. Ali smo kdaj pomislili, da bi to možnost sistematično izkoristili v naše svrhe? Kot rečeno, je to le primer tistega, kar bi se dalo napraviti, vendar pa bi daljša in podrobnejša študija gotovo prikazala bolj razvejano sliko različnih možnosti in poti, po katerih bi se lahko podali. Zdi se mi, da se v takšnih iniciativah skriva obetajoč potencial.

Sedaj pa še sklepna misel: če si naša skupnost ne bo znala dati organizacijske oblike, ki ji bi omogočala posege v vsa ta burno razvijajoča se sodobna področja, bo nujno obsojena na životarjenje in postajala bo zmeraj bolj odvisna od raznih tujih činiteljev in zmeraj več naših ljudi bo postavljenih pred dilemo, ali naj se izselijo, ali pa naj se vključujejo v tuje organizacije, skupine in stranke.

Če pa bo to znala, v eni ali drugi obliki, tedaj bo to organ, ki bo po eni plati povsem konkretno koristil s svojim delovanjem, po drugi pa krepil njeno enotnost.

Marino Kokorovec

arhitekt in prostorski načrtovalec

Človek deluje in predmet njegovega delovanja je fizični prostor. Dokler je bilo ljudi malo in njih delovanje ni zajelo vsega razpoložljivega prostora, je bilo prostora za vse dovolj in se problem prostorskega urejevanja ni postavljal. Čim se je to stanje spremenilo, se je pojavila potreba po neki znanosti, ki naj bi:

1) proučevala človeka glede na njegovo delovanje, na količino in način njegovega delovanja in z ozirom na preteklost in sedanjost predvidevala prihodnost.

2) programirala fizične prostore, v katerih naj se delovanje razvija, njihov obseg in število in njih možna medsebojna razmerja (vse to v predvidevanju hipotetične bodočnosti). Cilj vsega tega naj bi bilo blagostanje za ljudi, ki tu živijo in katerega je moč doseči s primerno ureditvijo prostora.

Zelo težko je, ali celo nemogoče, analizirati vse sprememljivke, ki se tu postavljajo. Poleg tega pa pretijo programiranju še druge nevarnosti, kot so n.pr. nepopolnost študij, njih slaba interpretacija, abstraktno programiranje ali programiranje pod vplivom raznih političnih sil ali pa umetno, vsiljeno zaustavljanje naravne evolucije.

V okviru sedanjih zakonov se vsi ti problemi rešujejo v okviru regulacijskih planov, ki pa organizirajo in urejujejo prostor, ne da bi upoštevali vse kompleksnosti realnega stanja, ki nikakor nima samo znanstvenega značaja. To so že preizkusili v mnogo bolj razvitih skupnostih kot je naša z vsemi svojimi negativnimi posledicami (megalopole, satelitska mesta, metropole itd.).

Ker je pobuda za začetek študijskega procesa in njegova končna odobritev naloga javne uprave, nosi ta, vsaj navidezno, največjo krivdo za obstoj takega stanja. Jaz bi pa rekel, da je napaka javne uprave predvsem ta, da izgubi vez z bazo, s skupnostjo, kateri je blagostanje namenjeno in katere je izvoljeni glasnik in da se poslužuje tehnikov, ki so prav tako oddaljeni od kulture naših ljudi — in kot kulturo mislim predvsem »da skupnost pozna samo sebe in svoje odnose z drugimi«. Toda poskusimo поблиže spoznati vzroke, zaradi katerih pride do takih napak.

V trenutku, ko se skupnost odloči za bivanje v nekem kraju, že prinaša s seboj svojo organizacijo in bolj ali manj programirano »deformacijo« naseljenega ozemlja. Do take odločitve jo vodi potreba po obstanku. Iz istih

razlogov skupnost ustvarja v sebi določene organizme (posameznike), kateri so bolj kot drugi primerni za reševanje skupnih problemov (poglavarji, vrači, pozneje inženirji, zdravniki itd.). Na ta način se ustvarijo določene razvojne stopnje v človeški vrsti; če imajo statičen značaj, jih imenujemo kaste ali socialni razredi, če so dinamične, prinašajo s seboj stalen napredek družbe preko določenega procesa: najprej se formirajo bolj razviti posamezniki, nato (v času) se tudi ostali polagoma približujejo temu nivoju evolucije (v vmesnih fazah pa obstaja nevarnost, da se skupnost (ki je po številu sedaj manjša) ne upošteva in se jo zato zane-marja).

Občutljivi elementi družbe (tehnik) morajo te potrebe (po samoohranitvi v evolucijskem procesu) zaznavati, analizirati, opredeliti, predlagati, izvrševati. Upravitelji, politiki (ki so tudi sami tehniki), bi morali uresničevati tiste potrebe skupnosti, katere so tehniki, (s katerimi skupnost razpolaga), že preštudirali in izluščili.

Če kader tehnikov ne obstaja, ali je tehnikov premalo, ali niso dovolj pripravljeni; ali so se oddaljili od skupnosti, morajo politiki sami empirično interpretirati potrebe družbe, skupnosti in jih reševati ali pa reševati tiste, ki jih skupnost direktno izpove. Vemo pa, da je družba malokrat pripravljena manifestirati svoje zahteve v globalnem obsegu in v upoštevanju želja drugih. Poleg tega, če niso posamezniki ali skupnost neposredno oškodovani, molčijo in ne reagirajo. Zato je prav naloga že navedenih občutljivih elementov, da zaznavajo nevarnosti, ki pretijo skupnosti. Tehnik spozna nevarnost in o njej obvesti politika, glasnika skupnosti in s tem skupnost samo. Obstaja pa tudi drug primer, ko je posameznik direktno prizadet najbolj splošno pri nas. (prim. razlastitev). V tem slučaju se prizadeti obrne direktno k politiku ali k tehniku, da njemu in sebi razčisti realno težo krivice.

Ti primeri razvidnih krivic so lažje rešljivi, ker jih prizadeti sam iznese, težje pa so rešljivi primeri neevidentnih krivic na škodo skupnosti, kajti na te bi morali biti tehniki sami pozorni in jih študirati posamezno od slučaja do slučaja, na svoje stroške v prid skupnosti, ki je nezainteresirana ali nepoučena, in zato ni ne pobudnik ne plačnik.

Kot sem že na začetku omenil, se je v določenem trenutku pojavila potreba po neki znanosti, ki naj organizira človeško delovanje v prostoru. To vedo imenujejo urbanizem. Ker je ta veda tesno povezana z urejevanjem fizičnega prostora in ker sta se inženir in arhitekt vedno

ukvarjala s fizičnim prostorom, so jima naložili tudi nalogo urbanista. Jaz pa trdim, da urbanist ne obstaja, da je figura tega demiurga, koordinatorja in pobudnika ne vem česa, docela fantomatična. Planiranje ni naloga urbanista, predstavnika ene same stroke, urbanist je telo, ki je sestavljeno iz vseh najbolj občutljivih elementov skupnosti, ki jih je sama skupnost producirala.

Prav zaradi samoohranitve (glej primer Židov in drugih manjšin v okviru neke večine) moramo ustvariti konzorcij za reševanje vseh problemov skupnosti. Ne smemo čakati, da nam bo pomagala reševati naše probleme večina, mogoče celo v nasprotju s svojimi ekonomskimi interesi. Ne smemo čakati pasivno, da večina odloči in šele nato kritizirati, kot se je dogajalo na Krasu do sedaj, ko so kraške vasi imeli za mini-mesta in so povsem zanemarjali socialno strukturo, ki je, kot vemo, povsem različna od mestne. V drugih primerih so kraško vas upoštevali le kot neke vrste rezervat, kot park, v katerem naj bi se popolnoma ustavil naravni razvoj ljudi, kjer naj bi se ohranile slikovite, a že dolgo *nerentabilne* dejavnosti.

Struktura vasi je bila uničena, ekonomski problemi njenih prebivalcev niso bili rešeni in ti so sedaj prisiljeni, da se vsak dan vozijo v mesto, na delo v mestne industrije in podjetja. Če problem osvetlimo od te strani, vidimo, da se cilj urbanističnih planov, ki je, ponavljam, taka ureditev teritorialnega stanja, da nudi čim večje ugodnosti ljudem, ki na ozemlju prebivajo, sploh ni uresničil. Ali moramo še dolgo pasivno čakati? Ali naj čakamo, da bodo Mezzena, Poldini in drugi dokončno odločili o kraških rezervatih in to v luči ene same veje znanosti in v popolnem nepoznanju in ignoriranju kulture prebivalstva? Mislim, da bi morali ustvariti zadružno strukturo vseh prebivalcev prizadetih kraških vasi, ki bi zagotovila spoštovanje ekonomskih in razvojnih potreb kraških zaselkov in bi sodelovala pri odločitvah, medtem ko bi znanstvene in obrambne rešitve raziskovale meddisciplinska ekipa tehnikov, ki naj bi se neposredno ustvarila v okviru zadruga. Taka struktura se mi zdi najbolj primerna in bi našla svojo izpopolnitev v upravi rezervatov in njihovih objektov. Ta se mi zdi edini način za vrnitev Krasa družbi; tako bi se Kras rešil in uresničil v povrnitvi k ambientalnemu pogojem in z racionalnim načrtovanjem njegove urbanistične in ekonomske uporabe. Ker smo pripadniki manjšine in vemo, da so prav zato vsi ti problemi težje rešljivi, moramo napeti vse sile, da si vzgojimo in ohranimo svoje občutljive elemente in sami finansiramo obrambno strukturo.

O uporabi slovenščine na sodišču

Uradna uporaba slovenščine

1. Potrebna je vsaj bežna in površna ugotovitev o današnjem stanju slovenščine v javni upravi, predvsem na Tržaškem.

Predložitev številnih zakonskih predlogov in peticij v korist naše manjšine bi morala predstavljati prehod od »drobnjakarskega« načina reševanja, do »globalne« rešitve naših pravic. Ti zakonski osnutki in peticije so postavili oblast pred točno izbiro: uresničiti ustavno načelo o zaščiti naše manjšine ali pa nadaljevati po stari poti, ki pravno temelji na nacionalističnih načelih in postavah iz prejšnje dobe.

Obstoj naše manjšine je nujno predstavljal problem, mimo katerega oblast ni mogla iti. Stališča do naše etnične stvarnosti so se menjavala v zgodovinskih razdobjih. V dobi fašizma je veljalo načelo iztrebljanja Slovencev z vsemi sredstvi ali pa asimilacije, da bi ustvarili etnično čisto državno ozemlje. Republiška ustava iz leta 1947 pa proglašala načelo zaščite manjšin. Ustavodajni zakonodajalec ne teži po etnično čistih mejah in določa, da je treba manjšine ohraniti in zaščititi kot socialne formacije, ki sestavljajo pluralistično družbo v okviru državnih meja.

V popolnem nasprotju z ustavnim določilom o zaščiti manjšin pa so ostala v veljavi številna nacionalistična določila vse do današnjih dni. To je morda najbolj kričeč primer protislovja italijanske pravne ureditve. Zaradi svojega kričečega nasprotja z ustavo nacionalistični predpisi izredno motijo predvsem pravno vest. »Tuje telo« v italijanski pravni ureditvi so navedeni nacionalistični predpisi, ne pa manjšinske pravice. Kljub tem predpisom pa sta sam obstoj manjšine, in njena volja do življenja, narekovala upoštevanje nje-

nega bistvenega izraza — jezika — na nekaterih področjih javne uprave.

2. Navedeni zakonski predlogi in peticije poudarjajo enakopravnost slovenščine z italijanščino v jezikovno mešanih krajih goriške, videmske in tržaške pokrajine «v izvoljenih organih vseh stopenj, s perifernimi organi krajevnih ustanov — deželnih, pokrajinskih, občinskih, zadružniških — s perifernimi organi in uradi države, s sodnimi uradi in z ustanovami in osebami pooblaščenimi za javne storitve», «v odnosih z vsemi državnimi, deželnimi, pokrajinskimi in občinskimi političnimi, upravnimi in sodnimi oblastmi in njihovimi uradi, ki imajo v deželi javne funkcije in naloge» ipd.. Vsa javna oblast se deli po vzorcu še vedno veljavnega načela «trojne oblasti»:

a) Zakonodajna oblast, ki ima nalogo — funkcijo «izdati» zakonske norme (parlament, deželni svet).

b) Administrativna (upravna — izvršna, ali «politična») oblast, katere naloga je upravljati razne veje upravno politične dejavnosti. Sem spadajo vsi osrednji izvršni organi: vlada, ministrstva, razne javne uprave, ki imajo tudi svoje perifernice urade. Med izvršno oblast lahko prištevamo tudi krajevne samouprave (občine, pokrajine, dežele).

c) Sodna oblast, ki ima nalogo soditi v sporih med osebami (fizičnimi ali pravnimi) na osnovi obstoječih zakonov (civilna sodišča), odnosno, soditi obdolžence kaznivih dejanj (kazenska sodišča) z izrekom kazni ali oprostitev na osnovi zakona. K sodni oblasti prištevamo tudi posebna sodišča upravne ali davčne narave, ki rešujejo številne spore med državljanji in med oblast-

jo v zvezi z omejitvami zasebnih koristi po upravnih ukrepih ali v zvezi z davčnimi spori.

Ta pregled nam služi, da površno ugotovimo, kako je s slovenščino v posameznih vejah javne oblasti.

a) Deželni zakonodajni organ (deželni svet) preskrbi za prevod, tisk, objavo in celo za razmnoževanje vseh njegovih zakonskih določil v slovenščini («Uradni vestnik Dežele Furlanije - Julijske Krajine»).

V deželnem svetu pa slovenščina ne gre v rabo, čeprav ni nikakega predpisa, ki bi to prepovedal (kričanje desničarjev ni zakon).

b) Na področju upravne (izvršne) oblasti pa je stanje dokaj raznovrstno. Večina uradov, na tem področju, ne upošteva slovenščine.

Na drugi strani pa imamo predele izvršne - upravne oblasti, kjer slovenščina naravnost kraljuje (slovenske šolske ustanove, slovenski radio, okoliški občinski sveti in, delno, tudi okoliške občinske uprave).

Celo tržaška občina in pokrajina uporabljata slovenski jezik v nekaterih javno pravnih aktih, pa čeprav na sramežljiv način in le v skrajni periferiji, na Krasu. O tem pričajo razni uradni razglesi, oklici, pozivi, naznanila, objave, ki jih zasledimo po zidovih okoliških krajev (in tudi v Primorskem dnevniku).

Seveda so to le drobtinice, ki ne dopuščajo nikakega zadovoljstva, še manj pa pooblašajo kogarkoli, da bi izrabljajl pričujoči zapis v demagoške namene in izvajal nekako «velikodušnost» oblasti do Slovencev. Našteta dejstva, ki pričajo o uradni uporabi slovenščine na nekaterih področjih javne oblasti (na Tržaškem), omogočajo samo ugotovitev, da je nevzdržno in protislovno diskriminacijsko stališče do našega jezika v preostalih primerih. Slovenščina ne more biti javno pravni jezik samo za pozive na nabor, za osvežitev spomina manjšincem, da morajo prijaviti pse, uteži, ipd.. Nelogičnost je ravno v tem: kakor katerikoli jezik, tudi slovenščina ne more biti «uradni jezik» samo za nekatere akte javne uprave. Če velja za nekatere akte, naj prav tako velja tudi za preostalo javno upravno uporabo. Še večji absurd pa je različno ravnanje s slovenščino v treh pokrajinah naše dežele (tržaška, goriška in videmska pokrajina), ki nedvomno spadajo pod isto državo.

3. Namen pričujočega članka je v tem, da bi ugotovili, kako je z uporabo slovenščine v okviru sodne oblasti. Pravkar smo opazili, da je slovenščina, tu pa tam, uradni uporabni jezik na področju izvršne uprave in da celo deželni zakonodajalec tiska in razmnožuje svoj «Uradni vestnik» v našem jeziku. Nerazumljivo pa izpade, da je prav sodna oblast ostala nekaka trdnjava «obrambe» italijanskega jezika pred «skrunitvijo», ki naj bi jo povzročila naša materinščina. Osnovna naloga (funkcija) sodne oblasti je iskanje resnice in pravice. Ni nam-

reč njena vloga, da brani neke zastarele «politične pozicije» italijanstva. Justica je, ali bi morala biti, nad politiko.

Člen 137 kazenskega postopka še vedno označuje kot «zločinca» človeka, ki bi se hotel izražati v slovenščini v kazenskem postopku. Kaznuje ga z denarno kaznijo, ki je prvotno znašala 500 - 2.000 Lir (leta 1930), a ki jo je po vojni «demokratični» zakonodajec dvignil na 20.000 - 80.000 Lir zaradi razvrednotenja lire (glej zakone z dne 21.10.1947 št. 1950, 19.5.1958 št. 719 itd.). Še dandanes je naša materinščina pravno označena kot «corpus delicti» («predmet zločina»). To pa je tudi višek nedosegljive pravne modrosti: človek je «zločinec», ker govori v materinščini s sodnikom.

Na sodišču je še vedno uzakonjeno zloglasno nacionalistično geslo «Qui si parla soltanto Italiano».

Uporaba slovenščine v uradih upravne oblasti kvečjemu povzroča negotovanje, kričanje naših narodnih nasprotnikov. Na sodišču pa kazensko sankcijo! Navedeni člen 137 kazenskega postopka iz leta 1930, ki kaznuje tistega, ki se noče izražati v italijanskem jeziku, je izrecno politične narave, naperjen proti manjšinam. Ni namreč logično, da bi se italijanski državljani iz Rima ali Bologne «upr. izražanju v italijanskem jeziku» pred sodnikom. Samo pripadniki manjšin bi utegnili zahtevati uporabo lastnega jezika. Tedanji fašistični zakonodajalec je očitvidno podelil sodniku politično vlogo «obrambe italijanstva», s tem, da je celo kaznoval manjšinca, ki bi si drznil rabiti svoj jezik. Gre tedaj za izrecno politično normo, ki je v sramoto predvsem italijanski sodni oblasti.

Treba je poudariti, da nekateri sodniki skušajo ublažiti krutost nacionalističnih predpisov, ker se zavedajo, da je osnovni cilj sodne vloge ugotovitev resnice, ki naj služi za pravično sodbo.

Pomudili se bomo pri določbah zakona o civilnem postopku (codice di procedura civile). Člen 121 določa: «Svoboda oblik. Procesualni akti, za katere zakon ne predpisuje določenih oblik, se lahko izvršijo v obliki, ki je najbolj prikladna za doseg njihovega cilja.» Uporaba jezika je le sredstvo za doseg višjega cilja pri upravljanju pravice: spoznanje resnice. Sodnik uporablja ta ali oni jezik v upravljanju sodne funkcije izključno v namene spoznanja resnice. Politični in drugi nagibi niso važni pri delitvi pravice.

Člen 122 civilnega postopka določa: «V celotnem postopku je predpisana uporaba italijanskega jezika.»

«Kadar je treba zaslišati osebo, ki ne pozna italijanskega jezika, sodnik lahko imenuje tolmača («In tutto il processo è prescritto l'uso della lingua italiana. Quando deve essere sentito chi non conosce la lingua italiana, il giudice può nominare un interprete»).

Naslednji člen 123 predvideva: «Kadar je treba proučiti dokumente, ki niso napisani v italijanskem jeziku, sodnik lahko imenuje prevajalca.» («Quando occorre procedere all'esame di documenti che non sono scritti in lingua italiana il giudice può nominare un traduttore»). Na osnovi omenjenih členov pa je prišlo do zanimivih razsodb v zvezi z uporabo «tujih jezikov» na sodišču. a) Dne 22.6.1971 je bila objavljena razsodba št. 249/71 Tržaškega prizivnega sodišča (Corte d'Appello), ki obravnava vprašanje navedenih členov. V pravdi so prišli v poštev dokumenti v slovenščini, vsled česar je nastalo vprašanje morebitne kršitve navedenih členov. Toda Prizivno sodišče je zavrnilo očitek o kršitvi navedenih členov in, med drugim, utemeljilo v obrazložitvi: Predvsem čl. 122 civ. postopka, ki predpisuje uporabo ital. jezika v procesu in ki dosledno temu določa, da sodnik lahko zaslišuje (ni pa prisiljen) s pomočjo tolmača osebo, ki ne pozna italijanščine... («Anzitutto l'art. 122 del codice di procedura civile, che prescrive l'uso della lingua italiana nel processo, disponendo di conseguenza che il giudice possa (e non debba) interrogare con l'ausilio di un interprete chi non conosce l'italiano...»). Razsodba poudarja isto načelo v zvezi z dokumenti v slovenščini, «za katere določa posebej naslednji člen 123 civ. postopka, da sodnik lahko imenuje (ni pa prisiljen) prevajalca.» («Per i quali prevede invece il successivo art. 123 del codice di procedura civile disponendo, a sua volta, che il giudice possa (e non debba) nominare un traduttore.»).

To pa pomeni, z drugimi besedami, da sam sodnik ni dolžan vedno uporabljati italijanskega jezika. Oglejmo si še nekaj razsodb vrhovnega sodišča — kassacije (Corte Suprema di Cassazione):

1. Razsodba št. 350 z dne 6.2.1958: «Imenovanje prevajalca, ki ga predvideva člen 123 civ. postopka, ni nikakor nujno, če sodnik pozna tuj jezik.» («La nomina del traduttore è per nulla necessaria se il giudice conosce la lingua straniera»).

2. Razsodba št. 2998 z dne 11.9.1958: «Sodnik lahko uporabi dokument v tujem jeziku brez prevoda, če gre za jezik, ki je splošno znan.» («Il giudice può avvalersi di un documento redatto in lingua straniera, indipendentemente dalla sua traduzione, allorquando si tratti di lingua universalmente nota»).

Te razsodbe naravnost silijo k ugotavljanju, da navedena načela veljajo toliko bolj in toliko prej za jezike manjšin, med katere spada tudi slovenščina. Slovenski jezik ni in ne more biti «tuj jezik» za italijansko-pravno ureditev. Splošna ustavna načela imajo svojo težo pri podkrepitevi stališča, da slovenščina ne bi smela biti «tvoja» v sodnih palačah in v sodnih uradih na ozemlju, kjer prebiva narodna manjšina.

4. Iz navedenih razsodb izhaja, da se lahko celo sodnik poslužuje slovenščine v pisani (dokumenti) in ustni obliki (zasliševanje).

Ovira uporabe slovenščine s strani sodnika ni «pravne», ampak «kulturne» narave: znanje slovenščine. Če sodnik obvlada naš jezik, ga lahko mirne duše uporablja pri zasliševanju strank ali prič in pri proučitvi listin v slovenščini.

Glede na to, je zares nerazumljiva in protislovna prepoved uporabe slovenščine nasproti Slovencem.

Pred seboj moramo vedno imeti smoter justice, ki nikakor ni istoveten s političnimi cilji šovinističnih skupin. Naravno bi bilo, da bi pripadniki manjšine imeli pravico uporabljati slovenščino predvsem zato, da bi sodišče lažje prišlo do ugotavljanja resnice. Pravica do uporabe lastnega jezika ni tedaj samo osnovna potreba državljanov slovenskega jezika, ampak odgovarja tudi višjim ciljem justice.

S stališča manjšine pa je uporaba slovenščine na sodišču, kakor tudi v vseh preostalih javnih uradih, ustavno zajamčena pravica. Jezik manjšine je bistvena prвина, ki jo štiti ustava v členu 6: «Republika štiti s posebnimi normami jezikovne manjšine» («La Repubblica tutela con apposite norme le minoranze linguistiche»). Poudarek je na jeziku manjšin, ki je posebna vrednota. To pa ne pomeni, da ustava ne štiti tudi ostalih značilnosti manjšin (običaji, navade, kulturne vrednote itd.). Vse te vrednote so zaščitene v številnih ustavnih predpisih, predvsem pa v členih 2 in 3, ki določata enakopravnost vseh državljanov ne glede na spol, rod, jezik, vero itd., in ki obvezujeta državo, da jamči nekršljive pravice posameznikov in socialnih skupnosti, med katere spadajo tudi manjšine.

Člen 6. izrecno dviga jezik manjšin na ustavno vrednoto, ki jo je treba zaščititi s posebnimi predpisi. Ustava predpostavlja, da manjšina lahko spremeni ali opusti nekatere značilnosti (na primer, stare navade in običaje). Ne more pa spremeniti ali opustiti svojega jezika, ker bi sicer izginila kot manjšina. Zaradi tega je treba posebno zaščititi jezike manjšin. Do te zaščite pa lahko pride, kar se države tiče, predvsem v okviru njenih lastnih uradov in ustanov. V zasebnem življenju, družinskem ali društvenem, slovenščina ne potrebuje nikake «zaščite».

Država je že uresničila zaščito manjšinskih jezikov v odnosu do francoske in južnotirolske manjšine. Tako je n. pr. zaščitila nemški jezik s številnimi zakoni, ki predpisujejo uporabo nemščine v vseh sodnih postopkih, na zemljeknjiznem uradu, na matičnem uradu, v notarskih aktih, v dejavnostih sodne in davčne policije. (Zakon z dne 3.1.1960 št. 103 in drugi).

Za slovensko manjšino pa je država le potrdila in podkrepila načelo zaščite v členu 3. Ustavnega zakona št. 1 z dne 3.1.1963, ki določa: «V deželi (Furlaniji - Julijske Krajin) se prizna enakost pravic in ravnanja vsem državljanom, pripadajočim katerikoli jezikovni skupini, z zaščito njihovih etničnih in kulturnih značilnosti.» Tudi ta zakon poudarja zaščito jezika manjšin in dodaja še skrb za ohranitev njihovih etničnih in kulturnih vrednot.

Ustavna ureditev italijanske države predpostavlja in upošteva večnacionalno skupnost. Težnja po ustvaritvi enonacionalne države je izginila. V ustavi ni besede, ki bi dajala večinski nacionalni skupnosti kakršnokoli zakonito možnost izpodrivanja in uničevanja manjšine. Poleg tega pa imamo še zakon o prepovedi genocida št. 962 z dne 9.10.1967, ki strogo kaznuje dejanja namenjena delnemu ali popolnemu uničenju narodnih, etničnih, rasnih ali verskih skupin («Chiunque, al fine di distruggere in tutto o in parte un gruppo nazionale, etnico o religioso come tale...»). Zločin genocida pa je možen samo v škodo narodnih manjšin (poleg verskih in rasnih skupin). Če bi pripadniki večinskega naroda zagrešili taka dejanja v škodo lastnega naroda, bi to ne bil genocid, temveč bratomor.

Medtem ko zakon o prepovedi genocida kaznuje kogarkoli bi postavil pripadnike manjšin v take življenjske pogoje, ki bi povzročili popolno ali delno uničenje skupine («Chi sottopone persone appartenenti al gruppo a condizioni di vita tali da determinare la distruzione fisica, totale o parziale del gruppo stesso»), hoče pa ustava preprečiti tudi morebitno naravno upadanje manjšin z zaščito jezikovnih skupin. Izrazi za imenovanje manjšinskega pojava niso važni. (Ustava uporablja izraz «minoranza linguistica», to je, »jezikovna manjšina», deželni statut pa «gruppo linguistico», to je «jezikovna skupina», posebni statut priložen k Londonskemu sporazumu pa «gruppo etnico jugoslavo», to je «jugoslovanska etnična skupnost», zakon o prepovedi genocida pa govori o «gruppo etnico nazionale»).

S pravnega in praktičnega stališča pa je nedvomno najvažnejša ugotovitev, da se tu hoče poudariti večnacionalno skupnost, ker je človeštvo prišlo do spoznanja, da so «etnično čiste meje» nevarna zabloda. Duh in črka ustave pa ne dopuščata navedenih teženj. Dejansko pa so te težnje v precejšnji meri prevladovale, kot dokazuje neskočno zavlačevanje zaščite našega jezika. O pluralističnem, večnacionalnem pravnem sistemu italijanske ustavne ureditve bi lahko še marsikaj rekli. Dovolj pa je prečitati besedilo ustave, da se o tem prepričamo.

„V imenu ljudstva“

ali „v imenu italijanskega ljudstva“?

Fašistična zakonodaja je določala, da se sodbe izrekajo «v imenu kralja». Člen 6. zakonskega dekreta z dne 19.6.1946 št. 1 je navajal: «Dokler ne bo ustavodajna skupščina drugače določila, bodo sodne odločitve naslovljene «Republika Italija — V imenu italijanskega ljudstva». («Fino a quando non venga diversamente disposto dall'Assemblea Costituente, le decisioni giudiziarie recheranno l'intestazione 'Repubblica Italiana — In nome del popolo italiano'»).

Člen 101. ustave pa določa: «Justica se upravlja v imenu ljudstva» («La giustizia è amministrata in nome del popolo»). Tudi s tem je ustavodajni zakonodajalec podčrtal večnacionalno državno skupnost.

Dejansko pa, vse do današnjih dni, sodniki upravljajo pravico in izrekajo sodbe «v imenu italijanskega ljudstva», ne pa «v imenu ljudstva», kot določa ustava. Povojne izdaje kazenskega in civilnega postopka napačno navajajo, da se sodbe izrekajo v «imenu italijanskega ljudstva»: «La sentenza è pronunciata in nome del popolo italiano» (čl. 132 civilnega postopka); «La sentenza contiene: l'intestazione al nome del popolo italiano» (čl. 474. kazenskega postopka). Dejansko gre za «tiskarski skrat» raznih zasebnih tiskarn, ki ne bi smeli biti obvezni za sodnika.

Samo navidezno gre le za «malenkost». V resnici pa se v tem izraža neka protiustavna težnja. V vseh naprednih državah se sodbe izrekajo v «imenu ljudstva», ne pa v imenu ene nacije, kar bi dalo misliti, da manjšine niso «ljudstvo». Kako bi izgledalo, če bi pripadniku italijanske skupnosti v Jugoslaviji sodili «v imenu slovenskega ali hrvaškega ljudstva»? Pripadnikom slovenske manjšine v Italiji pa že leta in leta sodijo «v imenu italijanskega ljudstva», čeprav je to v nasprotju s členom 101 ustave.

Navedli smo le nekaj nevzdržnih protislovij v ravnanju oblasti do naše manjšine. Videli smo, kako nedosledna je oblast z nami; na Krasu velja en zakon, v mestu pa drug zakon. V tej državni ustanovi je slovenščina «uradni jezik», v drugi javni ustanovi pa jo zaničujejo na vse načine. O kričeči diskriminaciji v ravnanju s Slovenci v treh pokrajinah naše dežele (tržaška, goriška in videmska) smo prav tako dobro poučeni.

V pravu, v pravni državi, posebno v državi, ki je «zibelka prava», ne bi smela obstajati protislovja. Predloženi zakonski osnutki in peticije so ugodna prilika za odpravo teh protislovij in diskriminacij.

Bogdan Berdon

Gospodarski razvoj in delavsko samoupravljanje

Vsebina: 1. Uvod. — 2. Temelji delavskega samoupravljanja. — 3. Spremembe gospodarskega sistema in delavsko samoupravljanje. — 4. Samoupravljanje v gospodarskih organizacijah. — 5. Delavsko samoupravljanje in tehnokracija.

1. Uvod

V razvoju jugoslovanske družbe so v zadnjih letih nastale takšne spremembe, da se je zopet razvnela razprava o bistvu «jugoslovanskega poskusa».

Da bi dosegli samoupravno socialistično družbo, so skušali ohraniti skladne odnose med zahtevami gospodarskega razvoja in ideološko podlago. Vendar je bil zaradi tega poskusa prehod k stopnji srednjega razvoja še bolj zapleten in poln napetosti.

Analiza dosedanjih uspehov in sedanjih težav je mogoče možna z ekonomskega stališča (1): težje je pa vrednotiti spremembe, ki so se pojavile v družbenih, ali točneje, v samoupravnih odnosih.

Ta članek je izšel v 6. številki (nov. - dec. 1971) revije *Economia e Lavoro* in ga objavljamo v slovenščini s prijaznim privoljenjem uredništva.

(1) Pregled nedavnega gospodarskega razvoja prikazujejo med drugim letna poročila OCDE, posebno zadnje: *Yougoslavie, OCDE, Etudes Economiques*, Paris, nov. 1970; in še Aleksander Bajt, *L'economia iugoslava alla fine del 1970, analisi e previsioni*, ISDEE, Trst, 1971; Françoise Perrot, Georges Sokoloff, *La Yougoslavie, évolution économique e perspectives de l'après Titisme*, v *Le Courrier de pays de l'Est*, Paris, 1971, str. 79-110.

Pri globalni analizi te tematike bomo gotovo naleteli na velike težave, deloma zaradi raznolikosti samoupravnih oblik v jugoslovanski družbi, predvsem pa zaradi velikih razlik v njih razvoju.

Sektorialen pristop pa nam, kljub svojim mejam, nudi večje možnosti razumevanja, predvsem če svojo pozornost osredotočimo na osnovno področje gospodarskih organizacij (na industrijske obrate), v katerih je bila tematika samoupravljanja najbolj poglobljena. Problem lahko poskusimo analizirati iz dveh zornih kotov: vprašati se moramo, kako se je v raznih fazah razvijalo samoupravno podjetje glede:

- 1) na njegove funkcije v jugoslovanskem socialističnem sistemu,
- 2) na njegovo interno organizacijo, to je, glede na razvoj samoupravnih oblik.

Seveda sta ta dva momenta med seboj tesno povezana v enotnem razvojnem procesu «delavskega samoupravljanja»; vendar bo ločena analiza pripomogla, v mejah tega eseja, k boljšemu vrednotenju procesov odločanja tako v celotnem gospodarskem sistemu kot v posameznem podjetju.

2. Osnove delavskega samoupravljanja

Popolna revizija sovjetskega socialističnega vzorca, do katere je prišlo v Jugoslaviji po ločitvi s Kominformom, je povzročila ponovno razpravo o vlogi in funkciji države v socializmu. Kot alternativa prvotnemu vzorcu se je začela uveljavljati zamisel o socialistični

družbi, ki naj temelji na neposrednem sodelovanju vseh svojih komponent. Te naj določajo in uresničujejo na vseh ravneh cilje gospodarskega in socialnega razvoja. V skladu s tem načrtom bi se družba polagoma rešila «vsevidne, vsevedne, vsemogočne in povsod prisotne» države, ki mora «propasti» skupaj z birokrati- zmom, simbolom lastninskega razmerja državnega tipa, končno naj bi dospela do organizacijskih oblik, ki bi temeljile na samoupravnih odnosih. (2)

Da bi se načrt uresničil, je bilo potrebno predvsem spremeniti lastninska razmerja, premostitev alternativa med etatizmom in kapitalizmom bi rešila delavski razred vsake oblike izkoriščanja in mu omogočila kontrolirati proizvodni proces in delitev delovnega proiz- voda. (3)

Prvi korak je torej nova definicija lastninskih od- nosov: proizvodna sredstva niso več last države, zaseb- nikov, organizacij ali podjetij in niti delavcev, ampak postanejo družbena last, to je last vse družbe. Po jugo- slovanski doktrini je «za družbeno lastnino proizvod- nih sredstev značilno to, da ni lastninska pravica in da v sebi zanika vsakršno posebno lastninsko pra- vico (4). Delavci namreč nimajo lastninske pravice, ampak pravico uporabe in upravljanja proizvodnih sred- stev.

Delavci nikakor ne smejo zmanjšati proizvodnih sredstev, ker so javna last; morajo jih racionalno iz- koriščati, da imajo od njih največji dobiček in da družbeni skupnosti plačujejo obresti za njihovo upora- bo. Družbena skupnost pa prek svojih organov nadzira, da se delavcem izročena javna last ne zmanjša ali po- kvari.

(2) O teh tezah piše Milentije Popović: »Appunti su alcuni proble- mi del pensiero socialista contemporaneo«, v *Il pensiero marxista contemporaneo nella prassi jugoslava*, Avanti!, Milano, 1963, str. 179-237.

(3) Gre za dolg proces izoblikovanja in preizkušanja, ki se začne- nja z zakonom iz leta 1950, se izpopolnjuje nato v Ustavnem zakonu iz leta 1953, v I. kongresu Zveze Komunistov Jugoslavije leta 1958, v V. kongresu Socialistične zveze delavnega ljudstva Jugoslavije leta 1960, in dobi končno organsko obliko v Ustavi iz leta 1963. Predvsem zadnji trije dokumenti predstavljajo ideolo- ško in operativno osnovo delavskega samoupravljanja, to je she- me, ki označuje bistveni del socialističnega načrta za razvoj jugoslovanske družbe.

Za boljše ponazoritev sledečih delov, glej: Program zveze Ko- munistov Jugoslavije (VII. kongres Zveze Komunistov, Ljubljana, 22-27. april 1958), Feltrinelli Milano, 1958, str. 114-142; il V Con- gresso dell'Alleanza Socialista del popolo lavoratore in Ju- goslavia (Belgrado, 18-22 aprile 1960), Avanti!, Milano, 1960, pose- bej poročilo Edvarda Kardelja: »I compiti fondamentali nella edificazione del socialismo«, str. 180-206; in še: Constitution de la Republique Socialiste Federative de la Yougoslavie, Beograd, 1969, posebno »Osnovni principi« v uvodnem delu in II. naslov: »De l'organisation socioeconomique«, čl. 6.-13.

(4) Jovan Djordjević, *La Yougoslavie*, Librairie Générale de Droit et de la Jurisprudence, Paris, 1967, str. 40-41.

Družbena lastnina proizvodnih sredstev je osnovno načelo, na katerem sloni samoupravljanje, to je poskus, da pride do novega načina organizacije dela, v katerem vladata demokracija in solidarnost in ne hierarhične in avtoritarne oblike, ki so značilne za zasebno kapi- talistično ali državno-kapitalistično podjetje. Osnovo nove organizacije predstavlja neodtujljiva pravica vsa- kega proizvajalca, da upravlja gospodarski proces ozi- roma da neposredno ali posredno prek predstavnikov sodeluje pri odločitvah, ki zadevajo produkcijo, raz- delitev dela in namembnost delavskih proizvodov.

Samoupravljanje skuša delavčevo osebnost reše- vati vsakovrstnega materialnega in moralnega izko- riščanja, povečati delavčeve individualne sposobnosti in postopoma premostiti gospodarske in družbene raz- like med ročnim in intelektualnim delom.

V skladu s pravili samoupravljanja naj bi delavci (potem ko izpolnijo dolžnosti do podjetja in družbe) avtonomno odločali o razdelitvi izkupička po principu: «Vsak po svoji sposobnosti, vsakomur po njegovem delu». To je nov kriterij za dodeljevanje individualne lastnine iz tistih proizvodov, ki nastajajo z uporabo družbenih sredstev.

Samoupravno podjetje je kot proizvodna celica, ki demokratično organizira proizvodni proces in raz- delitev proizvodov dela, ki nastajajo z uporabo druž- bene lastnine, kljub svoji avtonomnosti, funkcionalno vezana na splošne cilje razvoja in koristi družbene skupnosti. Z drugimi proizvodnimi celicami sodeluje pri uresničevanju skupnega načrta, tako da so cilji svobodnega razvoja delavskih kolektivov tesno pove- zani z razvojnimi cilji celotne družbe. Za koordinacijo koristi in ciljev skrbi družbeni načrt, stalna podlaga gospodarske politike v socialistični družbi. Vpliv trga je sicer predviden že v organizacijski fazi, a le kot eno od operativnih sredstev načrta.

3. Spremembe gospodarskega sistema in delavsko sa- moupravljanje

Za razvoj delavskega samoupravljanja so zlasti v prvih desetih letih značilne težave in protislovja.

Avtonomija in samouprava, osnovna principa nove družbe, se težko razvijata v okviru še centralizirane in birokratske države.

Ta doba v glavnem odgovarja obdobju ideološke obdelave delavskega samoupravljanja; zahteve po šir- ših pravicah samouprave v podjetjih in po večji avto- nomiji v gospodarskem sistemu vedno močnejše priti-

skajo na državne organe in na komunistično partijo, da bi prišlo do popolnega izvajanja proglašenih načel. Prvi rezultati tega pritiska so vidni šele v začetku šestdesetih let, še posebno po objavi ustave iz leta 1963 in po VIII. Kongresu Zveze Komunistov leta 1964. Nadaljnji razvoj samoupravnih oblik, vedno večji del dohodka, ki ga država prepušča podjetjem, in decentralizacija bančnega sistema vnaprej kažejo na gospodarsko reformo iz leta 1965.

Tema dvema obdobjema odgovarjata dve razvojni fazi jugoslovanskega podjetja: v prvi so v organizaciji dela še vidni ostanki uprave administrativnega tipa, javljajo pa se že embrionalne oblike samoupravljanja; v gospodarstvu je podjetje še relativno podrejeno imperativnemu državnemu planu. V drugi fazi (že od leta 1958) se začanja razvijati dialektika med samoupravnim podjetjem in državo, v kateri je sicer še vedno koncentriran velik del ekonomskih in upravnih sredstev, a se na drugi strani že začanja prepuščanje investicijskih fondov bankam. Medtem pa postopna sprostitev cen kaže na potencialno vlogo trga.

Podjetje deluje vedno v bolj avtonomnem okviru; splošne smernice mu sicer še nudi družbeni načrt, a ta nima več imperativnega značaja, temveč služi le za usmerjanje k ciljem in namenom družbene skupnosti. V tem okviru se polagoma uresničuje koordinacija med zahtevami in koristmi, ki jih izražajo delavske in druge osnovne ter vmesne skupnosti, in nameni socialističnega načrta.

Z reformo iz leta 1965 se ta splošni okvir zelo spremeni. Cilj reforme je modernizacija in racionalizacija gospodarstva. V ta namen sklenejo še dalje decentralizirati gospodarske odločitve in aktivno sodelovati pri mednarodni delitvi dela.

Poveča se udeležba podjetij pri čistem dobičku (znižano jim je torej breme prispevkov in davkov), velika večina investicijskih fondov preide iz rok družbenopolitičnih teritorialnih skupnosti v banke; uvedba trga kaže, da sta učinkovitost in rentabilnost poglobiten namen delovanja gospodarskih subjektov. Tudi trg deluje pod vplivom konkurence, podjetja pa niso več vezana na socialistični princip polne zaposlenosti (porazdelitev delavske sile sploh ni več predmet načrtovanja), ampak samo na kriterij učinkovitosti in ekonomske racionalnosti. (5)

(5) Po podatkih zadnjega štetja (1971) je 671.908 delavcev zaposlenih v tujini, večinoma v NZR (61,2%): Borba, 22. julija 1971 (tiskovna konferenca dr. Ibrahima Laftića, direktorja Zveznega zavoda za statistiko FSRJ). O raznih aspektih problema jugoslovanske emigracije glej Marie Paul Canapa, *Reforme économique et socialisme en Yougoslavie*, Colin, Paris, 1970, str. 47-65.

Te spremembe močno vplivajo na samoupravno podjetje, predvsem na odnose med gospodarsko organizacijo in družbeno skupnostjo.

Družbena namembnost, torej osnova načrta, je v nasprotju in ovira interese individualističnih enot, ki se borijo za prvenstvo na trgu. Postopoma, čeprav počasi, gospodarsko vrednotenje prevladuje nad družbenopolitičnim. (6)

Vloga, ki so jo imele država in teritorialne skupnosti pri usmerjanju delovanja gospodarskih subjektov k splošnim družbenim ciljem, se je občutno zmanjšala, medtem ko so nanje začela pritiskati na trgu nasprotujoča si podjetja. Država ni več glavni dobavitelj investicijskih fondov (ti so bili prepuščeni bankam) in se omejuje le na splošno kontrolo gospodarstva «z načrtovanjem in kontrolo, kakor države v moderni kapitalistični ekonomiji.» (7)

Tudi prvotna slika delavskega samoupravljanja kakršno smo si prej ogledali, se sedaj spremeni.

Ker gospodarske organizacije vedno bolj zanemarljajo družbene namembnosti načrta in vedno huje tekmujejo na trgu (trg je sedaj edina mera učinkovitosti in rentabilnosti), postaja njihova funkcija v sistemu protislovna: cilji, ki jih skušajo uresničevati na trgu, so zgolj zasebnega značaja, čeprav nastajajo še vedno ob uporabi družbenih sredstev.

Ker se je zmanjšal pomen družbenega načrta, se rahlja tudi sodelovanje med podjetji in osnovnimi ter srednjimi družbeno - političnimi skupnostmi. Namesto sodelovanja pa se uveljavljajo odnosi pritiska, vpliva, ki nastajajo zaradi konkurence med podjetji in pa zato, ker so novi individualistični cilji nadkrilili družbene. Končno je zopet v nevarnosti tudi avtonomija, ki so si jo podjetja priborila od države.

Videli smo že, da so si po reformi iz leta 1965 podjetja pridobila kontrolo nad velikim delom čistega produkta in da so bili investicijski fondi odvzeti državi in drugim družbeno - političnim organizacijam in prepuščeni bankam. Večja razpoložljivost fondov v podjetjih in postopna neodvisnost od države naj bi ustvarili predpostavke za avtoregulacijo gospodarstva na podlagi principov samoupravljanja. V praksi pa je prišlo do nastanka novih odnosov oblasti in vpliva in

(6) Od 1. januarja 1971 je Jugoslavija brez družbenega načrta. Sedanje gospodarske in institucionalne »težave« bodo njegovo odobritev zavrle do začetka leta 1971.

(7) Mitja Kamušič, »Economic efficiency and Workers' selfmanagement«, v *Yugoslav workers' selfmanagement*, akti kongresa, izdal M. J. Broekmeyer, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, 1970, str. 81.

so se pokazali novi aspekti odtegotovanja presežka vrednosti delavcem in njih avtonomnim organizacijam. Odtegotovanje izvajajo sedaj banke, zavarovalne družbe, in neodvisne zunanjetrgovinske organizacije.» (8) V svoje namene so se poslužile bogastva, ki so ga ustvarili neposredni proizvajalci.

V jugoslovanskem sistemu so si pridobile važno vlogo zlasti banke.

JUGOSLOVANSKE INVESTICIJE GLEDE NA IZVOR FINANSIRANJA (v milijonih dinarjev)

leto	skupno	IZVOR FINANSIRANJA			
		gospodarske org.	negospodarske org.	banke	družbenopolit. org.
1966	21162	8312	1394	8236	3220
1967	19898	6501	943	8927	3527
1968	25242	7844	1483	11859	4056
1969	29072	8259	1875	14349	4589
1970	38457	10428	2393	19657	5979

Zgornja tabela (9) jasno prikazuje njih prevladujočo vlogo v investicijskem sektorju. Leta 1970 so 51% investicij izvršile banke, 27% gospodarske organizacije, 16% družbeno-politične skupnosti in 6% neekonomske organizacije.

De facto so banke prevzele avtonomno vlogo na trgu in svobodna konkurenca se je razširila tudi v kreditnem sektorju, ne glede na naravo in izvor razpoložljivih fondov.

To novo protislovje je jasno prikazal Vladimir Bakarič na nedavnem kongresu v Sarajevu: «... sama težnja, da je enostavna reprodukcija vedno bolj odvisna od kreditnega sistema, prav tako, kot je nekoč vse odviselo od državnih fondov itd., vse to povzroča, da se osnovni elementi odločanja vedno bolj oddaljujejo od neposrednega proizvajalca. Ta je v rokah dejavnikov, katerih ne more ne posredno ne neposredno upravljati. «De facto nastaja» novo družbeno nasprotje: nasprotje med organizacijo dela in njenim kreditorjem. Delavno področje organizacije so le individualni dohodki in element tveganja pri poslovanju.

(8) Edvard Kardelj, »Les rapports économiques et politiques dans la société autogestionnaire socialiste«, poročilo na II. Kongresu samoupravljalcev (Sarajevo, 5.-8. maja 1971), v Questions actuelles du socialisme, Beograd; 1971, 102, str. 44.

(9) Indeks, Mesečni pregled privredne statistike SFRJ Jugoslavije, Beograd, 1971, 8. str. 48.

V organizaciji dela je v skladu s to težnjo nastalo podobno stanje kot v času, ko so jo označevali mezdni odnosi. V določenih okoliščinah postane kreditor celo lastnik proizvodnih sredstev. Sama organizacija pa se spremeni v kolektivnega plačanega delavca». «... Težnja k povratku mezdni odnosov, ki se pri nas javlja, ogroža celò samoupravljanje, ker onemogoča razvoj družbe in zavira ustvarjalnost delavcev». (10)

Ko se pa začenja trg vedno bolj uveljavljati kot regulator gospodarskih odnosov, ko se morata sodelovanje in koordinacija za doseg skupnih ciljev umakniti pred konkurenco, se zdi skoraj nujno, da bodo samoupravno ureditev gospodarstva nadomestili odnosi prednosti ali nasprotovanja med gospodarskimi subjekti.

V praksi bodo ti odnosi odvisni od stopnje oblasti samih gospodarskih subjektov in od interesov, ki bodo posamezne subjekte lahko povezovali ali obratno zoperstavljali.

Ta težnja predstavlja le en aspekt krize, ki jo preživlja delavsko samoupravljanje, in sicer zunanji glede na delovanje podjetja v gospodarskem okviru.

Ogledati si moramo še en aspekt, da lahko v mejah te razprave začrtamo razvoj delavskega samoupravljanja, in sicer realno možnost odločanja in kontrole, ki so si jo proizvajalci pridobili v gospodarski organizaciji.

4. Samoupravljanje v gospodarskih organizacijah.

Cilj delavskega samoupravljanja je, kot smo že videli, odpraviti vzroke materialnega in moralnega izkoriščanja delavcev in uveljaviti njih osnovne pravice pri odločanju in kontroli tako podjetja kot gospodarstva.

Novi način organizacije dela si torej ne prizadeva samo spremeniti lastninskih odnosov, ampak tudi bistveno spremeniti družbene odnose, odpraviti vsako možno obnovo hierarhično - avtoritarnih oblik oblasti.

Neodtujljiva pravica delavcev, da enakovredno sodelujejo pri procesu odločanja v gospodarski organizaciji in da odločajo, v kakšni meri jim proizvodi dela (ki nastajajo z uporabo družbenih sredstev) pripadajo na podlagi izvršenega dela, bi morala zajamčiti

(10) Vladimir Bakarič, »Le revenu du travailleur doit devenir effectivement son revenu«, uvodno poročilo k delu II. komisije Sarajevskega kongresa, v Questions actuelles du socialisme, Beograd; 1971, 102, str. 87-88.

nov odnos sodelovanja med proizvajalci v okviru demokratične organizacije dela. (11)

Razvoj samoupravljanja v podjetjih v zadnjem desetletju pa kaže, da so bili ti cilji doseženi le v neznatni meri. Tako sodelovanje pri delovnem odnosu kot tudi možnost popolne delavčeve kontrole nad procesom odločanja se zdita hudo ogrožena, ker še obstajajo hierarhično - avtoritarne oblike obnašanja in so se pojavile oblike oligarhične koncentracije oblasti v notranjosti podjetja.

Kar zadeva prvi pojav, so mnoge raziskave ugotovile prisotnost avtoritarnih oblik oblasti in so prikazale odnos med temi tipi obnašanja in pomanjkanjem sodelovanja delavcev v okviru delavnih odnosov.

Jože Derganc je n. pr. prikazal, da obstoja neposreden odnos med negativnim mnenjem, ki ga delavci izrazijo o svojem predstojniku in njih potencialno fluktuacijo; (12) Ana Čuk je ugotovila zvezo med mnenjem o nepravilnem in nedemokratičnem obnašanju neposrednega predstojnika in med najvišjimi frekvencami absenteizma; (13) v zadnjem času je Vladimir Arzenšek izvedel anketo v dveh slovenskih podjetjih, da bi ugotovil zvezo med stopnjo participacije delavcev in mnenjem o obnašanju predstojnikov. Izkazalo se je, da je bila postavljena hipoteza pravilna in da je nesodelovanje delavcev pri reševanju problemov dela v tesni zvezi z nedemokratičnim obnašanjem predstojnikov. (14)

Druge raziskave so še potrdile, da je sodelovanje med proizvajalci sila otežkočeno zaradi še obstoječega negativnega ozračja v podjetju.

V drugi raziskavi (nedokončani zaradi prerane avtorjeve smrti) je Derganc skušal ugotoviti, kakšne so v podjetjih možnosti odprtega sodelovanja in kritike. Od anketirancev je hotel izvedeti, ali obstojajo skupine delavcev, ki bi sicer kritizirale dogajanje v podjetju, a si tega javno ne bi upale izpovedati. 24,7% anketirancev je izključilo obstoj takih primerov ali je izjavilo,

(11) V tej kratki razpravi se ne moremo dalj zaustavljati pri organizacijski shemi samoupravnega podjetja in pri njegovem razvoju v času. O tem argumentu razpravljajo mnoge publikacije, najvažnejša, čeprav deloma zastarela, pa je publikacija Bureau International du Travail: La gestion ouvrière des entreprises en Yougoslavie, Geneve, 1962; najnovejša je publikacija Draga Gorupića in Ivana Paja Workers', selfmanagement in Yugoslav undertakings, Ekonomski institut, Zagreb, 1970.

(12) Jože Derganc, Integracija delavcev v podjetju, Institut za sociologijo in filozofijo Univerze v Ljubljani, Informativni Bilten, šte. 9, december 1963, str. 88 (ciklostil).

(13) Ana K. Čuk, Psiho-socialni aspekti absenteizma v industriji, Institut za sociologijo in filozofijo Univerze v Ljubljani, Informativni Bilten šte. 23, Ljubljana, december 1966, str. 119-121 (ciklostil).

(14) Vladimir Arzenšek, »Participacija in avtokratsko vodenje«, v Moderni organizaciji, Kranj, 1969, 7, str. 522.

da ne ve zanje; 42,7% jih je na vprašanje pritrdilno odgovorilo in je tako obnašanje pripisalo strahu pred posledicami in pred predstojniki; 16,3% anketirancev je pojav razložilo s prepričanjem delavcev, da njihovih pripomb itak ne bi upoštevali. (15)

Do podobnih rezultatov je privedla tudi raziskava Obalnega sindikalnega sveta - Koper. Z nastavljenim vprašanjem so skušali ugotoviti, kakšne so, po mnenju delavcev, posledice javno formulirane kritike v podjetju. 48% anketirancev je odgovorilo, da bi prej ali slej prišlo do povračilnega ukrepa in le 16% jih je take posledice izključilo. (16)

Končno je tudi Arzenšek v že omenjeni raziskavi dokazal, kako negativno vpliva represivno obnašanje na participacijo delavcev. (17)

Ti rezultati pričajo, da se obširne vodilne skupine močno upirajo spremembam in da je samoupravljanje doslej le malo vplivalo na tradicionalne avtoritarne strukture podjetja. Zdi se pa, da se vsekakor začenjajo pojavljati nekatere pozitivne spremembe. Nedavna raziskava Veljka Rusa na vzorcu, ki je obsegal podjetja iz vse Jugoslavije, je potrdila, da so med vodilnimi kadri še v rabi avtoritarne oblike oblasti, a je obenem ugotovila, da se stanje postopoma izboljšuje. Namesto avtoritarnih oblik naj bi se uveljavile oblike »tehnične oblasti«, ki se ne izražajo več s sankcijami (te zelo pogosto prikrivajo nezadostno pripravo vodilnih kadrov), ampak z raznimi oblikami sodelovanja z delavci pri proizvodnji (18).

V zvezi z drugim pojavom se bomo omejili na prikaz nekaterih podatkov, ki se nanašajo na stopnjo informacije in participacije delavcev pri procesu odločanja, da bomo pozneje lažje vrednotili težnje, izhajajoče iz sedanje faze samoupravnega procesa v podjetjih.

Kar zadeva informacijo so izsledki nekaterih raziskav kar presenetljivi. Iz prve raziskave Jožeta Derganca ugotovimo, da 74% anketirancev ni poznalo odločitev zadnjega Delavskega Sveta (reprezentativnega organa delavskega kolektiva, kateremu pripada vsa pravica odločanja in kontrole nad podjetjem). 19% anketirancev je odločitve le delno poznalo. (19) Visoko stopnjo neinforma-

(15) Jože Derganc, Ana K. Čuk, Delovna skupina v sistemu delavskega samoupravljanja. Informativni Bilten, šte. 19, Ljubljana, julij 1966, str. 116-118 (ciklostil).

(16) Obalni sindikalni svet - Koper, Delavci slovenske obale o samoupravljanju, delitvi, gospodarjenju, delu sindikata in nekaterih drugih vprašanjih, Koper, junija, 1968, str. 18 (ciklostil).

(17) Vladimir Arzenšek: »Participacija delavcev in avtokratsko vodenje«, ibid. str. 521.

(18) Veljko Rus, »Moč i struktura moči u jugoslovenskim poduzećima«, v Sociologiji, Beograd, 1970, 2, str. 204.

(19) Jože Derganc, Integracija delavcev..., ibid. str. 189.

miranosti je isti avtor ugotovil tudi v svoji drugi raziskavi (84,8%). (20) Na isti pojav, čeprav v manjši meri (31,5%), je naletel Albert Meister med raziskovanjem v nekem srbskem podjetju. (21)

O participaciji delavcev v organih samoupravljanja nam iste študije nudijo podatke v zvezi z nizko stopnjo informiranosti in jo potrjujejo.

Iz prve Dergančeve raziskave sledi, da je, poleg članov, samo 15% anketiranih nečlanov prisostvovalo sestankom Delavskega sveta (vsi delavci, tudi nečlani, smejo prisostvovati tem sestankom in imajo pravico do besede; (22) druga raziskava ugotavlja, da 40% anketirancev ni sodelovalo pri sestankih samoupravnih organov, medtem ko jih je 6,8% izjavilo, da sestankov sploh ni bilo. (23) Meister je končno izsledil, da je bilo 38,8% odsotnosti tudi v Delavskem kolektivu (skupščini vseh delavcev). (24) Rezultati teh raziskav kažejo, da je razvoj samoupravljanja v podjetjih tudi iz tega stališča precej skromen.

Preden zaključimo svoje pripombe o tem aspektu z vrednotenjem sestave samoupravnih organov in njihovega pomena v okviru družbenih odnosov v podjetju, se mi zdi primerno omeniti nekatere zunanje vzroke, ki objektivno ovirajo hitrejši razvoj delavskega samoupravljanja. Posebej je treba tu omeniti težave, ki nastajajo v začetni stopnji podrazvitosti (večja navezanost delavcev-kmetov na zemljo in na agrarni ambient kot na podjetje) in zaradi hitre in večkrat nenačrtovane industrializacije (delovna mesta so zelo oddaljena od bivališč). Vse to ovira aktivno participacijo, posebno po dokončanem delovnem času.

Če upoštevamo te težave zunanjega značaja, lažje doumemo, kako nekatere okoliščine negativno vplivajo na stopnjo informiranosti in na raven participacije. Vzroki pojavov so pa večinoma v zvezi s problemi, katerih samoupravljanje doslej ni rešilo: to so problemi, ki zadevajo odnose med participacijo in oblastjo v podjetju. (25)

(20) Jože Derganc, Delovna skupina..., *ibid.*, str. 96.

(21) Albert Meister, Socialisme et autogestion - l'expérience yougoslave, Seuil, Paris, 1964, str. 92.

(22) Jože Derganc, Integracija delavcev..., *ibid.*, str. 185.

(23) Jože Derganc, Delovna skupina..., *ibid.*, str. 86.

(24) Albert Meister, *ibid.*, str. 91.

(25) Važen dejavnik za razvoj participacije je tudi poklicna in upravna formiranost. Zdi se, da je bilo na tem polju storjenega veliko, posebno v prvem desetletju. Po uvedbi trga, konkurence in kriterija učinkovitosti pa postane formiranje (posebno upravno) družbeno breme, ki si ga nekatera podjetja nočejo naložiti. O tem aspektu glej tudi Albert Meister, Où va l'autogestion yougoslave? Editions Anthropos, Paris, 1970, posebno str. 49-50 in str. 94. Avtor dvomi, da bodo v bodočnosti posvetili večjo skrb upravnemu formiranju delavcev in meni, da je ta dejavnost danes manjša kot v petdesetih letih.

Na podlagi podatkov, ki jih nudi raziskava iz leta 1960, je Meister ugotovil, da so imeli specializirani delavci in uradniki (poleg uslužbencev z višjo in visoko izobrazbo) več predstavnikov v samoupravnih organih kot polkvalificirani in nekvalificirani delavci. O tem pojavu, ki so ga pozneje potrdile tudi druge raziskave (glej n.pr. Derganc) in ki je danes splošno priznan, avtor meni, (26) da: »V Jugoslaviji in tudi v francoskih samoupravnih poskusih je izbira kandidatov omejena zaradi nezadostne kvalificiranosti nekaterih uslužbencev v podjetju: temu sledi nezadostna formiranost pri upravljanju.« (27) V jugoslovanskem primeru je ta zaključek gotovo pravilen in je tem bolj občuten zaradi objektivnih težav, da se premesti stanje podrazvitosti.

Vendar pa ne gre vseh pomanjkljivosti pri izvajanju samoupravljanja in njegove možne involucije pripisovati izključno tem težavam. Podatki o sestavi samoupravnih organov glede na funkcije, ki jih imajo njih člani v podjetjih, in podatki o izvajanju principa rotacije v samoupravnih organih (k temu moramo še dodati znane zaključke o participaciji pri delavnem odnosu in o informaciji) nas privedejo do hipoteze, da se paralelno s povečanim številom predstavnikov določenih skupin razvija tudi proces koncentracije oblasti v rokah vodilnih in tehničnih kadrov, ki skušajo samoupravljanje nevtralizirati tako, da si lastijo na eni strani naloge, ki bi jih imel sicer delavski svet, na drugi pa, da so prisotni vedno v večjem številu v osnovnem samoupravnem organu.

Ta proces lahko uniči demokratično strukturo, ki jo je predvideval načrt o samoupravljanju, in okrepi hierarhično-tehnokratsko strukturo.

Derganc je že v svoji raziskavi iz leta 1963 ugotovil, da imajo vodilni kadri precej vpliva v podjetju in da je bila njih participacija pri samoupravljanju sorazmerno precej večja od participacije nevoditeljev (41% voditeljev v Delavskem svetu, 8% nevoditeljev; 36% voditeljskih prisotnosti med nečlani na sestankih Delavskega sveta, 11% prisotnosti nevoditeljev). (28) Stane Možina je z anketo na vzorcu 426 voditeljev v slovenskih podjetjih še potrdil to težnjo saj je ugotovil visoko pri-

(26) Iz sestave Delavskega sveta v industriji »Kosovka« v Prištini (Srbija) v letih 1969-1970 n.pr. vidimo, da so v tem samoupravnem organu popolnoma odsotni predstavniki nekvalificiranih delavcev, čeprav njih število odgovarja 31,7% vseh zaposlenih delavcev v podjetju. Glej: Odbor za sklic in pripravo II. Kongresa samoupravljalcev Jugoslavije: »Spremembe v organizaciji samoupravljanja in njegovo delovanje v tekstilni industriji »Kosovka - Priština«, Delavska enotnost, Ljubljana, 1970, str. 20.

(27) Albert Meister, Socialisme et autogestion..., *ibid.*, str. 62.

(28) Jože Derganc, Integracija delavcev..., *ibid.*, str. 184.

sotnost vodilnih kadrov v organih delavskega samoupravljanja (54% višjih direktorjev, 61% srednjih, 37,9% nižjih). (29) Iz raziskave v podjetju Famos iz Sarajeva sledi, da je bilo v Delavskem svetu 58% predstavnikov voditeljev in da je sodelovalo na sejah tega organa med nečlani prav tako 89,8% voditeljev. (30)

Teh podatkov sicer ni posploševati, a nam vendar jasno kažejo, po kakšni poti se oblast koncentrirala v rokah nekaterih skupin.

Delavci jasno razumejo, katere so te skupine (direktor, vodilni kadri, vodje, tehniki itd.). To se vidi iz raziskav, ki so jih v zadnjih letih izvedli Josip Županov, Janez Jerovšek, Stane Možina, Veljko Rus in Vladimir Arzenšek. Da samoupravljanju ni uspelo uresničiti procesa distribucije oblasti v podjetju, dokazuje tudi zelo pomanjkljivo izvajanje načela rotacije pri podeljevanju funkcij v samoupravnih organih. Iz podatkov, ki nam jih nudijo Maistrove in Dergančeve raziskave, je razvidno, da približno 80% anketirancev ni bilo nikoli izvoljenih v samoupravne organe (Delavski svet, Upravni svet, Švet gospodarske enotnosti). Do podobnih rezultatov je prišla tudi raziskava v Crveni Zastavi, največji jugoslovanski tovarni avtomobilov. (31)

S XV. Ustavno spremembo (1968), ki prepušča organizacijo podjetja samoupravni ureditvi, to je avtonomnim odločitvam delavcev, so se možnosti skupin, ki de facto že imajo v rokah večino oblasti, še povečale. V mnogih podjetjih so mandat članov Delavskega sveta podaljšali od dveh na štiri leta: tako se je legalna mandatna doba podaljšala na osem let, šele nato lahko deluje načelo rotacije.

Nova avtonomna ureditev je spremenila tradicionalno shemo samoupravnega podjetja in povečala vplivno sfero voditeljev, ko je zahtevala ustanovitev »poslovnih svetov« ali drugih tehničnih komitejev. Njih naloga je pripravljati predloge in programe za Delavski svet, toda mnogokrat se dogaja, da ti komiteji, Delavskim svetom te programe enostavno vsilijo.

(29) Stane Možina, Angažiranost vodilnih kadrov v sistemu delavskega samoupravljanja, Institut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani, Informativni Bilten št. 22, Ljubljana, november 1966, str. 117 (ciklostil). Vendar pa direktorji sodelujejo de jure na vseh sestankih samoupravnih organov.

(30) Odbor za sklic in pripravo II. Kongresa samoupravljalcev Jugoslavije, Raziskave o procesu samoupravljanja v podjetju »Famos« za izboljšanje samoupravne prakse, Delavska enotnost, Ljubljana, 1970, str. 16.

(31) »Večina želi, da se vključi,« v Privrednem Pregledu, Beograd 22. februar 1971. Podatki kažejo, da je bilo med 370 člani samoupravnih organov, 85% že dvakrat ali večkrat izvoljenih. Med voditelji je bilo 81% enkrat ali večkrat izvoljenih. Na drugi strani pa se je izkazalo, da je želja delavcev po sodelovanju v samoupravnih organih precej velika.

Iz dosedanje analize lahko zaključimo, da samoupravljanje, kljub vsem naporom, ni moglo premostiti svojega osnovnega protislovja, ki izhaja iz dvojnosti med organi uprave in vodstva. Prvi so nastali in so se razvili v notranjosti podjetja kot izraz volje delovnega kolektiva; vodstvo pa (vsaj prek svojega glavnega predstavnika, direktorja) je vedno zunanji element (prvotno je direktor vedno predstavnik države, pozneje komune; danes je z natečajem sprejet profesionallec).

Medtem ko se je samoupravljanje težko razvijalo tudi zaradi že omenjenih zunanjih težav, se je vodstvo, čeprav se je njegova vloga spremenila, še dalje krepilo: okoli sebe je zbiralo višje direktorske kadre, ustanavljalo je nova sredstva oblasti kot n.p.r. tehnične komisije, komisije in svete. Vse to je bilo možno, ker se je z reformo iz leta 1965 spremenil ekonomski sistem (trg, konkurenca, ideologija učinkovitosti itd.).

Samoupravljanje je vedno bolj izgubljalo svoj pomen, kajti velike množice delavstva so se vedno manj udeleževale odločanja, medtem ko so si to pravico pridobile nove tehnokratske skupine, katerim je uspelo pridobiti si kontrolo nad podjetjem bodisi z neposrednim vplivom bodisi z vključitvijo v samoupravne organe in s kršenjem mehanizma o ponovni izvolitvi.

Ta involucija samoupravljanja je postopoma zmanjšala tudi solidarnost v podjetju (seveda ne med tisto večino delavcev, ki se ne čuti zastopana v Delavskem svetu in je brez moči pred vodstvom; to dokazujejo stavke, do katerih je prišlo v zadnjih letih) in tisto kohezijsko silo, ki je izhajala iz zavesti, da gre za sodelovanje pri uresničevanju skupnega načrta. Tako sta se mezdana miselnost in obnašanje neizbežno okrepila med skupinami delavcev, ki so v podjetju povsem izključene od oblasti in od razdelitve proizvodov dela.

5. Delavsko samoupravljanje in tehnokracija

Naša analiza je pokazala, da se je delavsko samoupravljanje v svojem razvojnem procesu vedno bolj oddaljevalo od ciljev, ki si jih je v začetku zastavilo. Današnji tip gospodarske organizacije je formalno še vezan na osnovne sheme prvotnega modela, de facto pa se spreminja in restrukturira v skladu z zakoni in z zahtevami trga, ki je vedno tesneje navezan na tuja tržišča.

Ko se je Zveza komunistov v tolikšni meri odrekla gospodarski oblasti, katero je prej neposredno ali prek državnih organov kontrolirala, je sprožila določene sile: te so postopoma razvile različne oblike organizacije in vedenjske obrazce, ki se skladajo z novimi odnosi tekmovanja na trgu.

Zaradi tega in tudi zaradi pomanjkljivega razvoja delavskega samoupravljanja je nastala nova oligarhija tehnokratskega tipa, ki je delavcem, prav tako kot Zvezi komunistov, odvzela kontrolo nad podjetji (32) in skuša sedaj postati odločilni faktor v vodstvu gospodarskega procesa.

Kljub vsem protislovjem, ki jih zasledimo v razvoju in delovanju tega potencialnega vodilnega razreda, je vendar možno spoznati njegove najvažnejše značilnosti:

- dasi ni lastnik proizvodnih sredstev (v Jugoslaviji so družbena last), jih de facto upravlja in kontrolira njih uporabo;
- ne moremo ga prištevati k delavskemu razredu, saj ga obvlada tako v podjetju kot v gospodarstvu; odteguje mu pravico odločanja in z njo del delavnega dohodka. Od delavskega razreda se dalje razlikuje po nivoju dohodkov, družbenem statusu in življenjskem standardu;
- končno ga ne moremo prištevati k razredu politikov; od njih se postopoma oddaljuje zaradi nasprotnih gospodarskih interesov in zaradi različnih pogledov na družbo;
- nastal je v trenutku, ko sta si stala nasproti delavsko samoupravljanje in centralizirana birokratska država. Njegova moč je v tem, da si je pridobil hegemonijo v gospodarski oblasti, ki jo je partija (Zveza komunistov) postopoma prepustila delavskemu samoupravljanju;
- v tem smislu je potomstvo »novega razreda«, ki ga je opisal Djilas, in postopoma nadomešča »politično birokracijo« pri uporabi, uživanju in razpolaganju z družbeno lastnino.

V današnjih razmerah tvori v jugoslovanski družbi nov, čeprav ne edini, center oblasti in je v potencialnem konfliktu tako z razredom politikov kot z delavskim razredom.

Družbeni model, kakršnega uveljavlja tehnokratski razred, in pa želja tehokratov po hegemoniji v gospodarski oblasti, močno ogrožata tako politično vodstvo kot tudi ideološki načrt, s katerim slednje utemeljuje svojo oblast. Do odkritega boja ni prišlo le, ker so tehnične elite nujno potrebne za gospodarski razvoj: da se je pa o tem dejstvu vnela polemika, lahko ugotovimo iz

(32) Raziskave zadnjih let so dokazale, da priznavajo delavci Zvezi komunistov in sindikatu le malo oblasti v notranjosti podjetja. Voditelji in tehniki pa, čeprav so v velikem številu vpisani v Zvezi komunistov (v njej pa stalno pada število vpisanih delavcev), se ne čutijo nič bolj vezane na koristi Zveze kot na koristi podjetja v sistemu, ki poleg drugega predvideva samoupravljanje v gospodarstvu.

uradnih dokumentov Zveze (33) in iz govorov političnih predstavnikov.

V zadnjem času so tudi večkrat javno priznali, da se vpliv delavskega razreda vedno bolj manjša in da tehnokrati skušajo na vsak način oslabiti samoupravljanje. Sam Kardelj je med intervjujem za Radio Beograd in na ljubljanski televiziji javno obtožil sile, ki ogrožajo samoupravljanje: »Gre za naraščajoči vpliv tehnokratskega in tehnokratsko-finančnega monopola, ki sloni na tržnem kaosu, se poslužuje navidezno znanstvenih argumentov, se krepi z izkoriščanjem še nejasnih gospodarskih odnosov pri delitvi presežne vrednosti dela in nezmožnosti usklajevanja moderne tehnologije s samoupravljanjem, itd. Na ta način postaja dejansko najmočnejši predstavnik in pogonska sila pri odtujevanju delavcev od proizvedenega dohodka in od pravice upravljanja. (34)

Gre za zelo stroga stališča, toda iz njih ni razvidno, kako bo politični razred vklenil v shemo samoupravljanja sile, ki so že predolgo avtonomne in v gospodarstvu močno organizirane.

Za časa Sarajevskega kongresa je Jugoslavija preživljala zelo težak gospodarski in politični moment; mogoče je bilo to krivo, da se ni njegov realni pomen za razvoj delavskega samoupravljanja pokazal v celoti. Brez dvoma pa predstavlja najvažnejši poskus zadnjih let, da se vskladita dve vedno bolj razhajajoči smeri: ideološka podlaga in težnja, ki se je v gospodarskem razvoju pojavila po reformi iz leta 1965.

Ustavna reforma je decentralizirala važne gospodarske pristojnosti: gotovo je, da bodo Republike v začetni fazi lahko učinkovito izvajale politično kontrolo nad gospodarstvom, a s tem se bosta še bolj pokazala realna teža in vpliv gospodarske in tehnokratske oblasti, ki se bo po našem mnenju še razširila, ker predstavlja dinamično komponento sedanjega obdobja jugoslovanskega razvoja.

Delavski razred pa je bistveno izven tega konflikta; izpodrinili so ga v tovarni in na potrošniškem trgu. Po nizki ravni svojih dohodkov, katerim stalno grozi inflacija, in po svojem družbenem statusu se razlikuje od

(33) Načrt resolucije »O ideoloških in političnih smernicah za nadaljnji razvoj Zveze Komunistov Jugoslavije«, ki je bil predložen IX. kongresu ZK (marec 1961) jasno opozarja na nove težnje v jugoslovanski družbi... »če napredek novih moči v proizvodnji ni povezan z osvoboditvijo dela, z demokracijo, s participacijo pri odločanju; če nima humanega značaja in ne zadovoljuje vedno večjih in bolj kompleksnih človekovih potreb, se bo prej ali slej zaustavil in bo izzval hude družbene konflikte. Novi produkcijski fond ne bo mogel razviti vseh svojih potencialnih sil in bo postal osnova novih oblik oblasti tehnokratskega monopola«. V La Voce del Popolo, Fiume, dodatek k št. 58, 11. marca 1969.

(34) Borba, Beograd, 4. januarja 1971.

nastajajočega srednjega razreda in se neizbežno zoperstavlja privilegiranim slojem, tako tehnokratskim kot partijskim.

Samoupravljanje je torej izgubilo svojo funkcijo mehanizma za omejevanje družbenih konfliktov, istočasno se pa večajo družbene razlike kot posledica vedno bolj diferencirane delitve delavnih proizvodov: vse to napoveduje neposreden spopad med delavskim in tehnokratskim razredom.

Težko je reči, ali bo ta spopad zadeval izključno materialne koristi delavcev ali pa bo ponovno (pod oznako samoupravljanja) sprožil problem oblasti in kontrole samega delavskega razreda.

O drugem aspektu sicer lahko dvomimo, a vse bo odvisno od bodočih odnosov (danes vedno bolj rahlih) med delavskim razredom in Zvezo komunistov.

Tito Favaretto

Iz italijanščine prevedla *Maja Kokorovec*

Mejni odnosi med Furlanijo-Julijsko krajino, Slovenijo, Koroško in Hrvaško

Nekaj splošnih ugotovitev

Teritorialne meje so vrsta političnih meja. Ta vrsta meje je vezana na določen človeški nagon; poleg tega ima med državami važno funkcijo »filtra za inputs in outputs«, kot so na primer razni tokovi oseb in stvari, energije, informacij, komunikacij i.t.d. V mirnih časih ima ta meja po navadi le konvencionalno in simbolično vrednost, je znak (simbol) mednarodnega prestiža. Istočasno pa je tudi črta, ki je ne smejo prekorati nezazeleni elementi, ne da bi sprožili vrsto obrambnih mehanizmov, od protestnih not pa do uporabe vojaške moči. Na splošno lahko rečemo, da omejuje prostor, v katerem se izraža suverenost neke države.

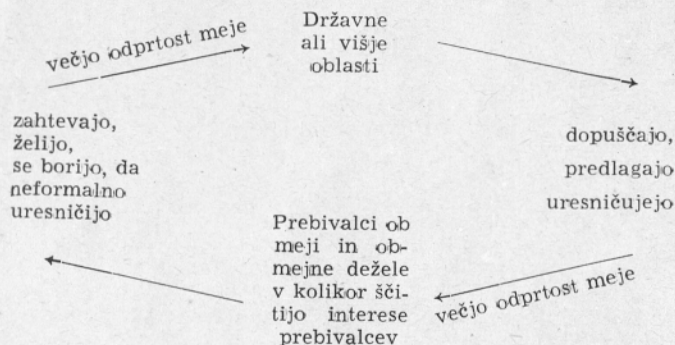
Glede na ta dejstva, na notranjo in zunanjo politiko, ima država tudi določeno mejno politiko. Poleg tega, da ta neposredno vpliva na značilnosti meje (odprtost — zaprtost, vojaška obramba, možni premiki, i.t.d.), nezogibno vpliva tudi na interese obmejnih regij ali dežel. Zaprta meja, z večjo ali manjšo vojaško obrambo, zastruje obrobno obmejnih regij. Meja namreč sama po sebi ustvarja posledice — v gospodarstvu, v strukturah, v naseljevanju, na družbenem in kulturnem področju. Obenem so te dežele velikokrat oddaljene od središč, ki vodijo in spodbujajo ves sistem ter ne sodelujejo v zadostni meri pri odločitvenih in produktivnih

procesih. Poleg zemljepisne in gospodarske obrobnosti srečamo večkrat tudi določeno nerazvitost na družbenem in kulturnem polju, kar lahko pripisujemo ne samo oddaljenosti, ampak tudi zgodovinskim faktorjem. Istočasno ne smemo pozabiti na psihološki vpliv, ki ga ima meja z vojaškim in kontrolnim režimom na prebivalce, kajti tudi ta dejavnik pripomore, da se razlikuje interes obmejnih področij od tistega, ki ga imajo širši sistemi (države).

Meje so obenem stične točke med različnimi gospodarskimi, družbeno-političnimi in kulturnimi sistemi. Obmejne dežele imajo ves interes, da ohranjajo razlike v potencialih, ker so pri odprtih mejah možne izmenjave gospodarskih in kulturnih izdelkov, informacij in izkušenj. Razlike v potencialih ne smejo biti preveč globoke, ker bi v tem primeru povzročile neuravnovešenost v moči pogajanja dveh obmejnih regij in naknadno bi prišlo do reakcije, ko bi država s šibkejšo deželo (periferijo) začela uvajati obrambno politiko zaprte meje. Ugotovili smo torej dva interesna pola, ki se lahko, če izvzamemo vse vmesne pozicije medsebojnega usklajevanja, ujemata ali pa sta si nasprotna. Vsekakor so državni interesi prvenstveni, deželni pa v neki meri podrejeni, še posebno zaradi splošne politične šibkosti obmejnih regij. V primeru, da sta si interesa v nasprotju, mora širši sistem, država, s primerno obmejno politiko

ublažiti trenja in konflikte z različnimi gospodarskimi, političnimi, juridičnimi, kulturnimi, psihološkimi itd. sredstvi. S temi sredstvi ali mehanizmi skušajo preprečiti posledice, ki izvirajo iz marginalnosti.

Pri mejah lahko opazimo dva procesa, čeprav včasih zelo počasna: proces evolucije v pozitivnem smislu, ko ta zapreka postaja vedno bolj prodorna (permeabilna) ali pa obratno, ko se spreminja v neprodorno oviro. Na slednji moment lahko naletimo takrat, ko sta si v nasprotju interesa centra in periferije, v trenutku ko državni interesi postanejo močnejši od krajevnih. V tem procesu, hitrem ali postopnem, je vsekakor zaviralno delovanje obmejnih regij zelo močno. Odnose med državnim sistemom in krajevnim podsistemom bi lahko, z ozirom na obmejno politiko, na preprost način tako ponazorili:

Centralne odgovorne oblasti v okviru določene politike »odprte meje« požejejo v teh ta proces, ki ga obmejne dežele takoj osvojijo. Pozneje, ko prebivalci teh dežel vidijo pozitivne rezultate, začenejajo pritiskati na centralne oblasti z namenom, da bi se ta proces hitreje odvijal, okrepljen in razširil. Jasno torej, da bodo v teh razmerah obmejne regije močno nasprotovale obratnemu procesu, politiki »zaprte meje«.

Obmejne dežele so često etnično mešane z deli prebivalstva, ki so čustveno in kulturno, gospodarsko in ideološko i.t.d. vezani na bližnjo deželo-matico. Tudi to predstavlja zelo važen dejavnik, ki utegne vplivati zaviralno na politiko zaprtosti meje.

Tako smo torej v enostavni obliki videli dve možnosti mejne politike in odnosno nekatere vplive na dežele, ki so neposredno zainteresirane:

- politika zaprtosti, ki pomeni obrobnost in nerazvitost obmejnih regij;
- politika odprtosti meje, ki v večini slučajev prinaša pogoste stike in izmenjave z naknadnim gospodarskim razvojem in kulturnim bogatenjem.

Tretja možnost je integracija. Razvoj meddržavnih odnosov lahko vodi k nastajanju integrativnih procesov med obmejnimi regijami, pripelje do desakralizacije me-

je s tem, da uravna njihove značilnosti na utilitarnostične zahteve. Istočasno se omilijo tradicionalne sklerotične pozicije in ublažijo razdalje med narodi in državami.

Države so lahko resnično zainteresirane, da se na njihovi periferiji stvorijo integrirane enote, ki imajo vlogo blazine, (presledka) med različnimi sistemi. Pri tem imajo države možnost, da razne medsebojne konflikte prenesejo v te enote; tako postanejo sami konflikti manj »pomembni«, rešitve postanejo enostavnejše in obenem imamo manj razpršene energije, posebno če je prisoten živ čut za enotnost. Logično, da pri integriranih enotah ne naletimo več na »razliko v potencialu« med obmejnimi regijami, pač pa nastopijo nekatere funkcije, katere je K.W. Deutsch sintetiziral v štiri glavne funkcije ali naloge integracije:

- 1) vzdrževati mir,
- 2) doseči večje potencialnosti za mnogovrstne namene,
- 3) izvršiti določeno nalogo,
- 4) doseči novo lastno podobo in novo istovetnost.

Da lahko dosežemo te namene, da pridemo do integracije ali ne, je predvsem odvisno od pogojev, ki jih zasledimo v političnih enotah samih in v njihovem medsebojnem razmerju. Ti pogoji so:

- 1) vzajemna pomembnost enot; število in teža transakcij (*I*) med enotami ter pozitivna razlika med njihovim obstoječim številom in tistim, ki nam bi ga nudila zgolj slučajnost;
- 2) združljivost (skladnost) vrednot in nekaterih skupnih nagrad; nagrada za enega partnerja mora biti združena z možnostjo nagrade za drugega;
- 3) vzajemna dovzetnost; obstajati morajo potencialne možnosti za komunikacije, dojevanje in samoobvladovanje;
- 4) določena stopnja istovetnosti ali splošno razširjene zvestobe; to lahko dobimo tudi iz vsebinske analize množičnih obveščevalnih sredstev in komunikacij med vladami.

Karakteristike raziskave

S to raziskavo bom skušal osvetliti razvoj odnosov na jugoslovansko-italijanski meji v določenem obdobju. Naj še pri tem omenim, da je to le prvi pristop k obravnavi te obširne problematike. Poslužil sem se analize tiska in sicer časopisa »Primorski dnevnik«, edinega slo-

(1) *Transakcije v najširšem pomenu besede obsegajo vse izmenjave med dvema partnerjema: dobrine, usluge, informacije i.t.d. kateregakoli značaja.*

venskega dnevnika, ki redno izhaja v Italiji. Novice, ki jih prinaša ta časopis se nanašajo na Furlanijo - Julijsko krajino — predvsem na tri obmejne pokrajine Trsta, Gorice in Vidma — ter na Slovenijo in na Koroško. Ker je manjšinski »medij«, je zelo občutljiv za katerikoli problem ali dogodek tako v Sloveniji kot v obmejnih področjih zunaj matice, kjer je prisoten slovenski življ. Prav tako beleži nove pobude, vezi, sodelovanje in splošen razvoj čezmejskih odnosov.

Vzel sem v pretres tri letnike Primorskega dnevnika: 1956, 1963 in 1970. Leto 1956, ker je Furlanija - Julijska krajina imela še leta 1954 različno geopolitično fiziognomijo in ker smo lahko s precejšnjo gotovostjo hipotizirali, da so se nekoliko ublažili razburjeni duhovi okrog tržaškega vprašanja in so lahko začeli redni čezmejni odnosi in stiki. Letnik 1970 je bil najbližji dobi, ko smo izvrševali analizo, medtem ko se leto 1963 postavlja časovno v enako razdaljo med prejšnjima.

Spremenljivka »odnosi« je prinašala dva glavna problema:

- a) katero vrsto odnosov je vredno registrirati,
- b) s kolikimi in katerimi akterji.

Poleg tega, da so bili odnosi zabeleženi v omenjenem dnevniku, so imeli tudi značaj javnosti, oziroma bolj rečeno, upošteval sem samo tiste odnose, kjer je bilo soudeleženih več oseb.

Subjekte ali akterje bi lahko razporedili v naslednjo lestvico:

- 1) deželne ali decentralizirane državne oblasti;
- 2) predstavnike krajevnih oblasti;
- 3) predstavnike političnih in sindikalnih organizacij, šolske oblasti in druge večje javne oblasti;
- 4) kulturne, prosvetne, glasbene, športne, verske, partizanske organizacije itd.
- 5) posameznike: predavatelje, profesorje, znanstvenike in podobno.

Te lestvice nisem uporabljal v nobene analitične namene, lahko pa bi služila v taki ali podobni obliki za naknadne analize, ker se akterji med seboj razlikujejo tako po teži kot po vplivnosti na interese obmejnih regij. Vzel sem v poštev pripadnost trem mejnim deželam, Furlaniji-Julijski krajini, Sloveniji in Koroški, ter še Hrvaški, ker se posebno v teh zadnjih letih skuša vriniti v ta razplet odnosov in sodelovanja. Stiki so tako bipolarni ali multipolarni, oziroma z dvema ali več subjekti.

Upravno-politične razlike

Če hočemo čimbolj doumeti odnose, ki se prepletajo med dvema sistemoma ali podsistemoma, moramo nujno upoštevati tudi njihove različne upravno-politične stvarnosti. To velja predvsem za najvišje nivoje oblasti in pa za politične organizacije. Zdi se mi, da ZKJ ali ZKS lahko nekoliko globlje vplivata na javno življenje in na družbeno-ekonomski sistem kot pa katerakoli posamezna stranka v Avstriji ali Italiji. Jasno torej, da se odnosi med dvema strankama dveh različnih sistemov ne razvijajo na enakem nivoju. Isto velja za oblasti; SRS ima več avtonomije kot pa Furlanija-Julijska krajina. Moram pa takoj dodati, centralne oblasti na splošno nerade prepuščajo odločanje o obmejnih problemih širšim krajevnim oblastem. Z novimi ustavnimi amandmaji bo imela SRS še večjo avtonomijo v obmejni politiki, v odnosih in sodelovanju z bližnjimi regijami in deželami.

Tipološka in kvantitativna analiza

Kvantitativna analiza nam lahko nudi sliko razvoja med-regijskih transakcij med letom 1956 in 1970. Dovolj je, da si ogledamo indekse, ki nam pokažejo kako so se srečanja skoraj potrojila leta 1963 in pošestorila leta 1970. Prav tako nam srednje vrednosti dokazujejo, da smo v prvih časih imeli malo več kot en odnos na teden, nadalje štiri na teden in končno več kot en odnos na dan.

Razpredelnica 1

MESEČNA RAZDELITEV TRANSAKCIJ V LETIH 1956, 1963 in 1970

Mesec	1956	1963	1970
Januar	7	10	25
Februar	2	14	25
Marec	5	20	40
April	8	17	48
Maj	5	19	40
Junij	6	23	34
Julij	5	14	35
Avgust	10	21	24
September	9	30	39
Oktober	6	17	54
November	8	18	46
December	6	20	39
Skupno	77	227	449
Mesečno poprečno	6,4	18,9	37,4
Indeks	100	294	583

V rapredelnici 1 opazimo tudi zelo enakomerno porazdeljene mesečne frekvence v treh obdobjih, ki sem jih vzel v pretres. 483 odstotkov prirastka odnosov v tej dobi od leta 1956 do 1970 ni še zadosten dokaz in razlog, da lahko govorimo o rojstvu nekega integriranega medregijskega sistema, ker bi morali analizirati še mnoge druge faktorje, ki smo jih prej omenili. Pač pa lahko doženemo, da je obmejna politika centralnih oblasti bila, vsaj do danes, še precej naklonjena interesom obmejnih regij.

Človeška stvarnost je izredno raznolika, zato sem se trudil, da bi vse odnose strnil v čim manj kategorij. Moral sem opustiti marsikateri pojav, da sem upošteval samo enega in sicer najvažnejšega po subjektivni presoji: tako sem na primer pri partizanskem mitingu, kjer so se zvrstili politični govori in je temu sledil kratek kulturni program (pevski zbor) s končnim plesom, poudaril le politično plat.

Razne tipe transakcij, srečanj ali odnosov sem strnil v naslednje kategorije:

a) kultura (K): njihov značaj je zgolj kulturno-prosvetni (konference, literarna srečanja, predstave, razstave, i.t.d.);

b) šport (Š): vključuje čisto športno dejavnost in tekme (srečanja, turnirje v raznih panogah itd.);

Razpredelnica 2

MESEČNA RAZDELITEV ODNOSOV PO RAZNIH KATEGORIJAH V LETU 1956

Mesec	Kultura	Šport	Inform.	Rd	P	Kd	IO	M	drugo	Skupno
Jan.	3						4			7
Febr.	2									2
Mar.	1	1		2		1				5
Apr.	3			3					2	8
Maj	3			1			1			5
Jun.	2			4						6
Jul.	4			1						5
Avg.	2	2	1	4				1		10
Sept.	1	3		3	1				1	9
Okt.		2	3		1					6
Nov.	4		1	1			2			8
Dec.	3		1	1			1			6
Skupaj	28	8	6	20	2	1	8	1	3	77
%	36,3	10,4	7,8	26	2,6	1,3	10,4	1,3	3,9	100,0

Razpredelnica 3

MESEČNA RAZDELITEV ODNOSOV PO RAZNIH KATEGORIJAH V LETU 1963

Mesec	Kultura	Šport	Inform.	Rd	P	Kd	IO	M	drugo	Skupno
Jan.	4	1		4			1			10
Febr.	4	4	2	2	2					14
Mar.	4	4	4	4	1	1	2	1		22
Apr.	3	4	3	4		1	1		1	17
Maj	8	1	3	6		2	1			21
Jun.	2	4	2	12	1		2			23
Jul.	2	2	2	6	1				1	14
Avg.	5	3		9	2			2		21
Sept.	3	7	3	12	8			3		30
Okt.	4	3	3	6					3	17
Nov.	7		3	5	2			1		18
Dec.	9	2	5	3					1	20
Skupaj	55	35	28	74	11	4	7	7	6	227
%	24,7	15,3	12,6	31,8	4,9	1,8	3,1	3,1	2,7	100,0

Razpredelnica 4

MESEČNA RAZDELITEV ODNOSOV PO RAZNIH KATEGORIJAH V LETU 1970

Mesec	Kultura	Šport	Inform.	Rd	P	Kd	IO	M	drugo	Skupno
Jan.	12	3	3	3	3	1				25
Febr.	11	3	3	3	2	2			1	25
Mar.	12	6	4	4	4	9	1			40
Apr.	19	6	8	3	5	6	1			48
Maj	21	6	2	3	4	2		2		40
Jun.	8	4	1	8	3	3	4	3		34
Jul.	8	8	4	6	1		2	6		35
Avg.	1	11	2	4	1	1		4		24
Sept.	3	16	3	7	3	4		3		39
Okt.	14	17	3	7	8	4	2	1		54
Nov.	20	9	3	4	3	2	3		2	46
Dec.	14	9	2	2	7	2	2		1	39
Skup.	143	98	38	52	44	36	15	19	4	449
%	31,9	21,8	8,5	11,6	9,8	8,0	3,3	4,2	0,9	100,0

c) informacija (I): ta kategorija je ena izmed najbolj zanimivih, ker se nanaša na odnose prvih treh skupin akterjev gornje lestvice; na teh srečanjih si izmenjujejo poglede, misli, načrte in izkušnje o raznih problemih;

d) rekreacija in drugo (Rd) : v to kategorijo so vključeni nekateri hibridni odnosi, ki poleg rekreacijskega značaja vsebujejo tudi športne, kulturne in podobne dejavnosti;

e) politika (P) : tu imamo bodisi informativno-politične odnose kot tudi nekatere mešane dejavnosti, kjer prevladuje politični aspekt (slavnosti, sprevodi, srečanja itd);

f) kultura in drugo (Kd) : sem spadajo vsi hibridi, pri katerih prevladuje kulturni moment;

g) informacija in operativa (IO) : ta kategorija je zelo važna, ker vključuje srečanja na katerih odgovorne oblasti skušajo dobiti rešitve raznim skupnim problemom ali pa so že premostile informativno fazo in se nahajajo v operativni (izvršilni);

h) mešani (M) in drugi: med prve sem vključil tiste mešane dejavnosti, kjer ne izstopa izrecno noben moment; med druge pa vse tiste odnose, ki jih zaradi njihove narave nisem mogel vključiti v nobeno drugo kategorijo.

Število vseh teh kategorij se je v absolutni vrednosti povečalo z izjemo g) skupine (informacija in operativa), ki je malenkostno padla leta 1963 v razmerju z l. 1956.

Precej zanimiva je primerjava istih kategorij na podlagi relativnih povišanj. Kulturni odnosi so ohranili prvo mesto, čeprav smo imeli leta 1963 rahlo nazadovanje in so zadnje čase samo delno pridobili nazaj zgubljene odstotke. Obratno je bilo z rekreacijskimi odnosi, ki jih je leta 1963 bilo več kot kulturnih, so pa zelo padli leta 1970, ko smo zabeležili celo več športnih srečanj. Slednja so se stalno višala tudi v relativnih vrednostih. Mislim, da je treba to stalno višanje pripisovati dejstvu, da je slovenska narodna skupnost posvetila veliko pozornost tej dejavnosti, ker namreč zelo privlačuje mladino. Istočasno se je tudi zavedala vloge, ki jo imajo športna društva za ohranjanje narodnih vrednot ter je spodbujala ustanavljanje takih društev povsod, kjer je živela večja skupina Slovencev.

Tudi politični odnosi so se stalno množili, čeprav ne tako kot prejšnji. Treba je tu pripomniti, da se odnosi zgolj političnih enot zaradi velike možnosti, da se poradijo konflikti in prebudijo raznovrstne nasilnosti, verjetno razvijejo pozneje od ostalih. Dokaj stalni so ostali informativni in informativno-operativni odnosi, če izvzamemo leto 1956, ko so bili slednji zelo številni zaradi rešitve nujnih problemov ob meji: prometne zveze, mejni prehodi, infrastrukture in druge usluge.

Ker so te obmejne dežele precej narodnostno pomešane, lahko razdelimo čezmejne odnose na homoetične in plurietične glede na narodnostno pripadnost akterjev.

Razpredelnica 5

Odnosi leta 1956	jan.	febr.	mar.	apr.	maj	jun.	jul	avg.	sept.	okt.	nov.	dec.	Skup.	%
plurietnični	4	—	1	3	1	—	1	2	4	5	3	2	26	33,7
homoetnični	3	2	4	5	4	6	4	8	5	1	5	4	51	66,3
Skupno	7	2	5	8	5	6	5	10	9	6	8	6	77	100,0
Odnosi leta 1963														
plurietnični	2	8	8	5	6	8	6	5	11	6	8	10	83	36,8
homoetnični	8	6	14	12	15	15	8	16	19	11	10	10	144	63,2
Skupno	10	14	22	17	21	23	14	21	30	17	18	20	227	100,0
Odnosi leta 1970														
plurietnični	13	8	10	17	15	14	16	6	16	28	17	15	175	38,9
homoetnični	12	17	30	31	25	20	19	18	23	26	29	24	247	61,1
Skupno	25	25	40	48	40	34	35	24	39	54	46	39	449	100,0

Kot vidimo iz gornje razpredelnice je razmerje med plurietničnimi in homoetničnimi odnosi približno 1:2. To je jasno razvidno v vseh treh letih, čeprav se odstotno plurietnični rahlo večajo na račun ostalih. Temu zakonu so podvržene vse kategorije odnosov razen informativnih in informativno-operativnih. Razlaga te izjeme pa je preprosta in izhaja iz dejstva, da se ti odnosi, kot sem že omenil, razvijajo na visoki ravni, med oblastmi, kjer ima manjšina (katerekoli dežele) zelo redke predstavnik. Homoetnični čezmejni odnosi so zelo važni v vsaki mejni realnosti, čeprav nimajo iste teže za integracijo, ki jih imajo odnosi različnih etničnih grupacij, ki so del večine v državnem sistemu. Odnosi iste narodnostne skupine imajo vsekakor to funkcijo, da poživljajo čut pripadnosti, so simptom strpnosti večinskega naroda, miroljubnega sožitja in vsekakor utrjujejo tisto mrežo vezi, ki obidejo pregraje.

Sklepi

Problematika v zvezi z mejno realnostjo je obširna, kompleksna in razvejana. Vsekakor upam, da sem s to kratko empirično raziskavo, vsaj deloma pripomogel k osvetlitvi enega aspekta te realnosti.

S precejšnjo gotovostjo lahko trdimo, da so interesi italijanske države vzporedni interesom dežele Furlanije-Juljske krajine. Etnična manjšina ima pri čezmejnih

odnosih zelo važno vlogo. V gosti mreži teh odnosov je kulturni sektor — poleg gospodarskega — tisti, ki odpira možnosti za ostale kategorije in je osnovni element sodelovanja med obmejnimi regijami, ki jih tako odtrga obrobni pozicijam nasproti središču. Prepričan sem, da bi ta analiza imela veliko več vrednosti, ako bi jo lahko primerjal z drugimi podobnimi raziskavami obmejnih dežel z večjo ali manjšo stopnjo integracije. Na podlagi parametrov, ki smo jih v začetku omenili, ne moremo na žalost še ničesar trditi o integraciji med našimi deželami.

Na mnogih srečanjih poudarjajo potrebo po ohranitvi miru na tej meji, niso pa še jasni ostali objekti integracije; nismo še našli specifične naloge, do katere bi morali priti, niti neke skupne podobe pa tudi ne tistega v čemer naj bi obstojale večje potencialnosti teh dežel.

Vsekakor mislim, da so nekateri začetni pogoji že aktivni, kot na primer obseg in teža transakcij, kar dokazuje precejšnjo medsebojno pomembnost teh dežel. Seveda pri tem lahko samo hipotiziramo, da so danes te transakcije pri obstoju meje številnejše od tistih, ki bi jih imeli, ako bi meje ne bilo. Za ostale pogoje — sem osebno mnenja, da že delujejo — vendar bi zanje potrebovali posebnih raziskav in analiz.

Emidij Susič

(zunanji sodelavec Inštituta za Mednarodno sociologijo v Gorici)

Pesmi

Pesem o reki, in starcu, in nas

Reka, reka v meglí:

*vse trave zelene smo v Séndžu prinesli
za tebe,*

*vse bore pustili ob mostu živeti
večere.*

Zakaj odhajaš?

Veš, da tvoje oči nas grejejo,

kadar temá nas posili smehljaje.

ko v borovih vejah nebeška svetiljka ugasne.

Zakaj odhajaš?

Reka, reka v meglí:

v Asákusa čakajo náte le

čolni brez jader.

Pod cunjami blata boš vlekla srce

do obale.

Pri nas ostani!

V kaj z obrežja strmiš?

Morjé le osvaja. Premišljeno. Potrpežljivo.

Glej, valu za valom razbije telo ob peščino.

In gre, in vzame

Ara reka v meglí!

Prav taka si,

kakor moj starec prijatelj Kej Mítsui:

Zmeraj strmi

v neizmernost daljav.

In trpi, skoraj lep, od raka.

(15. junija 1971. V mestu Shiznoka, na potovanju.)

Opomba: Reka Ara se vije skozi vzhodno-Japonsko ravnino in skozi Tokio, kjer se onstran četrti Asákusa izliva v Ocean. V zadnji kitici je Ara sicer ime reke, obenem pa ta besedica zveni pristno japonsko kot vzklík, ki ga uporabljamo posebno, kadar hočemo vzbuditi posebno pozornost pri poslušavcu. Reka se dotika nekaj najbolj ubogih četrti Tokia.

Čisto prvi cveti

*Lahnó se dotaknil bom harfe,
lahnó, da vsak me bo umel.
Čez prve cvete slive januarske,
čez morski breg.*

*Ker bil sem slep brez sonca vere.
A zdaj sem truden le sledov.
ugaslih z vzdíhom vsake zadnje pene,
ki gre domov*

*Luči obraz, nasmehni se mi!
Temà je ostra, težka stvar.
o, polna osamelosti v objemih
in peska sanj.*

*Luči srce, prodrí do mene!
Kjer strah bobna na votel šum
in s silnih dalj ponosni veter veje
na dih prahu.*

*Lahnó se dotaknil sem harfe.
Lahnó, da vsak me je umel?
Srebrni cveti slive davno mračne,
in vas — molče.*

Aprilska elegija

*Kdo se je jokal snoči, kdo? Mesec?
A meščevo hládno oko je viselo na starem krmilu
v monsunih razdalj.*

*Kdo se je jokal tiho, kdo? Češnja?
A belo - rdeče telo se je stiskalo k vetra ramenom
v pahljače nasmeh.*

*Kdo se je jokal, reka, kdo? Barke?
A tisti z nasilno močjo so odšli,
in čez ločje se vračajo sove domov.*

*Kdo se je jokal kamnom, kdo?
Dete, pokrito s podmostno temó.
In še mraz oklevaje je dvignil bodalo v zamah.*

*Kdo je še jokal, zora, kdo?
V licu razpela sem našel solzó.
In kako je hotela drseti do ust brez besed.*

(21. februarja 1972)

VLADIMIR KOS

Pesmi

D.P. Meier-Lenz se je rodil leta 1930 v Magdeburgu v Vzhodni Nemčiji. Od leta 1955 pa živi na zahodu v Hannoverju. Bil je učitelj. Od leta 1969 študira na hannoverski Tehnični visoki šoli germanistiko, politologijo in filozofijo. Od leta 1971 je član predsedništva Zveze nemških pisateljev Nižje Saške. Je sourednik pomembne literarne avantgardne revije »DIE HOREN«, ki izhaja v Hannoverju in si je pridobila nadregionalni ugled. Leta 1968 sta izšli dve leposlovni knjigi Meierja-Lenza v hamburški založbi Appel Verlag. To sta knjiga proze »Majhni nagi možički v možganih« (Kleine nackte Männer in Gehirn) in pesniška zbirka »Padci v oktavah« (Gefälle in Oktaven). V prozni zbirki »Majhni nagi možički v možganih« je Meier-Lenz objavil deset skurilnih proznih tekstov (zadnji je pravzaprav groteskno absurdna drama, močno blizu Beckettovim igram). Avtor je svoje tekste zelo zanimivo zgradil: fantastične in utopične elemente, s katerimi operira današnja trivialna literatura, je povezal z mračnimi zgodbami o stiski sodobnega človeka. Meier-Lenz je pokazal človekovo notranjost kot biološki mikrokozmos: možgani, notranje uho in podobno so karakteristični elementi in simboli za tisto, kar človeka danes resnično razkraja. Ta mikrokozmos pa je po drugi strani spojen s tistim kompleksom, v katerem se gibljemo, z makrokozmosom. Vse proze Meierja-Lenza niso enako dosledno izpeljane. »Učitelj igra Auschwitz« je politična groteska, medtem ko proza »V jedilnici« (Im Esszimmer) kaže eksistencialni propad sveta. Novele »Majhni možički v možganih« ali pa »Mož v ušesu« pa tudi »Tango fleur« so posebne skurilne utopije, ki se poslužujejo, da bi podčrtale negotovo stvarnost, tudi trivialnih vzorcev. Podobni fantastični strukturalni principi, ki smo jih srečali že pri prozi, pogojujejo tudi pesmi D.P. Meierja-Lenza. V teh pesmih se spajajo utopični in pravljичni motivi (Sneguljčica, Rdeča kapica, Pedenjčlovek Laketbrada, itd.) s kritično opazovano politično in družbeno realiteto in posebno poudarjeno erotiko. Podoba je, da je literarni svet D.P. Meierja-Lenza blizu tisti literarni tradiciji, iz katere je izšel n.pr. E.T.A. Hoffmann, a tudi nekateri nemški mojstri groteske (Poe, Gogolj, itd.). Leta 1968 je D.P. Meier-Lenz prejel podporno nagrado za literaturo Nižje Saške umetniške nagrade.

Kresilo

*kadar zanetim kresilo
se moja soba spremeni
trije psi čakajo na moj ukaz
eden večji od drugega
ti me vodijo
do coprnic in dreves
princesinje mi prinašajo
svetlolase
rdečelaske
črne
čisto tako kot si želim*

*potem je
svetlordečečrna noč
mimo
in me hočejo obesiti
za vse te poligamne ure
a si zaželim
naj mi prinesejo kresilo:*

*in se zgrozim
ker ne poznam
nobenih meja več*

Ingeborg

*duša
kot tisoč in ena noč*

sanje rdeče kapice

*v prstih
čut za fallado*

*toda v pogovoru
pedenjčlovek laketbrada
(oh kako dobro da nihče tega ne ve)*

*ljubezen
plapola globoko
do povodnega moža*

*in se spreminja
od rdečebradca
do srečnega janezka*

Mutabor

*če postane tvoje kalifovsko srce pretežko
potem se odpravi k hroščem
in žabam
in naj ti loke v tvojih očeh
plešejo kot otoki
in naj ti duša postane zelena
kot trave
vtiki s predilno nitjo
svoje pomisleke*

*pari se s štokljo
in naj ti
žabe diše*

*govori mutabor
in ne pozabi na to*

Mala apokalipsa

ampak tu se ti prekopicujejo škratje

*in kako ti plešejo
s pokvarjenimi
podplati*

*oj kako se bliska
v njihovih zvitih očeh
široko razprto*

*vse žari
oj oj šarenica in mavrica
tudi
brade
gore kot kresilna goba*

*preostane
sedem kupčkov škratov
in svetilke
te svetijo
še dolgo*

Namigi

*Na ekranu
beli cvet cvet z gora
z detergentsko ljubeznijo*

*sredi šuma gozdov domačih
rdeča kapica reklamni obrazec*

*v nočnih lokalih
sneguljčica
sredi strip-teasa
brez skrivnosti
pred škrti*

*rdečebradec
je
židovsko ime*

D. P. Meier - Lenz

*Prevedel in spremno pismo napisal
Lev Detela*

Nihilizem in «nihilizem»

Občinstvu, ki ni niti malo seznanjeno z današnjo slovensko kulturno politično situacijo, ni prav nič lahko narisati njeno, v marsičem dadaistično, v marsičem pa zelo surovo in parterno podobo. Čopič, ki ga bom tokrat vzel v roke, bo precej tršat, in poteze, ki jih bom risal, preproste, poenostavljajoče, a jasne.

Nihilizem na Slovenskem ni nov iznajdek. Že v prejšnjem stoletju so naši vrli katoliški skrbniki naroda in ljudstva s tem imenom krstili skoraj vsakogar, ki se je oddaljil od dobre in optimistične, harmonične in tolažeče dogme. Takemu zločestemu tipu so rekali ničeverec in grudomolec (materialist); oboje je bilo isto. Nihilizem so pripisovali kantovcem in heglovcem in marksistom in liberalcem in sploh vsem, ki niso bili sholastiki. Po drugi vojni, o tem smo poučeni, se je napadanje nihilizma povežalo z napadanjem dekadence, defetizma, kozmopolitizma, idealizma, larpurlartizma, pesimizma ipd. Ta nova, tokrat v bistvu stalinistična gonja je doživela svoj, tako se nam je zdelo še pred kratkim, zadnji vrh leta 1964, v letu ukinitve *Perspektiv*, od tedaj do teh zimsko-pomladnih, precej temačnih in meglenih, nič prav perspektivnih dni leta 1972 pa je vladalo — v kulturi — čudovito zatišje, še več, skoraj že pravi evropski pluralizem, zdrava strpnost, mnogo bojevitih stališč, ki so se konfrontirala, torej svež veter. Sam imam o poldesetletju 1966-71 kar najboljše mnenje, imel sem

ga tudi tedaj, ko smo se v njem nahajali. In sem večkrat dejal svojim mladim prijateljem, posebno novo in skrajnje levičarjem, ki so nezadovoljni podirali še nežni domači kulturni demokratizem v imenu udarnejše akcije, odsotne realizacije humanih idealov in drugih prijaznih želja, naj ne pretiravajo, saj nam boljše — vsaj zaenkrat — ne more biti, prav lahko pa — celo mnogo — slabše. Priznam, da je bilo v tem času po državi precej korupcije in anarhije in privatniškega zaslužkarstva in odsotnosti idealov in frazarjenja in večanja socialnih razlik in še mnogo kaj nedobrega. Vendar z odpravo teh negativnih in neprijetnih zadev ne bi smeli odpravljati tudi najbolj dragocene pridobitve zadnjega časa, to je relativne demokratizacije. Znano je, da se z večjo demokracijo večajo tudi možnosti — in realnost — večjih individualnih zlorab, vendar pa odprava teh individualnih zlorab ni prav nič dobra, če pride namesto nje do kolektivne in takšne, ki ima zaradi svoje socialne moči ali tradicije obliko sakrosanktnosti. Tržišče ima mnogo slabih posledic, a svet brez tržišča je — vsaj zaenkrat — bistveno slabši od še tako problematičnega tržišča. Podobno — in še mnogo huje — je v kulturi. Če ni možnosti formiranja in izražanja različnih stališč v analizi in oceni temeljnih zadev naše kulturne republike, potem pač zavladajo dogmatiki in kulturo uniformirajo ter (u)tesnijo do njenega izdiha.

A to so znane stvari; moral pa sem jih ponoviti, kajti brez teh znanih stvari bi današnji kulturno politični konflikt na Slovenskem ne bil razumljiv. V odprti tekmovalni atmosferi zadnjega pol desetletja, v kateri je bilo več slišati tiste, ki so bili idejno močnejši, impulzivnejši, zanimivejši, bolj sveži in bolj inovativni, bolj mladi in navsezadnje bolj inteligentni, je prišla ne le do izraza, ampak do precejšnje veljave tudi literatura, forma in vsebina teh inovativnejših. Dogmatiki, ki so se po kominformu začeli trezniti in se polagoma prištevati k zastopnikom teorije o sto cvetovih, so načeloma sicer bili za ta dejavni kulturni pluralizem, (drugače bi obveljali za prehode reakcionarje; kriteriji, ki so v tem času veljali, so bili predvsem demokratizacija za vsako ceno, pluralizem, strpnost ipd.), v praksi pa so gledali nanj s precej kislim obrazom. Ozračje sto cvetov namreč ni bilo ugodno za njihove misli, narobe, uveljavile so se take, ki so jim bile kar se da tuje in celo nasprotnе. A kar je za dogmatike zmerom značilno: ves čas so privatno negodovali, javno pa se niso oglašali — razen častne izjeme Jusipa Vidmarja, ki svoje kompanjone v resnici presega za eno ali več glav in je nevarnost za svojo ideologijo in položaj slutil že dolgo časa pa temu ustrezno že dolgo časa pozival na križarsko vojno zoper ta pluralizem. Prostodušno lahko zapišem, da jih je bilo najbrž strah, saj so se čutili intelektualno inferiorne. Brž ko pa so zavohali, da se v širših sferah politike nekaj plete, spreminja in da bi morda za njihovo akcijo stopila v boj tudi kaka širša politična organizacija, so se zdramili in v en mah začeli strašno napadati vse, kar jim ni bilo všeč; napadali so, v tem čisto zadnjem času, kot en mož, drug drugega podpiravši, brutalno, predvsem pa — in to je najvažnejše — ne na osnovi analize, temveč kar mimo nje, poprek in počez, z eno samo metodo: z moralno političnim etiketiranjem. Vsi ti kvaziborci, ki se niso upali nastopati v času odprtega pluralizma ali pa so ga tedaj celo javno podpirali, so se zdaj začeli tresti za usodo nekakšnih javnih dobrin, se pravi kulturnih, literarnih, moralnih in političnih vrednot. Njihov današnji frontalen — in v politično preoblečen — napad, ki je v resnici obramba ideoloških, kulturnih, političnih in miselnih tradicionalnih položajev, obramba zastarelih struktur, se je razglasila za obrambo Najvišjega: socialnega zdravja in nacionalnega obstoja. Ljudje, katerih ideološke pozicije so bile poražene v petletnem obdobju odprtega boja in te pozicije segajo od vidmarjevske normativne kritike do različnih onemoglih poskusov nacionalizma prek fabriciranja prastarih literarnih obrazcev), so zdaj naenkrat začutili priložnost, da vendarle zmagajo in restavrirajo staro, prepričani, da se bodo pri tem svojem napadu uspešno skrili za hrbet splošne politike, jo preusmerili zoper

tisto, kar je postalo v tem petletju prevladujoče. In da bi se borili s čim bolj udobnih pozicij, so razglasili svoje nasprotnike za nekaj, kar ni vredno obstoja, česar nobena zdrava družba ali družba, ki ji je do lastnega obstoja, ne more tolerirati: za nacionalne in sploh vseh baž nihiliste. Nihilizem je po njihovem in zanje beseda, ki označuje popolno zanikanje vsega živega, vrednega in obstojnega; to je rušenje ne le idealov, brez katerih človek bojša ne more živeti, ampak tudi odporne — narodnokrvne in celo vojaške — moči družbe, to je pozivanje k smrti, k samomoru; nihilizem je nekaj satanično temačnega, kar uživa nad vsesplošnim razdejanjem in česar edini cilj je vsesplošna dezorientacija, defetizem, polom in smrt. In ta kulturno-politična etiketa tako razumljenega nihilizma ni bila izbrana slučajno, bila je izbrana bistro in z vednostjo, češ: naj sicer cveti sto cvetov, vendar ne sme cveteti ljuljka in osat, saj sta to škodljivca in rast cvetov ovirata. Če odstranimo nihiliste — to je ubijavce in mortomane —, šele omogočimo prekrasen razcvet vsega tistega, kar je pozitivno, pozitivno pa je seveda tisto, kar proizvajamo mi, predstavniki večne tradicije in posestniki obstoječih socialnih struktur. Vendar — tukaj se človek vpraša: ali niso vsi totalitaristi vseh časov trdili natančno isto? Da branijo obstoj, življenje, vrednote, človeka, Boga, smisel, lepoto, z eno besedo pozitivnost, da dovoljujejo obstoj vsemu pozitivnemu, da pa seveda ne morejo pristati na eksistenco negativnosti, laži, zla, teme, pomot, hudiča? Razumljivo je, da so sami določili, kaj je laž, kaj zlo in kaj hudič. Naj torej ta del svoje informacije končam z besedami Rose Luksemburg, ki jih ima za stalni moto ljubljanska študentska *Tribuna*: demokracija velja le tedaj, če je tudi za tiste, ki mislijo drugače, sam pa še dodajam, da tega drugačnega mišljenja ne moremo deliti v pravilno in napačno drugačno mišljenje, torej v tisto, ki naj ga demokracija dopusti, in ono, ki ga ima pravico zatreti. Drugačnost je drugačnost, ali pa je ni in z njo tudi ne demokracije.

Naj zdaj razložim, kaj je pravzaprav vsebina te sodobne slovenske literature (in kulture), ki gre čuvarjem tradicije in edino pravega človeka, Naroda ter Družbe tako na živce, in kaj je na nji takšnega, zaradi česar jo lahko razglašajo za nihilistično. Se pravi, označiti moram, kaj in kakšna je bila tista literarno kulturna smer ali gmota ali fronta, ki je postala v zadnjih petih letih v slovenski kulturi tako prevladujoča, da jo je ravno zaradi tega treba danes ne le omejiti, ampak masakrirati (ubiti v imenu Idealov — to pa, kot vemo, po prepričanju idealistov — tradicionalistov — humanistov, ni uboj, ni nihilizem, ampak zasluga in celo herojstvo). A že v začetku moram pibiti: ideologija ali vsebina ali pomenška struktura te literature je sicer večkrat sporočala

da je naš svet ničev, ljudje nemarni, družba lažna, natura izdajavska, usoda strašna, take teze se pojavljajo na različnih stopnjah povojne slovenske literature, vendar na stopnjah, na katerih avtorefleksija literature še ni bila opravljena, na stopnjah, ko je literatura še dovolj tradicionalna in svet obtožuje na nekdanji način socialnega realizma, kateremu je zamenjala le vsebinsko izhodišče (socialno perspektivnega — eshatološkega — človeka z intimistom). Na zrejših in razvitejših stopnjah se pravi že ob njeni današnji točki, pa se je odpovedala te vrste pesimizmu in (seveda qvazi) nihilizmu, posegla je globlje, odkrila to, kar je hkrati odkrila tudi moderna literarna zgodovina in kritika, ki je to literaturo z razumevanjem in brez apriorizmov spremljala: da je ves proces, ki ga doživlja povojna slovenska literatura in ki sem ga nekoč že označil za pot od rožnate eshatologije prek črne do deeshatologizacije, od polnega, totalnega časa prek izpraznjenega do čistega prostora, od na smislu utemeljenega sveta prek nesmiselnega do zunajsmiselnega, od naivne vere prek totalnega dvoma do telesne čutnosti, da je — z eno besedo — ves ta potek le nihilizacija izhodišč, s katerih je med leti 1941-1945 začela (ali pa nadaljevala). Avtodestruktivizem te literature je avtodestruktivizem ideoloških izhodišč social(istič)nega humanizma, ki so se izkazala v svojem nadaljnjem »razvoju« za problematična, nerealna, celo fiktivna; nihilizem te literature je — seveda zelo boleče in skoz mučne preskušnje, obrate, dodatne vere in zaupanja ter obupa vodeče — ukinjanje tistega predpostavljene, kar se je pokazalo za življenje nezmožno. Literarna kritika in teorija, ki je to literaturo spremljala, je natančno ugotavljala, da gre za notranjo neogibnost te nihilizacije in avtodestruktivizacije, ki leži že v predpostavkah — temeljih — izhodiščih samih, da gre torej za imanenten zgodovinski proces, ki je v zadnjih letih prišel do svoje naravnega konca, za njim pa se začinja nov proces, nov cikel, izhajajoč iz drugačnih predpostavk ter vrednot. Sam sem tega novega poimenoval reizem, prejšnjega pa tradicionalni slovenski humanizem. S koncem tradicionalnega humanizma se seveda ni končala samo neka »vsebina«, neka ideologija, temveč verjetno precej več in bistvenjšega: morda celo neka oblika poezije, literature, kulture, odnosa do življenja, ki ga nekateri, recimo Dušan Pirjevec, pojmujejo kot konec umetnosti, a drugi samo kot konec tradicionalnega tipa umetnosti. Eno je gotovo: prelom je hud, pomemben, zgodovinski, vendar v novem ciklusu človekove proizvodnje s človekom, proizvodnjo, svetom nikakor ni konec, kakor bi radi modernejšim mislecem pripisali tradicionalistični esteti, temveč le drugače. Narod ne izginja, temveč se

predružačuje: iz prejšnje forme, ko je pomenil temeljno humanistično resnico postaja verjetno manj temeljen, bistveno drugače povezan z jezikom, s tehniko, družbo, svetom, institucionalnostjo, idejami itn. (iz mesijanske kategorije prehaja v mnogo bolj realistično); isto velja najbrž in tudi za splošno politiko, za način družbovanja, za naš odnos do pisave, govora, komunikacijskih sredstev itn.

Sam sem v zadnjih letih zelo detajlno reziskoval zgodovino slovenske literature zadnjih tridesetih let, posebno poezije in dramatike, njeno pot prav tako natančno popisal, sledeč ji od stopnje do stopnje; naletel sem na izjemno trdno zakonitost te avtodestruktivizacije izhodišč, na postopnost, na eskaliranje resnice o svetu in sebi, na radikaliziranje avtotematiziranja. Na tem mestu bi bilo povsem odveč, če bi — pa čeprav v najbolj površnih črtah — ponavljal te svoje ugotovitve, saj sem jih že mnogokrat zapisal. Lahko le — na temelju dobro preanaliziranega gradiva in seveda na temelju teorije, ki ji ni do nadaljevanja predvojnne slovenske tradicije z njeno naivno vero v religiozno odrešljivost človeškega življenja — trdim, da izvira današnji napad tradicionalistov na glavnino slovenske povojne literature ter moderne kritike iz tega, ker ti tradicionalisti nočejo priznati nihilistične narave in usode lastnih zgodovinsko-teoretičnih in življenjsko-pragmatičnih izhodišč, nočejo videti, da je ves realni potek povojne slovenske literature realizacija notranjega bistva predvojnne literature, da je negacija le-te, s tem pa njen zakoniti dedič, nočejo se sprijazniti z naravo in resnico te svoje — predvojnne — strukturiranosti, ampak raje zavržejo — kot predvsem Vidmar, drugi nekoliko bolj taktizirajo — tako rekoč vso literaturo, posebej pa vso adekvatno tematizacijo te literature v imenu nedotakljivosti nekdanjih idealov, v imenu neskončnega nadaljevanja teh idealov, ki so za njih še toliko bolj idealni in vredni obrambe, kolikor bolj jih je realna zgodovina (literature in refleksije o njej) zavrгла.

Naj na kraju strnem: tradicionalistom se zdi moderna — ali vsaj bistvena če ne kar skoraj vsa — povojna slovenska literatura nihilistična, ker ne izhaja več iz tradicionalnih stališč oziroma ker ta (ideološka) stališča problematizira in destruiira, nam, ki pa bi radi formirali takšno misel o slovenski literaturi in slovenskem svetu, ki bi ustrezala novi realni stopnji zgodovine, se zdijo nihilisti oni, saj zanikajo realitete v imenu nečesa, česar ni (idealov), kar je tudi kot materializirana (recimo literarna, kulturna) produkcija nekoč sicer bilo, a je danes mrtvo in se obnavlja le pri bolj minornih duhovih, v obrobju slovenskega kulturnega življenja (čeprav je še močno v institucijah). Slovenska kultura se

je danes ta hip — skoraj neodvisno od volje posameznikov — razdelila v dva tabora, ki sta se odločno, odločilno in zgodovinsko pomembno spopadla; od izida tega boja je odvisno, ali bo slovenska kultura normalno, svobodno, tvorno iskala nova pota zase, iznajdevala nove tehnologije, prodirala v še ne znane sfere sveta, skušala ujemati korak z naprednejšimi družbami in tako tudi praktično razrešila teoretično že precej časa rešene kontroverze ter dileme (modernost — tradicija, demokratizacija — stalinizem), se s tem ognila nepotrebnim na-

daljnjim konfliktom, ki speljujejo človeške energije na stranpot, v izgubo, ali pa ponavljala, kar se je že izkazalo za zgodovinsko preseženo, za danes neadekvatno, za danes tako rekoč, že socialno bolno. Na daljši rok je zmaga konservativcev seveda brezizgledna, na krajšega pa lahko povzročijo še obilo nesmiselnih zapletov in tako možno ter nujno kulturno slovensko produkcijo, ki bi se morala pokazati v naslednjih letih, dejansko nihilizirajo.

Taras Kermauner

Pesnik Istre in tujine

(Nekaj opomb k pesniški zbirki Humberta Pribca „Bronasti tolkač“
Melbourne 1962)

Tiha žalost, skrit spomin, utrujena razočaranost veje iz pesniškega sveta Humberta Pribca.

Pesnik živi v daljavah Avstralije in od tam se spominja s prizadeto bolečino domačih krajev, ki jih je zapustil. V mirnem, elegičnem, pripovednem plastičnem stilu nam pesnik poje o treh brezah v dolini pod vasjo. Že število TRI BREZE govori o tem, da si je Pribac izbral v pravljico oblečene prispodobe, da bi z njimi na plastičen način ponazoril krutost življenja in razočaranje nad njim. Tri breze primerja pesnik z mladimi dekleti, nad katere so prišli trije kakor klavci s sekirami. Motiv padle čistosti in propadlega starega časa je pesnik po drugi strani na učinkovit način povezal s konkretno stvarnostjo treh ravno prišlih fantov s tremi lepimi dekleti. Ti zaman iščejo tiste lepe, skrite sence, ki so jih metale tri breze. Žal jim je, da so padle breze še v mladosti in njihove čistosti nikjer več ni.

Pesem je učinkovito zgrajena in skriva v sebi več vsebinskih plasti. Na eni strani je to pripoved - legenda o posekanju brez. Po drugi strani je to, če iščemo v pesmi za globljim simboličnim jedrom, tožba o izgubljenem devištvu, o izgubljeni čistosti, o izgubljenih iluzijah in idealih. V nekem smislu pa je to tudi duhovno vračanje iz tujine, vračanje nazaj v domačo vas in v mladost, ki je ni več.

Pesem je napisana v svobodnem, ritmiziranem izrazu. Besedišče je rahlo istrsko obarvano, drugače pa skrbno izbrano in premišljeno uporabljeno.

Pribčeva lirika je vsekakor precej enostavna. Zamolklih, temnih mest, dvoumnosti in podobnega je malo. Medtem ko smo v pesmi »TRI BREZE« (Bronasti tolkač, str. 10) mogli odkriti neko večsmernost z različnimi pomen-skimi plastmi, pa je pesem »PRINESLA MI BO STAREGA VINA« (Bronasti tolkač, str. 9), jasna, enosmerna podoba vračanja k materi v domačo vas.

Pribac uporablja značilno besedišče in značilne besedne zgradbe:

Vrnil se bom v njeno TIHO PREPROSTOST,.....

kot sem odšel za DALJNA MORJA,.....

OBRISAL ji bom SOLZE, ki kapljajo od takrat brez besed

kot JUTRANJA ROSA

po njenih RAZORANIH in UVELIH licih,.....

ona pa bo s SVETLIMI OČMI...

POSLUŠALA SREČO,

ki jo bodo CIPRESE ŠEPETALE....

preko OŽARJENIH KROVOV.....itd.

(določene besede podčrtal Detela).

Če pregledamo to Pribčevo besedišče, vidimo, kako izbira besede z močnim emocionalnim učinkom. Vse te besede pa so znani in preizkušeni stereotipi - klišeji z značilno sentimentalno naravnostjo.

Pribac uporablja prav tiste stereotipe, ki jih uporablja in govori preprosto ljudstvo. Kot je že pesem »TRI BREZE« posegla v najglobljo slovensko narodno dediščino, k arhetipični legendi z mitičnim in mističnim številom tri, in to v preprostem, foničnem ljudskem jeziku, tako tudi pesem »PRINESLA MI BO STAREGA VINA« živi prav v svoji naivni, preprosti ljudskosti, ki kljub sentimentu skriva v sebi tudi nekaj starega, arhaičnega, tragičnega in pretresljivega.

Pribcu se je posrečilo prav preko preprostosti in preproščine (neambicioznosti) izraza z nekaj potezami predstaviti življenje istrskega sveta in istrskega preprostega človeka. Srečanje med materjo in že skoraj »izgubljenim« sinom pa skriva v sebi tudi neki dramatični element ali efekt, ki ga ni zamolčati.

Pesnik namreč pravi:

Vsedel se bom na škriko pred prag,
v bezgovo senco,
in prinesla mi bo starega vina,
ki ga je skrivala pred nami otroci
samo za očeta.

(Bronasti tolkač, str. 10)

V besednem sklopu: » ki ga je SKRIVALA pred nami otroci SAMO ZA OČETA« je skrita posebna skrivnost tega preprostega sveta. Te besede pripovedujejo o nekem danes na splošno že skoraj izgubljenem družinskem patriarhalnem odnosu, po drugi strani pa hkrati govore tudi o socialni stiski istrskega sveta. Izgubljeni, težko pričakovani sin doživi nenadoma izjemno čast, ko je za tujenje v tujini nagraden s tistim, kar bi pripadalo samo očetu, in s tem povišan do tistega območja, ki je le očetovo izjemno območje.

Gre za nekakšno skrivno, skorajda ilegalno dejanje. Pribac začenja naslednjo kitico te pesmi namreč z besedami: V SKRITEM nasmehu....

Res, za nekaj skritega, tabuiziranega, prepovedanega gre.

Prav to skrito, skrivno pa je tudi nadvse dramatično. Podoba je, kot da bi prisostvovali nekakemu posebnemu ritualu med materjo in sinom, ritualu, v katerem je sin postal dokončno enakopraven in odrasel.

V tem skitem, zakitem in prepovedanem, ki pa po drugi strani na mah razjasni in preuredi določene temne probleme, pa je skrita tudi sreča. Pribac zna dramatično jedro pesmi, ki tiči v drugi kitici (mati mi bo prinesla starega vina), v tretji kitici razostriti in more zato pesem pomirjeno in sproščeno zaključiti:

V skitem nasmehu
se bodo ustne oprijele bokala,
ona pa bo s svetlimi očmi
poslušala srečo,
ki jo bodo ciprese šepetale
preko ožarjenih krovov.

(Bronasti tolkač, str. 10)

Določene podobe (tiha preprostost, jutranja rosa, bezgova senca, škrikl pod pragom, staro vino, bokal, ciprese) pa tudi učinkovito določajo nekatere osnovne naravnosti istrskega sveta. Iz teh pesmi res ponovno vstajajo spomini na živo, plastično Istro in življenje v njej. Tudi pesem »NOCOJ MORDA« je tak spomin na pesniku ugrabljeno domovino. Prva kitica je zamolkla podoba poznovečerne narave. V drugi kitici nas pesnik pripravi na tisto, kar morda ponoči pride, namreč na spanje podobno »neobčutiljivim kamnom«, saj je pesnik »ubit od nemira«, ki mu ga je rodilo hrepenenje po stari domovini.

Tretja kitica pa je spet kitica o materi, ki je znala pesnika v mladosti tako preprosto in enkratno pomiriti:

Da bi vsaj mati prišla kot nekoč
z neslišnim korakom
in položila za hip svojo roko
mi preko vročega čela.

(Bronasti tolkač, str. 11)

Ta kitica tem bolj jasno in neizprosno podčrta kruto pesnikovo stanje v tujini, ki ne prinese nikakršnega tolažila, blažila in okrepčilne pomiritve.

Pesem »LEPA VIDA« simbolizira pesnikovo potovanje za daljna morja. Motiv naše (in svetovne) stare pesmi pa je tu prirejen v pesnikovo osebno tragedijo. Platna so namreč zgorela v plamenih tujega ožarjenega pristani (to je tudi spretna pesniška podoba, ki ustvari atmosfero!) in čoln se je potopil v blatno dno. Tako govori ta pesem o brezizhodnosti pesnikovega položaja.

Na isti motiv se pravzaprav navezuje tudi pesem »DALJNA, HLADNA MORJA«. Tu pesnik čisto jasno in tudi popolnoma pesimistično determinira položaj izseljenca:

Debla izkoreninjena smo
v nalivih in viharjih,
razbolele duše
na tej tuji zemlji,
ki je kruta
še za svoje ljudi.

(Bronasti tolkač, str. 13)

Predzadnja kitica te pesmi je ponovno hrepeneče vračanje v domače kraje, ki jih pesnik v osnovnicah z nekaj potezami tipično naslika:

Kje so daljna, hladna morja
kostanjev in smrek,
ajdovih leh in žitnih polj
in stopnišča vinogradov
pod domačo vasjo?

(Bronasti tolkač, str. 13)

Pesnik bi jih rad spet imel tudi za sebe:

... pa čeprav za zagozdno lino
namesto te divje, sproščene svobode
brez dobrote v človeških očeh.

(Bronasti tolkač, str. 14)

Tu je avtor dramatisiral svojo emigrantsko usodo do absurdnega vrha in hkrati relativiziral pojem svobode. Kot v vseh pesmih je tu Pribac tipičen slovenski humanist, ki mu je domovina tudi sinonim za dobroto, tujina pa za zlo. Zato so njegove pesmi o Istri idealizirane, kliširane podobe o Istri. V tem se Pribac precej loči na primer od zelo kritičnega Srečka Kosovela. Kljub temu shematizmu pa so Pribčeve pesmi vseeno

upoštevanja vreden doprinos k primorskemu in slovenskemu pesništvu, saj mu je v njih vseeno uspelo plastično in strukturalno enotno in zaokroženo predstaviti neki res patriarhalčni, a vseeno tudi legendarno zaključen svet. Stalna pesnikova soočevanja med izgubljeno (resda precej idealizirano) domovino in tujim (spet precej kliširanim) svetom pa dovajajo v te pesmi še neko dramatično dimenzijo. Ta živi prav v konfrontaciji med idealom in trpko resničnostjo. Ideal (lepa Istra; podobno: lepa, nedosegljiva Primičeva Julija pri Prešernu) nudi pesniku seveda nekaj drugače propadlih možnosti. Prav zaradi Ideala lahko zavozi z vso brzino na ceste čistosti in srca. Njegova fantazija se lahko razplamti prav na fantastičnih, neotipljivih področjih, ki dopuščajo široke možnosti premikanja in ne postavljajo ozkih meja.

Tudi naslov naslednje pesmi v zbirki »ZLATE NITKE« je tak tipičen Pribčev naslov. Prav dobro kaže visoko mero pesnikove idealizacije.

Pesem je vsekakor spet tako narejena, da uspešno ožive določene plasti pesnikove domovine. Ker je ta domovina velikokrat izenačena z otroštvom, so pesnikove idealizacije nekoliko potišane.

Sinteza domovine, otroštva in mrzle tujine je v pesmi »ZLATE NITKE« plastično podana:

Mimo okna je šel privid
nekdanjih senc;
slišal sem glas goloba
izpod zarjavele gorne
in za hip
se je izgubil moj smeh
v napuščih streh,
med strohnelimi gredami,
kjer je čas spletel
pajčevino pozabe
in jo razpel
od stene do stene.

Le včasih zabredejo otroci -
misli v ta svet zlatih nitk
in vse nosi v sebi vabljivost
nekdanjih let
polnih svetlobe,
ki je lila v snopih
skozi kopreno
skedenjskih lin.

(Bronasti tolkač, str. 15).

Pesem smo navedli v celoti, z namenom, da bi videli Pribčev standardni pesniški recept v vsej njegovi celovitosti. Z lahkoto lahko opazimo, da zna Pribac s krat-

kim postopkom suvereno ustvariti posebno pesniško razpoloženje (Mimo okna je šel privid / nekdanjih senc). Nato pa nas takoj povede v svet, s katerim bije konfrontacijo na življenje in smrt.

Pesnik nam takoj navede več rekvizitov (glas goloba, zarjavela gorna, napušči streh), ki naj ilustrirajo stari, izgubljeni čas. Kot odidejo včasih otroci na napete in nenavadne pustolovščine po podstrešjih starih hiš, tako je tudi pesnik na napeti pustolovščini v svet izgubljenega otroštva. Pesem se nam na mah prikaže v dvojnem zrcalu: na eni strani je to slika izgubljenih otroških doživetij, na drugi strani pa tudi slika doživetij samega pesnika. Toda ti dvojni mladostni spomini: pesnikovi in otrok na sploh se kažejo še v eni perspektivi: ta dvojno prikazani in izgubljeni mladostni čas se zrcali na posebni pesniški ploskvi, ki združuje subjektivno (pesnikovo) in objektivno (splošno) v posebni filozofski pomen: skozi trpko sladke zlate nitke mladostne in domačijske idile se predstavlja v vsej svoji trpkosti še tretja pesniška perspektiva, ki jo je Pribac nakazal že v uvodnih besedah: Mimo okna je šel privid / nekdanjih senc. Ta perspektiva realnega tragičnega časa se jasno kaže tudi v zadnji kitici pesmi, ki govori o tem, da v tragičnem času tujine celo vabljive sanje o zlati preteklosti pesnika redko obiščejo; to misel nakaže pesnik s spretnim asociativnim namigom, v katerem povdari, da tudi otroci prav redko zabredejo v ta skrivni svet zlatih nitk.

V pesmi »ŠE KAMNI DOMA« pesnik deklarativno ponovi tisto, kar je v celotnem ciklu »JADRO LEPE VIDE« (prvem v zbirki »BRONASTI TOLKAČ«) že večkrat povedal:

Povrnili se bom,
povrnili nekdanj
med negibne oljke
v poletni vročini
razsejane med skalami
po bregu.
To morje daljav
mi je ubilo dušo
do grenke onemoglosti -

še kamni doma,
razžarjeni kamni na Krasu
so bolj prijazni
kot te zemlje
brez toplih oči.

(Bronasti tolkač, str. 16)

Celotna Pribčeva zbirka »BRONASTI TOLKAČ« je napisana in urejena v znamenju desetništva (glej uvodno pesem »DESETNIKA«, Bronasti tolkač, str. 5).

Namenoma smo se ustavili pri Pribčevem prvem pesniškem ciklusu »JADRO LEPE VIDE«, ker jasno zrcali kljub mnogim klišejem in sentimentalizmom možnosti in meje Pribčevega pesniškega sveta. Tu je Pribac še ves v slovenski humanistični poetični tradiciji z nekaterimi elementi novega, ki so ga začeli prinašati najmlajši v poezijo pod konec petdesetih let. Toda medtem ko se je to novo pri Zajcu ali Strniši razraslo v neizprosno grotesknost, je Pribac povdarjal mehki lirizem in mehko čustvenost. Namesto grotesknosti stoji pri njem neka dramaturška SKRIVNOST. Pesmi nam vedno odgrinjajo nekake zavese, odpirajo se line, sence se premikajo in izginjajo, tu in tam se nam nato iz mraka melanholiije odpre razgled na izgubljeno pokrajino mladosti in domovine in njene skrivnosti (primerjaj na primer pesem »ZLATE NITKE« s skrivnostno, romantizirano, kar detektivsko fabulo odkrivanja starega podstrešja, itd.)

Pribčeva poezija je bliže kot Zajčevi ali Strniševi zgodnji Cundričevi (1960) in tudi romantičnejšim pesnim Milene Merlak iz istih let. Značilno je tudi, da je svoje prve pesmi objavil Pribac še v Jugoslaviji v reviji »MLADA POTA« (n. pr., letnik IV [1955/56], št. 7: Tri pesmi: Tožba, Da mogla bi, Pesem brez besed; letnik V. [1956/57], št. 2: Morjak, Ciprese, Večerni dež). Pribčevo pesniško izhodišče in rojstvo moramo razumeti prav iz pesniškega stališča tedanjih »MLADIH POTOV«, v katerih sta Ivan Potrč in Mitja Mejak skušala očuvati slovensko pesniško tradicijo.

V tem smislu se je razvijal tudi Pribac, vendar je zaradi tedaj že prvih močnih vplivov netradicionalne literature to svojo literaturo pozneje v stiskah tujine vendarle nekoliko disharmoniral in priostril.

Prve Pribčeve pesmi, objavljene v ljubljanskih »MLADIH POTIH«, so bile še vse v smislu slovenskega pesniškega izročila, a formalno že napisane v svobodnem verzu in svobodni rimi. Pesnik se je v »MLADIH POTIH« pojavil kot izraziti pokrajinar in pesnik slovenskega Primorja:

MORJAK (MLADA POTA, leto V., št. 2, str. 64)

Zašumel je morjak
v poltihem vršenju vejevja
in otopela brežina
se je zbudila
v poldanski svetlobi.
Zardele so strehe
v prijetnem pokoju poldneva
kot dekle,
ki je v ljubezni
sramežljivo razkrilo obraz
in prepustilo usta poljubom.

Zadnji oblak je zamrl
na daljnem nebu
in zdaj je vse čisto in sinje,
kot da je priroda v višinah
ustavila dih.

Torej harmonična, idilična pokrajinska slika, povezana z nežno, idealizirano podobo ljubezni!

Tak pesniški način (podoben je bil Cundričev in še nekaterih drugih) je popolnoma sodil v okvir poetičnega koncepta tedanjih »MLADIH POTOV«. Zato je mentor Mitja Mejak v »Pogovorih s sodelavci« v 7. številki IV. letnika »MLADIH POTOV« navdušeno zapisal:

«Lahko Vam od srca čestitam: lepo ste napredovali, saj sodijo Vaše pesmi med najboljše letošnje pošiljke. Zdi se mi, da ne poznate samo domačih, ampak tudi nekatere tuje pesnike in da ste se marsikaj dobrega naučili pri njih. Posebno mi je všeč, da se Vam besede svobodno razmahnejo v melodijo, a da pri tem nikdar ne zaidete v modno eksperimentiranje. Tudi Vaše podobe so dokaj svojske in izbrušene, tako da človek resnično občuti morsko bližino. Malce neizdelana je pesem Nekoč, nerodna je tudi Nemoč, nekoliko banalen je konec pesmi Prikazen. Šibka točka v Vaših pesmih so rime; premalo izvirne so in včasih prisiljene. Rimanje »motne-dremotne-bledotne« n. pr. slabi melodijo rahločutne jesenske impresije. To bi bilo nekaj pripomb; mislim pa, da se ne motim, če Vam preročujem še lepe uspehe! Pošljite še kaj!»

V drugi številki V. letnika »MLADIH POTOV« pa je Mejak nekoliko bolj zadržan:

«Tri (pesmi) sem izbral, slabša je pesem Rad bi bil močan. Metaforika v tej pesmi se mi zdi malce vsiljiva, narejena; tudi ubija lirično občutje. Svoboden ritem obvladate, slabše pa so metafore. Morda bi ravno tej plati svojega ustvarjanja morali posvetiti več skrbi.»

Dosedanji primeri jasno kažejo značaj in vsebinsko usmerjenost Pribčeve poezije. To je enostaven, jasen in preprost svet, poln žalosti in trpkega pričakovanja nečesa boljšega, ta trenutek še neizpolnjenega. Pribčeve pesmi iz prvega ciklusa zbirke »BRONASTI TOLKAC« (»JADRO LEPE VIDE«) so miselno in oblikovno zaokrožene, trdno zgrajene. V teh pesmih je neka preprosta modrost, neka preprosta lapidarnost. Zagotovo je to poezija, ki se more uspešno uveljaviti v pluralističnem zboru sodobne slovenske pesniške govorice.

Drugi ciklus Pribčeve pesniške zbirke ima značilen naslov »MOJE SAMOTE«. Tu so zbrane izpovedi osamljenega, samotnega človeka. V pesmih tega ciklusa so nanizane zasebne, skrite in obupane pesnikove misli;

te pesnikove težave iz najgloblje notranjosti pa so spet spojene s Pribčevimi mislimi na rodni kraj:

Zakaj sem razdal svoj mir
vetrovom
po golih senožetih —
listje pleše, gnano od sap,
po kamenitih gmajnah.
(pesem «LISTJE V VETRU», Bronasti tolkač, str. 19)

Vendar pa pokrajina, s katero Pribac povdari svoja samotna čustva, ni vedno tako konkretno realna, kot v zgornjem primeru. Večkrat je to abstraktna, klišejska pokrajina, ki zaradi tega izgubi precej tistega, kar daje drugače čar Pribčevim slikam Istre:

Ostal sem sam
s prazno culo preko ramena
in legal pod vlažne hraste
z razritimi koreninami
in namesto toplih zarij
so me pozdravljale
mrzle megle
v motnih jutrih.
(pesem «PEPEL MOJE PODOBE», Bronasti tolkač,
str. 23)

Isto velja tudi za naslednji ciklus «SKALJENE SEN-CE», ki se ne loči bistveno od pravkar opisanega. Za te pesmi je značilno, da so nastale pozimi 1959-60 v taborišču «Valkalager». Kažejo stiske in obup brezdomstva.

Značilen je Pribčev lapidaren pesimistični verz iz pesmi «STRJENI VINSKI KAMEN» (Bronasti tolkač, str. 36):

Vse je odšlo za vedno,
kakor jadro
za svinčeno morje.

Četrty ciklus pesniške zbirke «BRONASTI TOLKAČ» ima značilen naslov «HIŠA ŽALOSTI». V tem ciklusu zmagajo določeni stilistični preobrati. Predvsem je treba povdariti večjo naturalističnost izraza. Vsebinsko pa je tudi tu pesnik v vrtincu obupa in brezizhodnosti. Dramaturško pa sta ta in ciklus «SKALJENE SENCE» (primerjaj v njem na primer mračno traumatično vizijo «ČRNI MAČEK»: Črni maček mi je stopil preko tela, / položil mi kot grablje / svojo šapo čez prsi... / Kri, ki teče / iz raztrganih žil, / me peče kot žerjavica / položena na čelo...) odskočna deska — protipol zaključnem ciklusu «PRED JUTRNJO». V tem ciklusu se pesnik preko vseh obupov in brezizhodnosti dokoplje do rešilne bilke. Pribčev pesniški svet je namreč že v svojem izhodišču tako zgrajen, da zahteva dokončno odločitev, in ne fragmentarne nejasnosti, odprtih vrat,

itd. V zadnjem ciklusu je pesnik našel vero in Boga in se ju trdno oprijel. Pesem «BRONASTI TOLKAČ» (str. 66-67-68), ki je dala zbirki ime, zgovorno priča o pesnikovem trkanju na božje vrata, skozi katera bo morda stopil v območje božjega. Zdi se mu, da se bo rešil:

Ti si virtuoz,
ki udarja
z ognjenim navdihom
na večne tipke življenja
in strune se lomijo
v sili igranja
kot krhka debla
v zimski burji
in sam si divjanje viharja
med zasneženimi globelmi
človeških misli.

(Pesem «VETER V VRTINCIH», Bronasti tolkač, str. 65)

Po svoji prvi in dosedaj zadnji pesniški zbirki «BRONASTI TOLKAČ» (Melbourne 1962) je Pribac objavil vrsto pesmi po raznih zamejskih in zdomskih revijah in zlasti v «MOSTU». Te pesmi spet kažejo določene stilistične preobrate. Pesmi so bolj fragmentarne, disharmonične. V pesmih se pojavi določena bojevitost in socialno - politična kritičnost. Pribac postaja v teh pesmih nekak religiozni kritik, ki biča in razgalja nepravilnosti moderne civilizacije in napake svetholinskega, zmaterializiranega in pokvarjenega človeka. Pravkar pa pripravlja novo pesniško zbirko, ki ji je sprva dal naslov po eni novonastalih pesmi «V KLJUNU GOLOBICE». To je pretresljiv religiozen in liričen spev, poln poetične topline.

Od sedaj objavljenega pa nas kljub tem novim Pribčevim prizadevanjem in njegovim religioznim razmišljanjem še vedno najbolj privlači globoka preprostost in umetniška doživetost njegovega prvega ciklusa «JADRO LEPE VIDE» iz pesniške zbirke «BRONASTI TOLKAČ». Ta ciklus je kljub določenim stereotipizmom enkratno prispevek k sodobni slovenski literaturi, h kateremu se bo treba še vračati. Zato pa smo se tudi nadrobneje pomudili prav pri njem.

(29. maja 1972 je slovenski program radia Celovec — O R F, Avstrijski radio in televizija, oddajal moj esej o Humbertu Pribcu, ki pa se v glavnem loči od pričujočega. V radijskem eseju je bila splošneje določena Pribčeva poetika in tudi obdelana Pribčeva biografija. V isti oddaji je Pribac recitiral vrsto svojih pesmi in razmišljanj.)

Lev Detela

Pesmi

Odgovor dreves

*Tudi šumenje dreves je odgovor,
ki mi daje prostost...*

*... do jutri —
in jutri bodo drevesa
ravno tako šumela:
najprej z medenim vonjem
po lipah,*

*potem s srebrnozelenim zbadanjem
v gozdnem mraku.*

Pozabljena pokrajina (Marchegg)

*Onstran mostu iz širokih sivih desk
te nihče ne vpraša za obmejno dovoljenje.*

*Tostran mostu pustiš avtomobilsko naglico
s povoženimi ježi in smrtnoranjenimi zajci,
ustaviš bencinsko izdihavanje, odložiš puško,
sekiro in koso snameš z rame,
žage k sreči nimaš s seboj.*

*Onstran mostu iz širokih sivih desk
te napadejo mir, samota in komarji,
z golimi rokami se moraš z njimi spopasti.*

*Poltisočletna drevesa stojijo do pasu v vodi,
v mahovitih deblih zevajo velika dupla,*

*na vodi bogato zeleni žabja sluz,
rumeni močvirski lokvanj se vozi
na čolnato širokih listih med ločjem.*

Štorklje v visokih gnezdih se ne menijo zate.

*Vsepovsod je tišina rasti in razpadanja,
trave lahko rastejo, dokler ne obnemorejo,
koprive dosežejo največjo možno velikost.*

Prvobitnost, ki je ne oskruniš s kamnom.

*Velikanska modra drevesa ti nevsiljivo pošumevajo
pozabljeni traktat o človeški naravi in naravnosti.*

Soočenje s slovesom

*Krošnja svetlobe ni košata,
veje so krajše, sadovi izsušeni,
vrh je nižji, mračen, špičast,
megla zakriva zadnji vihar;
blizu je zemlja.*

*Svetlosivo deblo je črnosivo,
listje odpada v olajšanje.*

*Drevo golo kot bistvo
gleda za selivkami:*

*vse odhajajo,
nekatero se*

nikoli ne

vrnejo

...

Milena Merlak

Nemci in Slovenci: nekaj misli o kompleksnem odnosu skozi stoletja

1. Hudourniki vojne

(Igor Šentjerc - The Torrents of War)

Med bivanjem v Združenih državah mi je prijatelj posodil Igorja Šentjurca knjigo »The Torrents of War« — Hudourniki vojne, ki jo je izdala v angleškem prevodu (izvirnik je v nemščini) založba David McKay iz New Yorka.

Kot je znano, je Igor Šentjerc slovenski pisatelj, ki živi v Zapadni Nemčiji in piše v nemščini. Pred leti mu je revija Meddobje iz Buenos Airesa posvetila daljši intervju, ki ga je pripravil Rafko Vodeb, univerzitetni profesor v Rimu in pisatelj. Spominjam se, da sta se Vodeb in Šentjerc v intervjuju dotaknila vprašanja ali slovenskega ga pisatelja, ki piše v nemščini lahko še zmeraj imamo za slovenskega pisatelja, ali je pisateljstvo »za tržišče« in »za denar« sploh pisatelja vredno, ipd.

Ker se takšna in podobna vprašanja vztrajno ponavljajo med našimi intelektualci in književniki, ki jim je literatura še vedno sakralno opravilo, sem knjigo vzel v roke s precejšnjo radovednostjo, nekoliko pa tudi s skepso. Čeprav se skušam našega provincialnega purizma zavestno otresati, sem verjetno, po drugi plati, do takšne mere vanj potopljen, da sem do knjige in pisatelja, ki velja za »komercialnega«, ki »piše v nemščini«, ki ga »prevajajo v svetovne jezike«, ki predvsem »obravnava izključno nemško problematiko«, toliko rezerviran, da knjige verjetno nikoli ne bi bil bral, če mi je ne bi manj zakompleksirani prijatelj naravnost »vsilil«. Kar me je pri Šentjercu najbolj »a priori« motilo je bilo to, da je mogel (le kako je to zmož, kako si je upal?!!) meni nič, tebi nič prekratati ne povsem nemško problemati-

ko, kakor, da Slovenci svoje sploh ne bi imeli. Smo narod ali nismo, smo doživeli NOB, ali je nismo, ali pa smo zmeraj samo večna provinca Evrope?

Ker pa sem knjigo že imel, sem jo pač začel brati (kaj naj bi pa počel drugega?) kljub užaljenemu narodoljubju. Vendar sem že po prvih straneh na užaljeni nacionalizem popolnoma pozabil. Šentjurčev način pripovedovanja, slikanje dogodkov in oseb, me je takoj pritegnil. To je takšna knjiga, da je »ne moreš izpustiti iz rok«, dokler nisi obrnil zadnje strani. Sicer ne bom trdil, da knjiga, tematika in način opisovanja sploh nimajo »komercialnih primesi«. Tudi ne bom trdil, da je knjiga povsem odlična, »capolavoro«, kakor bi dejali Italijani. Knjiga je dobra, mestoma odlična, mestoma pa zopet pade nekoliko in preveč popušča občemu in splošno znanemu (luogo comune).

Posebno proti koncu so nekatere strani prehitro napisane, ker se je pisatelju verjetno mudilo zaradi rokov z založnikom. Tudi ljubezen med moškim in žensko ni povsem zadeta. Kar posebej ne prepričuje je ženski značaj, ki ga Slovenci nekako že po tradiciji ne zmoremo. Vidi se, da smo bili skozi stoletja vajeni puščati svoje žene in dekleta doma, medtem ko smo se s prijatelji ali kolegi zbirali po gostilnah, pili kiselkasta vina, kvartali, z modrovanjem svet spreobračali in eno zapeli. Tudi pri Šentjercu se ljubezen med moškim in žensko kar prehitro speča v seksualni akt, po katerem partnerja ležita gola na postelji, se silita, da bi govorila globoke stvari, v resnici se pa silno dolgočasita in komaj čakata, da bosta vstala, se oblekla in šla, on verjetno v gostilno k prijateljem, ona pa morda v kuhinjo pospravljat.

Toda v Šentjurčevi knjigi je takšno mesto izjema. Vse drugo človek prebere kar v zaletu.

Posebno napeti so opisi iz fronte in prikazi psihologije vojakov. Na nekaterih mestih je tekst nabit s prikrito dramatičnostjo in grozo, zakrinkano v lažni optimizem tistih, ki še niso bili ranjeni pa jim grozi usoda, saj smrt na debelo kosi okoli njih. Nekateri odlomki so monumentalni in vredni najboljše literature. Mene je posebej prevzel opis dogodka z narednikom Finkom.

Fink je tipični esesovec: zver v človeški koži, brezčuten ubijalec, ki ne pozna človeških čustev, usmiljenja, bojazni, groze. Fronta, najhujši metež, mu je domač element. Ruskih ujetnikov ne pušča pri življenju, temveč vsakega, ki mu živ pade v roke, ustrelji.

Takole je v knjigi opisana usoda te pošasti. Govori nemški vojak Hildebrandt, ki je v Finkovem oddelku: »Če pomislim, kaj se je pripetilo tisti svinji od Finka, začujem dvomiti v bivanje slučaja. Spominjam se učne knjige o slučaju, ki sem jo zelo resno bral na univerzi. Same čenče! Sam si ne bi mogel zamišljati boljše kazni za Finka, čeprav sem že precej časa premišljeval o tem.

Nekje ali drugje mora biti neko bitje, z brado ali brez, lahko ga kličete kakor želite, Bog ali Previdnost, Buda ali hudič, ali kakor koli drugače. Včasih se dogodi, da se nenadoma prebudi, na hitro sklepa o dogodkih in izreče nekaj ukazov svojim podložnikom, od katerih je slučaj eden. In tako je bilo, da je tistega poletnega popoldneva, julija 9. ali 10. ali kadarkoli že, slučaj prešel v akcijo in pripeljal doktorja srečno in zdravo preko reke, istega večera pa povzročil eksplozijo, ki je naredniku Finku odnesla spolovila.

Grozno, seveda, toda kam drugje naj bi ga ranilo? V glavo? Tam bi mene zadelo, a ne Finka. Ali ni tistega fanta, ki je bil prvak v teku zadelo v nogo in so mu jo morali odrezati? Zakaj naj bi Finka zadelo v glavo? Človek, ki živi z glavo uporablja spolovila le od časa do časa, in še to le zaradi nuje in da bo mogel misliti jasneje potem. Toda Fink je živel s svojimi spolovili in preko njih.

Po zadnjem ruskem napadu — za zaveso dima in prahu je bilo sonce kot velika, žareča, nadpovprečna pomaranča — se je Fink napolnil ven na svojo krožno pot okoli jarkov. Kar je našel verjetno ni bilo najboljše, zato je bil, kot običajno slabe volje. Obraz mu je bil skoraj ilovnat, mrtev in brezizrazen, spominjal me je malce na sliko, ki sem jo videl v ilustriranem časopisu, ki je prikazovala obraz Joe-ja Louis-a med rundami.

Do nas je lahko prišel le preko nekoliko ekspaniranega področja. Ni preveč hitel, le koracal je proti nam, malce uklonjen, liki neukročen gigant, ali kakor v uniformo oblečen granitni blok v človeški postavi, ki z vsakim korakom dviguje oblaček prahu. Streljali so nanj in on

je to vedel, vendar zaradi tega ni hitel. Približeval se nam je kot usoda, neustavljiva in neranljiva.

»Oh Bog, tu je!« je rekel Drexler, »molim, da bi ta hudič šel v pekel!« Ali je bilo to tisto, kar je povzročilo dogodek? Počasi začujem verjeti stvari, o katerih bi se bil v starih časih samo smejal — če bi sploh izgubljal čas z njimi.

Nenadoma se je Fink ukopal, kakor če bi bil zadel ob kamenit zid, pogledal nazaj in navzgor. V njegovem obrazu je bil začuden pogled in z rokama si je oklenil telo kakor ženska, ki skuša zakriti goloto.

Potem je pogledal navzdol in dvignil roke, kakor če bi se bal pogledati, kar bo videl. Bil je pokrit s krvjo, pogledal je, in se nenadoma zvrnil kot posekano drevo in začel kričati. Grabil je okoli sebe, napol stal, se sesul zopet kot velika brezoblična riba, pri tem pa kričal, kot še nisem nikoli slišal nikogar kričati v svojem življenju. Zdelo se je, da je utihnila cela fronta, človeka je stresalo do mozga. Oh Bog, kako je kričal; kričal je tako grozno, da se mi je smilil.«

Ta kratek odlomek iz Šentjurčeve knjige spada po svoji plastičnosti, skoposti podajanja in pripovedi pa tudi psihološkega znanja med najboljše stvari, kar sem jih kdajkoli bral o vojni. Tu sta skopo in brez pletorične opisnosti prikazana značaj in usoda polpreteklega nemštva! To je, seveda, le kratka epizoda, ki sem jo podal za vzorec. A branje cele knjige popolnoma potrjuje vtise, ki jih lahko človek nabere ob tem fragmentu. Z veliko preciznostjo in dozdevno brez kakšnega posebnega truda je avtor zadel posebno nemško psihologijo, ki je za tujca težko razumljiva. Tisto nerazpletljivo zmes romantike in krutosti, nežnosti do živali ali rastlin in napadalnosti do ljudi, slo po ustvarjanju in uničevanju, vojaško skepso in nerganje, združeno s poslušnostjo in organizacijo, ki ji ni para in, ki je sama sebi namen (kakor če bi Nemci bili zato tu, da se organizirajo).

To je nacija, ki je dala človeštvu Beethovna in Hitlerja, Mozarta in Bismarcka, prusko jeklo in tirolske vasice, najlepše božične pesmi in koncentracijska taborišča. To je vse tako zapleteno, da se še sami Nemci niso sebe nikoli prav razumeli. Faktično lahko opazimo, da njihov roman, to se pravi njih lastni opis lastne duše in značaja, ne dosega vrhov, ki so jih znali ustvariti recimo na področju glasbe in filozofije.

Ne bom sicer trdil, da je Šentjurc popolnoma dosegel ta cilj, ki je objektivno vzeto skoraj nedosegljiv (kako združiti Beethovna in Hitlerja ne, da bi delali sile ne enemu, ne drugemu ?!!). Vendar ga je dosegel presenetljivo dobro.

Človek se čudi, kako je mogel to napraviti ne-nemški pisatelj.

In tu se mi že zopet vsiljujejo misli o tesni povezavi med Nemci in Slovenci. Tu se mi vsiljuje teza, ki jo je bil v svojem dnevniku izrazil že Edvard Kocbek, o izredni psihološki bližini med nemško in slovensko dušo. Ta bližina je tako velika, da izven stoječi lahko zamenja eno za drugo.

S poudarjanjem teze iz obdobja narodnobudništva smo nekako pozabili na dejstvo, da smo bili tisoč let del nemškega rajha, da še več, celo nemškega naroda, da smo tisoč let delili z njim usodo, živeli z njim v isti državni skupnosti, delili zakon in gospodarje.

Posebno severni predeli Slovenije, Štajerska in Koroška sta v tem oziru značilni pokrajini. Popotnik, ki se po pokrajini pelje z avtomobilom in ne nagovarja ljudi, oziroma ne posluša njihove govorice, ne najde skoraj nobenega znaka o tem, da je tu kaj drugače kot v sosednji Avstriji: isti obcestni kamni, ista znamenja, iste hiše, isti način obdelave polj, isti način menjavanja travnikov in gozdov na pobočjih, ista nošnja, drža in obrazi. Samo jezik — ki je *povsem* drugačen — razblinja ta čar.

Dejansko smo se samo preko jezika in z njim povezanega kulturniškega gibanja v prejšnjem stoletju začeli ločevati od Nemcev, s katerimi smo prej dolga stoletja živeli v mirni simbiozi.

Vendar smo v hitrem in bolečem procesu diferenciacije, ki je bil tako hiter — tega ne smemo pozabiti — da smo Nemce skoraj popolnoma presenetili in, ki je terjal svoje žrtve, posebno na polju masovne psihologije, kaj preradi usmerili ves svoj interes na različnost, pri tem pa pozabili na tisočletne enakosti, zaradi katerih je velenemška propaganda lahko trdila, da smo pravzaprav z Nemci eno in isto, da je tu le skupinica intelektualcev, ki skuša ustvarjati neko umetno in nesmiselno ločitev.

In tu imamo nenadoma pisatelja, Slovenca, ki se podpisuje s kljuko, doma iz Štajerske, ki je zrastel na Dunaju, ki je še po vojni živel nekaj časa v Sloveniji, pisal v slovenske revije, urejeval slovenske časopise, se iz ekonomskih razlogov podal v povojno Nemčijo in začel opisovati nemški svet in nemško dušo *kakor* ali *celo bolje* kakor pravi Nемец.

To je, po mojem mnenju, možno le če si predočimo to edinstveno dejstvo, da smo bili Slovenci skozi tisoč let del nemškega naroda, to se pravi pravzaprav kratkoma Nemci, in smo se potem nenadoma odločili, da Nemci ne bomo več.

Ko Šentjurc opisuje nemškega vojaka na ruski fronti, nemškega generala, nemškega velikaša, njegovo psihologijo in nehanje, kliče iz sebe pradavne sokove, ki so se naredili v tisočletni simbiozi. Istočasno pa se njegova »ratio« opira na zavestno dejstvo, da ni Nемец, a to na podlagi zgodovinskega dejstva, da smo se Slovenci v prejšnjem stoletju odločili za samostojno pot in bit. Biološko, podzavestno, genetično, v verigi generacij in generacij je Nемец, njegova najfinejša psihološka struktura je v sozvočju z nemško, jo razume na mah in jo neprisiljeno ter z veliko naravnostjo podaja. Racionalno pa se od nemške usode lahko že toliko oddalji (zaradi tega, ker je le Slovenec), da se ne čuti z njo sokriv, kar bi mu zameglilo pogled in mu onemogočalo neprisiljeno podajanje dogodkov in ljudi posebno tistih v drugi svetovni vojni. Ne bi mu, recimo, omogočilo, da si izmisli strahotno kazen, ki je zadela zverino Finka preko tipično nemškega načina mišljenja in psihološkega podajanja vojaka Hildebrandta (tipično je, vsaj po mojem mnenju, v tem pripovedovanju stalno mešanje dogodkov samih na sebi z nekakšnim filozofiranjem o njih). Ne bi mu omogočilo še celo vrsto drugih opisov v knjigi. Samo Nемец lahko tako precizno naslika nemške značaje, samo ne-Nемец se od dogodkov lahko toliko oddalji, da mu uspe slikati njihovo usodnost. To je pri Šentjurcu tako tipično... slovensko.

Zato jaz sploh ne bi postavljaj v dvom, ali je Šentjurc slovenski pisatelj ali ne: je, in verjetno eden najboljših, kar jih danes premoremo. Treba nam ga je le sprejeti v naš nacionalni Parnas, istočasno pa tega tudi ustrezno razširiti, da bo lahko vseboval tudi Šentjurca.

Zavedam se, da to nikakor ni tako lahko, kakor se sliši. To bomo naredili le tedaj, kadar nam bo uspelo prerasti ostanke ozke in provincialne mitologije iz narodnobudništva. Dvomim, da smo to stopnjo že dosegli. Kolikor mi je znano, nismo Šentjurčevih knjig niti še prevedli.

2. Osvobojeni Prometej

(David Landes - The unbound Prometheus)

Če je že bil tam govor o Nemcih, naj bo tu govor o Angležih.

Landes je profesor ekonomske zgodovine na univerzi v Harvardu. V knjigi »The Unbound Prometheus« opisuje razvoj industrijske revolucije na zapadu. Knjiga je iz več razlogov zanimiva.

Prvič že zato, ker avtor z izredno znanstveno preciznostjo opiše potek industrijske revolucije zapada, tega velikega dogodka, ki je spremenil usodo sveta. Obravnava vprašanja o tem, zakaj in kako se je industrijska revolucija razvila ravno v zapadni civilizaciji in ne v kaki drugi, recimo v indijski ali kitajski, ki sta bili, prav tako kot zapadna, mogočni civilizacijski veji starega sveta. Zakaj se je začela v Angliji in ne na kontinentu in zakaj se je v naslednji fazi preselila na kontinent, predvsem v Nemčijo, Belgijo, Francijo. Obravnava tudi razvoj industrijske revolucije in gospodarstva Evrope do druge svetovne vojne in čez.

Zanimivi so recimo elementi, ki jih Landes navaja kot povzročitelje industrijske revolucije na zapadu. To so tisti elementi, ki jih vzhodne civilizacije niso vsebovale v zadostni meri, da bi lahko razvile takšno revolucijo.

Za Landesa je vsekakor primaren element religiozne podstati. Kljub strukturi religije, ki je bila zgodovinsko prisotna, je krščanstvo delovalo veliko bolj v smislu osvobajanja človeka od drugih religij. To osvobajanje ni bilo osvoboditev, to se pravi, da ni bilo popolno in dokončno, je pa bilo osvobajanje, proces, ki se je stalno širil skozi različne faze zgodovine in pripeljal zapadnega človeka do tega, kar je danes.

Poseben pomen so imele tudi posamezne verske ločine. Že od Webra je znano, da je zgodnji kapitalizem, ta prvotni motor industrijskega razvoja, zrastel iz kalvinističnega duhovnega in družbenega miljeja. Landes samo potrjuje te raziskave. Calvinistična koncepcija krščanstva je močno pripomogla k ustvaritvi tiste miselne attitude, ki ustvarja industrijskega kapitalista iz prve dobe kapitalizma, človeka, ki mu ni zbiranje in ohranjanje kapitala edini cilj, človeka, ki je zmožen denar tudi investirati na daljši rok, človeka, ki je zmožen danes nekaj malega izgubiti, zato, da bo jutri tem več pridobil. Človeka, kratka, ki ima pozitiven in ne po-

vsem negativen odnos do tveganja. Znano je namreč, da je prav tak tip podjetnika pripomogel, če ne kar neposredno omogočil, razvoj sodobne industrijske revolucije.

Drug element, ki ga Landes navaja je družbene narave. Angleška družba, kjer se je proces začel v osemnajstem stoletju, je bila verjetno v tistem določenem trenutku najsvobodnejša družba sveta. Družbene vezi, razlike med zgornjimi in spodnjimi sloji so bile relativno majhne. Fevdalno moč je bil zlomil že Cromwell. Protestantska Cerkev je delovala kot element naraščajoče egalitarnosti. Vse to je omogočilo prehajanje posameznikov navzgor in navzdol po socialni lestvici, delovalo sproščevalno na ljudske energije in ustvarjalnost. Gor po družbeni lestvici si lahko šel le, če si obogatel, obogatel pa si lahko le s trgovino, ustanavljanjem podjetij, novimi idejami.

Tretji element, ki je pozitivno deloval na omenjeni razvoj, je bil ekonomske narave. V danem zgodovinskem trenutku je bila to najbogatejša družba sveta. Landes trdi, da je Anglija v sedemnajstem stoletju imela višji dohodek na prebivalca od današnje Brazilije. Takšna raven je bila za svet pred industrijsko revolucijo nekaj nepojmljivega. Nobena dežela na svetu ni dotlej v zgodovini razvila tako bogate družbe in sicer družbe, kjer bi bilo bogastvo dokaj enakomerno razporejeno. To je bilo, po drugi plati, rezultat angleške politike, trgovanja s prekomorskimi deželami, ustanavljanja kolonij in postojank na drugih kontinentih, ipd. Skratka, tako sklepa Landes, v kolikor se pač posteriorne sodbe lahko prenesejo a priori, je bila Anglija godna za industrijsko revolucijo.

In industrijska revolucija je res nastala: izumili so prve stroje, postavili prve tovarne, začeli na široko uporabljati metodo delitve dela.

Kmalu je Anglija postala vodilna sila na svetu. Industrijska revolucija ji je dala moč, ki je dotlej ni imela nobena druga država. To stanje se je stopnjevalo in doseglo svoj višek za časa Napoleonovega poraza pri Waterlooju. Tedaj je Anglija dominirala ne le svetovna morja, temveč tudi evropske dežele na kontinentu. Nobene evropske dežele ni bilo, ki bi se lahko kosala z njo.

Toda počasi se je začelo to stanje spreminjati. Tudi evropske dežele so začele uporabljati metode industrijske revolucije. Kmalu so se naučile novih tehnik in po določenem obdobju Anglijo celo prekosile na nekaterih področjih. V tem procesu zasledovanja in prehitevanja Anglije ima predvsem Nemčija veliko vlogo. Proti koncu devetnajstega stoletja, tako piše Landes, je Nemčija postala vodilna evropska industrijska sila.

Kako se je moglo to pripetiti?

Landes podaja tu obširno in izredno razčlenjeno analizo. Kje so tisti činitelji, ki so Nemčiji in kontinentalni Evropi sploh dovolili ta dosežek?

Ta analiza je posebno zanimiva za nas, ker ima, po mojem skromnem mnenju, opravka z zgodovinskim dogodkom, ki je za nas bistvene važnosti: z nastankom slovenskega naroda.

Oglejmo si kako.

Namreč, dohitevanje Anglije na industrijskem področju je bilo vse prej kot lahko in samoumevno. Anglija je imela ogromne prednosti, ki so ji dajale skoraj monopolni položaj. Bila je prva v razvoju cele vrste izumov: parnega stroja, tekstilnih strojev, visokih peči, proizvodnje sode, itd. Zato je tudi edina imela strokovnjake na teh področjih. Prav tako je imela na razpolago surovine, predvsem premog in železo doma, pa še volno, bombaž iz kolonij. Razen tega so njene ladje plule po vseh morjih sveta in kopičile surovinsko bogastvo v njenih pristaniščih. Evropske dežele so bile neprimerno revnejše.

Vemo, kako je težko revnemu dohajati bogatega: prepad med revnimi in bogatimi se v današnjem svetu poglablja, namesto da bi se zmanjševal, kljub obupnim naprom revnih.

Kaj je torej bilo tisto, kar je Evropi, posebej pa še Nemčiji, dovolilo premostiti to razliko? Po Landesovem mnenju je bilo to nekaj kar nima nič opraviti z ekonomijo, pač pa z družbo kot celoto in njeno organizacijo. Kakor navaja vzroke za razvoj zapadne civilizacije in industrijske revolucije nasploh v religiozni podstatu in, specifično za Anglijo, v prostejši, demokratičnejši družbi ter boljši razporeditvi bogastva, tako navaja za Nemčijo stvar, ki bo mnogokateroga osupnila: obvezno šolanje.

Po Landesovi trditvi so Nemci kot prvi narod v Evropi in na svetu razvili koncept vseobveznega in široko razpredenega šolstva. Angleška družba je zmeraj bila bolj demokratična od nemške; toda angleška šola je bila zmeraj šola privilegirancev, višjih plasti družbe. To se še danes odraža v tipu angleške šole, v ekskluzivnosti nekaterih kolegijev, v aristokraciji, ki je — recimo — v Angliji povezana z višješolsko in univerzitetno izobrazbo. Angleška šola ni bila samo učiteljica, temveč tudi igrišče aristokratov. Še dolgo v devetnajsto stoletje niso angleški nižji sloji imeli možnosti, da bi pošiljali svoje otroke v šolo.

Nemška družba je bila zmeraj aristokratska. V Prusiji je bil vladar absolutni gospodar države. Landes navaja recimo, da je ustanavljal državna podjetja, industrije, ipd. Toda ustanovil je tudi za vse obvezno šolo. To ni bila ustanova za same aristokrate. To je bila šola

za vse. Prvič v zgodovini je moral po zakonu vsak otrok obiskovati šolo. To, kar je danes samoumevno, je bilo takrat velika novost.

Že angleški potniki iz osemnajstega stoletja so poročali v domovino o izredni demokratičnosti nemške šole: o tem, kako morajo *prav vsi* otroci, pa čeprav še iz tako neznatnih zaselkov, v šolo. O tem, kako v nemški šoli vladata čistoča in red. O tem, kako so v njej otroci bogatih in revnih, aristokratov in proletarcev, povsem izenačeni (to je v tistih časih izzvalo največ začudenja!)

Takšna šola, ki so jo ustanovili v osemnajstem stoletju, se je Nemcem kmalu visoko obrestovala. Iz narodne mase je izvlekla vse možne intelektualne energije. Kmalu so Nemci dobili intelektualne in tehnične moči, ki so jim odprle pot na najnovejša področja tehnične revolucije. Nemčija je kmalu postala vodilna v metalurgiji, kemični industriji, ipd.

Za vse obvezna šola je bil eden izmed glavnih elementov demokratizacije družbe in je v določenem trenutku dala Nemcem zgodovinsko prednost.

Tu bi, seveda, lahko malce pofilozofiral o tem, kako važne so poglobitve demokracije za razvoj neke družbe. Vendar pa se bom raje omejil na neko drugo vprašanje, ki sem ga bil že prej omenil.

Ustanovitev za vse obvezne šole v Nemčiji, je verjetno skoraj avtomatično povzročila nastanek podobne šole tudi v Avstriji, ki je bila takrat in pozneje pod močnim nemškim vplivom.

Nastanek za vse obvezne šole pa je globoko povezan z nastankom slovenskega naroda v moderni dobi. V šolskih klopeh se je kmečki razred, ki je govoril slovensko narečje, ovedel svoje posebne etničnosti in nacionalnosti. Tu je začel bitko za slovensko šolo, ki je bila prva in najvažnejša bitka za nastanek slovenskega naroda. Tu je koncipiral svoje prve narodne heroje, svoj začetni narodni panteon: pesnike in pisatelje. Tu se je nalezl svojega kompleksnega razmerja do kulture. Tako vidimo, kako je mogočni proces industrijske preobrazbe v Angliji preskočil na kontinent, kjer je v Nemcih izzval reakcijo, ki jim je res omogočila prekositve svojega starega rivala, istočasno pa izzvala v telesu samega rajha posledice, ki si jih nikakor niso mogli predstavljati.

Vse to nam pa tudi jasno kaže, kako je usoda nekega naroda po eni plati edinstvena in neponovljiva, istočasno pa tesno povezana z dogajanjem in usodo drugih narodov, tako, da je ves svet pravzaprav enota v različnosti.

Ta poseben nastanek, ki smo ga doživeli Slovenci, pa nam tudi meče še eno luč na naš kompleksen odnos do Nemcev, o katerem je bil govor v prejšnjem sestavku.

3. Spreobrnitev Slovencev in nemškoslovanska etnična meja v vzhodnih alpah

(Alojz L. Kuhar - The conversion of the Slovenes and the German-Slav ethnic boundary in the Eastern Alps)

Če smo že ta razmišljanja usmerili na nemško-slovenske odnose, na tisto globoko in usodno simbiozo, ki nas je vezala preko stoletij, naj tu omenim še knjigo, ki raziskuje genezo te intimne povezanosti, ki je tako usodno vplivala na tisto, kar danes vidimo pred seboj v različnih inačicah in variantah in, kar bi lahko imenovali, tipična slovenska bit, tipični slovenski način dojemanja sveta in izražanja v svet.

Alojz Kuhar, brat Prežihovega Voranca, duhovnik, medvojni napovedovalec na londonskem radiu, znani predvojni politik, je leta 1949 delal doktorat iz zgodovine na univerzi v Cambridge-ju. Njegovo doktorsko tezo je posmrtno izdala založba Studia Slovenica iz New Yorka, leta 1967.

V tem delu Alojz Kuhar ne zavzema kakšnih novih, nepričakovanih stališč do najstarejšega obdobja slovenske zgodovine, temveč poskuša zbrati v eni knjigi, ki naj bo dostopna tudi mednarodni javnosti, kronologijo in zgodovino slovenskega pokristjanjevanja.

Zato v knjigi ne izvemo kaj nepričakovano novega o tem obdobju, temveč najdemo v njej na izredno marljiv način zbranih ogromno podatkov.

Osnovni elementi, ki jih Kuhar posebno razvidno postavlja, so tisti, ki jih poznamo že iz šole: Slovenci so se priselili iz nekega nejasnega področja za ali pred ali med Karpati na ozemlje, ki zajema današnje Slovenijo in skoro celotno današnje jugo-vzhodno Avstrijo. Na severo-zapadu so Slovenci segli od današnje južne Tirolske, do grebena visokih Tur, na severu pa do Donave. Zakaj so prišli, ni povsem jasno, vendar se zdi, da so pri tem Obri odigrali neko vlogo. Nekateri avtorji trde, da so Obri Slovence zaslužnili in jih kot take prignali, drugi, da je bila to plemenska zveza, kjer so imeli Slovenci podrejeno vlogo, tretji, da so bili Slovenci Obrom enaki. Seveda, pri vseh teh stališčih igrajo veliko vlogo nacionalistični miti iz devetnajstega stoletja: nemški,

madžarski in hrvaški avtorji raje trdijo prvo, slovenski pa zadnje.

Kratko in malo, Slovenci so prišli na omenjeno ozemlje in to se je zgodilo med in v skladu s tistim velikim zgodovinskim premikanjem, ki ga imenujemo preselejevanje narodov.

Jaz si predstavljam ta pojav kot neke vrste populacijsko naravno katastrofo, slično povodnji ali potresu. Nenadoma je nastala na cesti zgodovine gneča, ki je udrla v eno smer. Če si stopil na cesto, te je odneslo s sabo. Tako je v tistih pradavnih časih pradavne Slovence zamikalo stopiti na svetovno cesto in odneslo jih je s sabo, čez globine in brzice prostora in časa ter jih na koncu odložilo v gozdnatem in valovitem področju, ki se kakor pahljača razprostira okoli srednjevisokih vzhodnih alpskih grebenov.

Tu se je začela prava zgodovina Slovencev. Seveda, Slovenci so bili že prej, vendar so se na novem ozemlju srečali z dejstvi in ljudmi, ki so njih eksistenco zabeležili. Beleženje pa je tisto, kar dela pravzaprav zgodovino. Kjer ni beležk in zapisov, se lahko dogajajo še tako veliki in sijajni dogodki, ne, da bi ti prišli v zgodovino; kjer takšne beležke so, se lahko najbolj banalna in dejansko nepomembna zadeva spremeni v zgodovino. Zgodovina ni eksaktna znanost, kakor kakšna astronomija, ali niti kot geologija, kjer lahko iz pomanjkljivih podatkov zgradimo model dogajanja, na podlagi tega pa lahko sklepamo na dogodke, za katere nimamo podatkov. V zgodovini ni mogoče kakor v astronomiji predvidevati eksistence neznanega planeta, ali pa, kakor v geologiji sklepati na živalsko zvrst, ki danes ne biva več v verigi naravnega razvoja. To je možno tam, kjer veljajo zakoni vzročnosti.

Zgodovina pa je mešanica delovanja zakonov narave, gospodarstva, sociologije, biologije, psihologije. Podvržena je neskončnemu številu faktorjev in spremenljivk, ki zavzemajo različne vrednosti povsem nepredvideno in nepredvidljivo. Zato, po mojem skromnem mnenju, zgodovine ne bomo mogli nikoli povsem »razumeti« v smislu, kot se ta beseda uporablja v eksaktnih znanostih. Zgodovine ne bomo mogli nikoli povsem obvladati.

Ta filozofski vložek o zgodovini sem napisal zato, da obrazložim in razjasnim osnovno misel, ki se mi je pojavila ob prebiranju Kuharjeve knjige: moram reči, da mi tekst nikakor ni razjasnil skrivnosti o nastanku in oblikovanju Slovencev v zgodnjem srednjem veku.

Po naselitvi na opisanem ozemlju se je namreč začel močan obratni proces: Slovenci so prišli pod nemški pritisk, ki se je širil z zapada in v teku stoletij je šlo v nič blizu dve tretjini tako imenovanega slovenskega etničnega ozemlja.

To dejstvo Kuhar razlaga takole: prvotno ozemlje, kjer so se Slovenci naselili, je bilo za časa Karla Velikega razdeljeno na več misijonskih območij: dve tretjini ozemlja severno od Drave so dobile nemške škofije, med katerimi je posebno prednjačil Salzburg, ozemlje južno od Drave je prišlo pod Oglej.

Kar je bilo pod Oglejem (to se pravi pod Italijani, se je ohranilo slovensko, kar je prišlo pod nemške škofije, se je ponemčilo. In sicer se je to ponemčenje izvršilo zelo hitro. Saj najdemo približno današnjo etnično mejo med Slovenci in Nemci načrtano že v srednjem veku. Kuhar trdi, da so Nemci pri pokristjanjevanju uporabljali metode, ki so Slovence tudi narodnostno asimilirale, medtem ko Oglej takšnih metod ni uporabljal in se zato narodnostna meja med Italijani in Slovenci ni spremenila v teku stoletij, še več, s tem, da je imel jurisdikcijo nad vsem ozemljem tja do Drave, je nekako zamrznil nemško delovanje južno od te črte in Slovence ohranil kot posebno narodnostno in etnično skupino.

Teza je sugestivna in mene je še posebej spomnila na dejstvo, da je med zadnjo vojno, ob razdelitvi Slovenije med Nemčijo in Italijo, prav italijanski del, to se pravi takozvana ljubljanska provinca, igral vlogo nekakšnega inkubatorja NOB. V ljubljanski provinci se je naše partizanstvo toliko lahko razmahnilo in okrepiło, da je zadržalo trdne organizacijske in družbene temelje, ki so mu omogočili prodore tudi na nemško okupacijsko območje. Podobna resnica velja, kot je znano, za celo Jugoslavijo.

Stari Slovenci so se priselili iz mitičnega Zakarpatja v alpsko podhribovje starega rimskega Norika in zasedli ozemlje od Drave do Velikih Tur, od teh do Jadrana. Bili so najzapadnejša konica širokega slovanskega vala, ki je prodril v osrednjo Evropo po razsulu rimskega imperija in po premiku proti zapadu narodov, ki so nekako stali v vrsti pred Slovani in čakali na vstop v območje rimske države. Ti narodi so bili povečini germanskega porekla.

Narodi germanskega porekla so zasedli bivša ozemlja rimskega imperija v Italiji, Španiji, Franciji, Nemčiji in celo severni Afriki. Tu so se vrinili na vrhno stopnico družbene lestvice: ker so ta ozemlja vojaško osvojili, so postali vrhnja plast, fevdalni gospodje teh ozemelj. Kot taki so osnovali novo fevdalno socialno strukturo in nova kraljestva ter države. Začeli so se organizirati. Postali so nosilci politične misli, ki je v tistih časih večkrat imela religiozno vsebino in obliko. S pokristjanjevanjem so prevzeli dediščino cerkve, ki je bila nosilka edine veljavne organizacije v tistih časih in pa starega rimskega imperija. Ne smemo pozabiti, da se je nemški cesar imenoval tudi cesar svetega rimskega imperija in to do nedavna.

Z organizacijo socialne in državne strukture so se ambicije germanskih narodov, še posebej Nemcev, obrnile proti vzhodu, kjer so se širila ogromna ozemlja, od koder so tudi sami prišli, a do katerih niso imeli kakšnega posebnega razumevanja in odnosa, dokler se niso v stiku z antičnim svetom spremenili v politično organizirane in usmerjene družbene skupnosti. Z nekoliko posplošitve bi lahko rekli, da kot divje pleme niso imeli drugih ciljev, kakor osvojitve bogatega plena, ki se je obetal na področju kjer je prej stala rimska država. Prav nič jih niso mikala divja ozemlja, ki so stala zunaj nje. V drugi fazi pa, ko so postali organiziran in politično misleč narod, pa so nenadoma spoznali vrednost velikih praznih ozemelj na vzhodu, kamor so lahko začeli širiti svojo družbeno ureditev. Nosilec te družbene ureditve je bil fevdalni sistem, njena ideologija pa krščanstvo.

S tem v zvezi je zanimivo dejstvo, da, kot kaže, germanska plemena za Slované sploh niso bila nevarna (v pomenu asimilacije), dokler so bila divja in neomikana. Kuhar omenja dejstvo, da so Bajuvari (poznejši Bavarci) in Slovenci živeli skupaj dolga stoletja ne, da bi se kaj posebnega zgodilo. Komaj pa so se organizirala in civilizirala, pa so postala neustavljivi klin prodiranja proti vzhodu: slovenska meja, ki je sprva, kot se zdi, segala tja do Labe in do današnje Bavarske se je začela umikati proti vzhodu na celi črti. Najdelj so Nemci prodrli na severu, kjer so zavzeli in asimilirali velikanska ozemlja, med njimi Prusijo, Šlezijo, predele ob Baltiku, ipd. Češka se je ohranila še nekako najbolje, kljub silnemu pritisku in to je prav gotovo razložljivo s tem, da so Čehi skoraj edini med Slovani na zapadu zelo zgodaj postavili svojo lastno politično organizacijo, ki je bila sicer v daljšem obdobju šibkejša od nemške, ker ji je podlegla. A to se je zgodilo že tako pozno v zgodovini, da Nemci niso več utegnili Čehov kratkomalo zbrisati in posrkati vase.

To zadnje se je zgodilo s severnimi in zapadnimi Slovenci, ki so v stiku z energičnim pritiskom nemške posvetne in cerkvene gosposke v kratkem izginili iz obširnega ozemlja, kakor se je to pripetilo celi vrsti drugih slovanskih plemen na severu. Če bi tudi Slovenci znali takrat ustvariti kolikor toliko trdno državno tvorbo, svojo lastno stabilno socialno piramido, svoje lastno plemstvo, svoj lastni način gospodarjenja in bi se ta tvorba ohranila nekoliko sto let, bi verjetno tudi mi še danes živeli na prvotnem ozemlju. Zakaj se je to Čehom posrečilo, nam pa ne? Zgodovina nam ne odgovarja na to vprašanje.

Iz Kuharja bi se dalo razbrati, da je bil pri nas nemški pritisk posebno močan. Vendar so takšne sodbe o odnosih med narodi zmeraj kar se da varljive. Obratno bi

lahko zmeraj trdili, da je bila naša popustljivost posebno velika. To je tako kot kadar dve moštvi igrata tekmo in eno od obeh visoko zmaga. Je visoka zmaga sad premoči prvega moštva ali šibkosti drugega? Če bi imeli opravka samo s tema dvema moštvoma, bi na to vprašanje le težko odgovorili. Moč in šibkost sta relativna pojma z oziroma na tisto, na kar ju merimo.

In problem z zgodovinarji je ponavadi ta, da je osnovno in bistveno — čeprav ne dovolj jasno izraženo — merilo sodobnost.

Zdi se mi, da tudi Kuharjevo opisovanje pradavnih nemško-slovanskih odnosov nima za ozadje predvsem davnine, kakor bi to tekst hotel in želel, temveč sodobno zgodovino, avtorjeve bolj ali manj neposredne izkušnje v slovensko-nemških odnosih. To pa so izkušnje iz obdobja nacionalizma, ki tedaj tudi na pradavno zgodovino mečejo posebno luč, ki, po mojem skromnem mnenju, nima nič ali malo opravka z resničnimi dogodki, kakor so se v davнинi dogodili in izvršili in kakor so jih takratni ljudje občutili.

Po eni plati imamo tu nemške zgodovinarje, ki iz današnjega stališča (to se pravi iz stališča zadnjih petdesetih let, ko je bil nacionalizem, kot znano, bistveni, hoteni ali nehoteni element presoje) na vse pretege hvalijo delovanje srednjeveškega nemštva, škofov, plemenitašev in tudi navadnih kolonov, ki so neustavljivo prodirali proti vzhodu, baje zaslužnjevali Slovane in jim odvzemali obširna ozemlja. Po drugi pa slovenske zgodovinarje, ki ta ista dejstva objokujejo, jih skušajo razložiti, se na tihem nad njimi jezijo in si, verjetno, prav na dnu svojega srca žele... zgodovinsko revanšo.

Vendar, ali je slika, ki nam jo prikazujeta ti dve skupini ljudi, ki sta v takšni meri otroka svojega časa, res pravilna?

So namreč tudi v Kuharjevi knjigi dejstva, ki nekako z njegovo razlago ne sovpadajo, ki kažejo, po mojem mnenju na to, da je v tem zgodovinskem opisu dejansko nekaj vrzeli.

Samo primer, ki sem ga izbral izmed mnogih možnih. Med opisom delovanja samostanov v srednjem veku omenja Kuhar samostan Reun (Runa, Riuna, Ruina), ki stoji zapadno od Gradca na avstrijskem Štajerskem in je bil ustanovljen leta 1130 v okrožju, ki je bilo, kot trdi avtor, takrat še povsem slovensko. O tem samostanu piše nemški zgodovinar P. A. Gasparitz (*Das Kloster Reun, »Mitteil d. Hist. Vereins fuer Steiermark, 34 (1886), 8*), da je bil vztrajen pionir germanske kulture v srednji Evropi. Meni he, da so vzeli iz Eberach-a, zaradi reputacije, ki so si jo bili tam navzeli kot prvaki germanske kulture. In, da je grof Leopold potreboval prav takšne ljudi v dolini Mure.

Sodim, da to gradivo Kuhar prinaša zato, da bi pač prikazal in dokazal, kako in zakaj ter kdo je kriv, da so Slovenci kot narodna skupnost skopneli na severnem Štajerskem.

Vendar pa pripoved nadaljuje kmalu zatem prikazujoč, kako so ti isti germanofilski opatje ustanovili samostan Stična na Dolenjskem in s tem »prinesli v povsem slovensko področje duh pionirjev iz Eberacha in Reuna«. Toda v Stični je bilo delovanje teh istih germanofilov povsem drugačno kot na gornjem Štajerskem. Sam Kuhar priznava, da »ni nič, kar bi dalo misliti, da bi ti (Slovenci okoli Stične, op. A. L.) bili kdajkoli v nevarnosti, da izgubijo svojo nacionalno identiteto«. Nasprotno. Stična je postala »velik socialni in gospodarski pionir in duhovni vodja Slovencev«.

Tu je kar na dlani opaziti, da Kuharjeva zgodovinska razlaga (in sem bi dodal še vse ostale zgodovinarje, ki so zavzemali podobne teze) precej zašepa. Kako? Isti opatje so bili na gornjem Štajerskem pionirji nemštva, raznarodovalci revnega in trpinskega slovenskega ljudstva, v Stični pa se kar na lepem spreobrnejo in postanejo zastavonoše slovenstva? Če so iz Eberacha poslali opate v Reun zato, da bi širili nemštvo, so jih očitvidno le nekaj deset let kasneje z istim namenom poslali v Stično. Kaj se je spremenilo med Reunom in Stično, da se isti opatje tako različno vedejo?

Cela vrsta okoliščin je namreč povsem enaka: isti opatje tu in tam, ista miselnost, isti način dela, tu in tam so zemljo za samostan darovali opatom nemški plemenitaši (v Stični so to bili trije bratje: Heinrich, Dietrich in Meinhalm, nobenega dvoma ne more biti, da so to bili Nemci).

Kot nestrokovnjak bi si drznil postaviti sledeče domneve:

a) Prva je psihološkega značaja. Leta 1130 opatje iz Eberacha in Reuna sploh niso nič vedeli o germanofiliji in slovenofiliji. To jim samo mi danes podtikamo. Bili so sicer Nemci po poreklu, zaradi česar jim ne gre odrekati naravnega nacionalizma, ki je značilen za vsak narod, posebej še v obdobju vzpona. Vendar pa ne smemo pozabiti po drugi plati, da so večino svojih molitev, govorov, pridig, pisem, aktov opravljali v latinščini, ki je bila takrat univerzalni jezik kulture.

Njih naloga je bila v tem, da so pripomogli k kolonizaciji in civilizaciji novih ozemelj. Germanofilijo in slovenofilijo — to se pravi načrtno namero, da bi prišlo do etnične spremembe ozemlja — jim vsiljujeta sodobna pisca.

b) V obeh primerih, v Reunu in v Stični, je bila okolica samostanov skoro nenaseljena ali zelo redko naseljena. Zaradi kolonizacije — to se pravi iz gospodar-

skega razloga — so v te prazne prostore začeli vseljevati nemške kolone iz področij, kjer je bilo prebivalstvo dovolj gosto. Očividno je bila okolica Reuna bolj naseljena od okolice Stične. S tem nočem trditi, da na področju Reuna sploh ni bilo nekih Slovanov, ali če hočemo Slovencev. Bili so, ali bili so izredno poredko naseljeni, tako, da so bile med eno družino in drugo velike vrzeli praznega prostora. Ta prostor so sčasoma zasedli Nemci, pač čisto naravno in brez nikakršnega »hudobnega namena«, kot jim bi to radi danes podtaknili s svojo nacionalistično miselnostjo. Naseljevali so se iz ekonomskih razlogov, da bi zemljo kolonizirali. Prav iz istih razlogov, zaradi katerih se zdi, da so se nekaj sto let prej naselili (sicer bolj poredko) Slovenci. Znano je recimo, da se niso vedno in povsod le Slovenci ponemčevali. Na Gorenjskem so se nemški kmetje, ki so jih briksenški škofje naselili v hribovito področje pod Blegoš, poslovenili. Še danes imamo tam kraje z imeni, ki kažejo na nemški izvor, recimo: Davča (od dajč, deutsch, kar pomeni nemško). Razlog za to netipično asimilacijo, je po mojem, socialne narave. Tu so Slovenci živeli v ravnini in na dnu dolin, torej so bili socialno močnejši kmetje, Nemci pa so poselili borna hribovita področja, kjer se niso mogli gospodarsko in socialno okrepiti in so torej kot posebna skupnost v sistemu kmečkega sloja podlegli socialno močnejšim Slovincem.

Podobno lahko, po mojem skromnem mnenju, sklepaмо, da so se na ozemlju, ki je pri srcu Kuharju, Slovenci zato tako zgodaj in tako hitro ponemčili (zanimivo, da je okoli leta 1100, 1200 narodnostna meja že stala skoraj tam, kjer je danes), ker so to bile le zelo majhne in razpršene skupine ljudi, izolirane v globokih alpskih dolinah in brez medsebojne povezave. Take skupine se niso mogle niti gospodarsko, niti socialno okrepiti, zaradi česar so prišle v zelo trdno odvisnost od strukture, ki so jo Nemci takrat znali ustvariti. Na ozemlju današnje Slovenije pa so bili Slovenci predvsem zato bolj vztrajni, ker so dokaj bolj na gosto (seveda, vse je relativno) poselili ozemlje. Tu jim niso mogli do živega niti opatje iz Reuna, niti gosposka, in celo ne nemški koloni, ki so jih pozneje dovažali in naseljevali. Medtem ko so na severu v kratkem času in brez prepričljivega razloga izginili.

Tega dejstva ni moč povsem razložiti s teorijo o pridnih oglejskih patriarhah in hudobnih solnograških, ki je Kuharju tako pri srcu. Saj so, nevsezadnje tudi južno od Drave gospodovali nemški gospodje, prav tako kot na severu, vse obdobje od približno leta tisoč pa do propada stare avstroogrške monarhije.

Seveda, če je to res, to se pravi, če je res, da ne moremo slovenske poselitve med Dravo in Donavo tretirati na

isti način in z istimi sredstvi kot poselitev južno od Drave, potem je, seveda, trditev »vse to je bilo naše, pa so nam Nemci s prepovedanimi metodami in triki odvzeli«, ki je nenehna podmena takih in podobnih razmišljanj, hudo problematična. Kvečjemu se mi zdi, da bi lahko rekli, da je »vse to bilo na tem, da postane naše, pa žal ni« (npr. trditev, ki jo najde človek v vsakem učbeniku za osnovne šole: Slovenci smo nekoč posedovali ozemlje od Jadrana do Visokih Tur, od Sotle do Donave). Toda tudi Južna Amerika bi lahko bila naša, če... pa ni!

Sicer bodi jasno, da jaz tu ne zavzemam kratkoinmalo stališča, da je moja teza stoodstotno pravilna. Prihajam le do sklepa, da je zgodovinska veda ena najtežjih panog, kajti praznino podatkov iz davnine lahko nadoknadimo zelo pomanjkljivo, le z obilo mero smisla za ravnotežje, nikakor pa ne tako, da zamenjavamo želje in miselnost, ki so nastale tisoč let pozneje v povsem drugačnem zgodovinskem trenutku s tem, kako in kaj so ljudje mislili in delali tisoč let prej. Naj mi bo oproščeno za težek izraz, toda dozdeva se mi, da se na ta način dela le silo pravi zgodovini.

Druga stvar za katero imajo nekateri zgodovinarji premalo čuta in odnosa, je po mojem mnenju, socialna plat vprašanja.

Recimo, da Kuharjeve teze povsem drže. Recimo, da je bilo sprva res vse naše do Tur in Donave.

Vendar tedaj dejstvo, da so Nemci prodirali v to ozemlje kot nož v maslo in mu v teku dveh, tristo let povsem spremenili lice, kaže, da s temi našimi predniki kratkoin malo nekaj ni bilo v redu. Saj bi drugače bil takšen prodor nerazložljiv. Kako je mogoče v kratkem zgodovinskem obdobju spremeniti lice nekega področja? Ponavadi opažamo, da so takšne spremembe izredno počasne in trajajoče cela stoletja.

Vendar se v zgodovini pripeti, da pride tudi do takšnih nenadnih in hitrih sprememb. Ko so Španci prišli v srednjo in južno Ameriko, so v petdesetih letih popolnoma izginile civilizacije, ki so tam prej trajale tisočletja. Na precejšnjem področju severne Amerike so ostala skoraj samo indijanska geografska imena jezer, potokov, rek in gora, podobno kot to danes beležimo s »slovensko prisotnostjo« v delih današnje Avstrije.

Zdi se mi, da razlago za takšne in podobne populacijske kataklizme lahko iščemo v dejstvu prevelikih kulturnih in civilizacijskih razlik. Ko so razlike preveč skrajne (indijanska civilizacija severne Amerike se je nahajala v kameni dobi, angleška pa, ki je v sedemnajstem stoletju trčila ob njo, je bila na pragu industrijske revolucije) ni in ne more biti dialoga med kulturami, ni in ne more priti do izmenjave vrednot, do oplemeni-

tenja enega z vrednotami drugega in obratno. Tedaj ena civilizacija, močnejša, kratkoinmalo uničujoče vpliva na drugo in jo uniči i kot informacijsko bogastvo i kot ljudi, ki so nosilci tega bogastva. Avtohtoni prebivalci ozemlja so nezmožni, da bi jo sprejeli: sprejetje druge civilizacije deluje nanje uničevalno, tako na posameznike, kot na skupnost, tako psihološko, kot socialno in celo telesno. Civilizacija ni samo skupek informacij, čeprav tudi to; je tudi skupek delovnih metod, predmetov ipd. Tudi puška in pištola spadata hočeš ali nočeš k zapadni civilizaciji in s puško in pištolo so anglosaški priseljenci, kot je znano, v Ameriki pridno »čistili« indijansko ozemlje.

Ali smo se kdaj vprašali, zakaj je anglosaška civilizacija tako različno vplivala na azijske Indijce in na ameriške Indijance. Prav gotovo zato, ker so bili prvi na višji civilizacijski stopnji in so kot taki lahko stopili v koristnejši »dialog«. Izmenjava je bila tedaj možna in je delovala stimulatивно na nosilce nižje civilizacije (čeprav jim je kolonializem, po njihovih besedah, prinesel le zlo)! Med Indijanci in puritanskimi Angleži v Ameriki pa izmenjava ni bila možna, ker je bila razlika preveč velika, zato je stik deloval uničujoče na Indijance. Morda bo kdo dejal, da je bila razlika predvsem v naseljenosti obeh ozemelj; toda, po mojem mnenju, spada tudi gostota naseljenosti k civilizaciji. Dežele, ki so bolj naseljene, imajo ponavadi tudi starejšo civilizacijo, zato, ker pač ljudje že več časa živijo na tistem ozemlju in so zato tudi imeli priliko za mnoge zgodovinske stike ob katerih so se notranje obogatili.

Domnevam, da je bil med Nemci in Slovenci, ko so se prvič srečali v predalpskem svetu kar precejšen civilizacijski prepad. Nedvomno so Nemci takrat imeli svojo državo, svojo cerkev, svojo hierarhijo, svoje plemstvo, svojega cesarja in svoje vojske. Bili so že dokaj zrela, organizirana in strukturirana družba, na začetku mladostnega zagona, ustvarjalna in načrtna (vsaj takšen je vtis, ki ga dobi bravec Kuharjeve knjige). Slovenci pa smo bili pleme ali skupina plemen, ki takrat še sploh niso bila zrela za zgodovino, mišljeno kot delovanje, akcija. Bili smo narod v fazi, ki se jo da primerjati z dojenčkom pri razvoju posameznika. Brez utvar, leta

1000 smo bili na stopnji nekakšnih srednjeevropskih Indijancev. (Nekoč sem bral, da so arheologi odkrili, da so takratni naši predniki nosili trakove okoli las, podobno kot ameriški Indijanci).

Kuhar piše, da je v Kocljevem kraljestvu v Panoniji zavladovalo pravo, pravcato otroško veselje, ko sta Ciril in Metod začela pridigati v slovanskem jeziku. Medtem ko so se starodavni Slovenci veselili in rajali, so se Nemci načrtno pripravljali na prodor proti vzhodu. Bili so pač civilizacijsko in družbeno »naprej«, tu ni kaj reči. Tudi znana zadeva z gosposvetskim ustoličenjem ne dokazuje nasprotnega. Strinjam se s trditvijo Josipa Mala (Probleme aus der Frugeschichte der Slowenen, Lju. 1939), da ustoličenje odseva strukturo slovenske plemenske družbe pred vstopom v germansko orbito. Ne smemo pozabiti, da imajo v večini primerov primitivna plemena precej demokratične zakone in navade. Absolutizem in fevdalizem sta izraz že dokaj zrele družbe, ki predpostavlja državno organizacijo. Že Engels je bil prikazal, da primitivna plemena ne poznajo privatne lastnine. Prav tako pa je znano iz različnih avtorjev, da je poglavar takšnih ljudstev ponavadi voljen, da oblast ni osredotočena samo v njegovi osebi, temveč, da jo deli s svetom starešin, ipd. Zato je ustoličenje, po mojem skromnem mnenju, tudi lahko odsev primitivnih razmer, ne pa že neposreden dokaz, kot se je pisalo in govorilo, da smo Slovenci imeli demokracijo pred magno charto. Zgodovino je treba bolj spoštovati, čeprav nas stalno zapeljuje, da bi jo posilili, izhajajoč iz naših sedanjih prilik in neprilik.

Naša zavest kot narod se je rojevala šele mnogo pozneje, šele med sedemnajstim in devetnajstim stoletjem, takrat ko je nacionalistično gibanje začelo zbujati narodno zavest premnogih drugih narodov. V to obliko narodne zavesti smo dolga stoletja rastli v stiku z Nemci, kar je dalo naši fiziognomiji specifičen izraz. Ta stik je bil zelo intimen in če je res, da smo mi na-pol Nemci, kakor sem zapisal, morda z nekoliko preveč smisla za paradoks, je tudi res, da so Nemci (ali vsaj del njih: posebno vzhodni Avstrijci) na-pol Slovenci, kar Kuharjeva študija, kljub nekaterim pomislekom, vendarle izdatno in prepričljivo dokazuje.

Aleš Lokar

Kirurg za Slovence

O psihiatru dr. Juriju Zalokarju, sem že večkrat slišal, nekaj njegovih razprav in zapisov tudi prebral (v *Naših Razgledih, Prostoru in Času, Znamenjih*), nisem pa tako navdušen nad njegovimi idejami in pogledi kot nekateri moji znanci iz kulturniških vrst, posebno ne nad tistimi, s katerimi Zalokar seznanja širšo slovensko javnost v obliki pisem uredništvu (tako o alkoholizmu na Slovenskem, ki ga je objavilo *Delo* oktobra lani pod naslovom »V premislek vsem odgovornim«), ali v obliki intervjujev (intervju, ki ga je nekoliko pozneje imel z njim za tednik *Tovariš* časnikar Željko Kozinc in ki je bil objavljen pod naslovom »Zoper praznino življenja«). Svoj čas sem mislil reagirati na njegov zapis o alkoholizmu, pa je medtem izšel intervju v *Tovarišu*, ki me je še bolj podžigal k pisanju pričujočega zapisa.

Preden še sam razvijem nekaj misli o vprašanjih, ki jih je obravnaval Zalokar v intervjuju, bi rad citiral iz slednjega nekaj njegovih najbolj značilnih pogledov.

Na Kozinčevo vprašanje o težavah uresničevanja etike in humanizma v sedanji slovenski družbi, je Zalokar med drugim povedal naslednje: »Ob težavah, ki jih čas prinaša s

seboj, mnogi naši ljudje ne klecajo, če kaj ni v redu, jim je to le spodbuda za še prizadevnejše delo... Mnogo »malih« in neopaznih ljudi je, ki skrbijo za to, da se niti družbenega življenja ne potrgajo. A takoj ko se nekdo vda v to, da etike in humanizma zaradi raznih okoliščin ni več mogoče uresničevati, pomeni to, da je bil njegovi osebnosti zadan smrtni udarec. Namesto o idealih nenehne borbe za bolj človeško življenje, prične govoriti o »realizmu«, s čimer hoče prikriti odpad od samega sebe. Toliko opevani realizem ni drugega kot vdaja pred različnimi človeški svobodi in razvoju nasprotnimi zakonitostmi, kot so npr. pokorščina zahtevam trga, vsiljevanje potrošništva, klecanje pred tujcem, zanemarjanje vzgoje... Sledov razpada je vedno več...«

Na težave in napake v politiki, gospodarstvu in kulturi, pa Zalokar, kot sam poudarja, gleda s stališča človeka, ki si je med opravljanjem svojega poklica pridobil obzorja, kar ga opravičuje, da lahko izreče svoje mnenje tudi o stvareh, ki se ne tičejo neposredno psihiatrije. Zalokar je mnenja da »je skupni imenovalec raznih pojavov družbenega nereda v tem, ker je vse preveč vplivnih ljudi izgubilo vero v kaj drugega kot v goli kratkovidni pragmatizem, ali pa so se na kulturnem področju razočarani in demoralizirani zaradi tolikih izdanih idealov zapisali niču. Ko je tak človek izgubil upanje v nekaj višjega, kar ga presega, se je zatekel v svoj ozki jaz, ali pa v pre-

živelo. S tem se je tudi izločil iz ljudstva, ki ga ne pozna več... Tako obnavljamo, kar smo nekoč hoteli zrušiti, in pustimo, da v nas oživlja tisto, kar smo pobili v premaganih. Ne zavedamo se, kako močno smo se že oprijeli vrednot oziroma nevrednot potrošniške, kapitalistične družbe. Tako kot tam se tudi pri nas vedno več ljudi pogreza v kaos... V imenu padlih, ki so nekoč upali na nekaj boljšega, ne smemo dopustiti, da bi se znova pogreznili v preteklost.«

Zalokar izraža misli in poglede, ki so posebno med delom izobražencev in kulturnikov na Slovenskem in tudi v zamejstvu popularni in ki prihajajo v javnost kot rešilne bilke v tem, baje, posebno težkem trenutku. Sam sem mnenja, da vsebujejo citirani Zalokarjevi pogledi, razen tistih o potrebi po premagovanju težav in verovanju v nekaj višjega, kar nas presega in kar je sredstvo proti zatekanju v svoj ozki jaz, za demokratični razvoj slovenskega naroda toliko nevarnih in škodljivih prvin, da čutim za potrebno to tudi napisati. Ni brez pomena namreč, ali bodo taki pogledi dobili še večjo težo, kot jo imajo. V izključnem poudarjanju idej in idealov in zaničevanju realnih možnosti, ki jih ima človek v stvarnosti, vidim korenine vsega tistega fantičnega hotenja urediti ta svet in življenje ljudi v njem, ki pa namesto reda in pravice redno pomaga vzdrževati pri življenju razne totalitarizme in manipuliranje s človekom.

Družba se je nato vsakokrat morala otresti fanatikov in njihove gorečnosti, če je hotela resnično napraviti korak naprej v svojem razvoju. Ker pa nočem, da bi moj pristop k nakazanem vprašanju dobil prizvok osebnega obračunavanja s človekom, do katerega ne gojim nobenih sovražnih čustev, bom poudaril le to, da mi gre pri tem za vsak človekov nadaljnji razvoj nujno in za demokratične ljudi samoumevno izražanje in klesanje mnenj v smislu iskanja ne toliko vsem nam potrebne edinoveljavne resnice, kolikor jedra pojavov, s katerimi se res srečujemo, a največkrat ne soočamo dovolj racionalno. Naš sedanji trenutek, v domovini kot v zamejstvu, ne potrebuje po mojem zvenceh krilatic o idealih in le določenega pogleda na življenje, ampak sodobne metode hladnega razčlenjevanja in znanstvenega obdelovanja problemov, predvsem pa demokratičnega priznavanja drugačnosti, kar pa ne dopušča, da bi kdorkoli med nami nastopal kot posedovalec Resnice, ljudski tribun ali prerok. Prepričan sem, da slovenski narod v tej razvojni fazi ni ogrožen v svoji bitnosti in da zato ne potrebuje modela za reševanje svojih problemov, ki bi bil enostranski. Slovenci že dolgo nismo več narod nediferenciranih posameznikov, ampak sodobno razvejena in razslojena družba, za katero pa je priznavanje različnosti predpogoj in izhodišče vsakršnega skupnega napredovanja, ne pa okolnost in stanje, ki bi ga bilo treba odpraviti, kot, hote ali nehote, namiguje Zalokar.

Problematično samouresničevanje

Že sama zahteva, naj bi se človek samouresničeval in se ne odmikal od sebe, ni pojmovno jasna, saj bi sicer morali predpostavljati, da človek uresničuje nekaj, kar mu je dano, takorekoč organsko vanj položeno od vsega začetka njegovega življenja in kar nosi v sebi zavestno in spoznava le za tisto, kar to zares je. Tedaj pa

ne bi mogli več govoriti o samouresničevanju, saj bi šlo za nekaj, kar je nedvomno zunaj nas in zato metafizičnega izvora. Toda pustimo razpravljanje o pojmi in definicijah in pogledjmo, kaj je z uresničevanjem etike in humanizma. Je tudi tu vse jasno, imamo vsi ljudje iste poglede npr. na vprašanje o splavu ali razporoki? Socialisti pravijo, naj ima človek v teh rečeh pravico svobodnega odločanja, katoličani pa te pravice človeku nočejo dati, češ da pri tem ne gre več za pravico enega samega človeka. Ugotavljam torej, da obstajajo težave pri definiranju za vse človeštvo sprejemljivih etičnih norm. Zedinimo se lahko samo pri imperativih kot npr. biti pravičen ali delati dobro. Pri uresničevanju slednje norme pa že naletimo na popolnoma nasprotna stališča tako o uporabi sile. Najmanj kar k vprašanju uresničevanja etike in humanizma še rečem, je to, da se tudi pojmovanje etičnega in humanega spreminja v času in prostoru. To velja tudi za pojmovanje religioznega. Tu je prišlo pri številnih marksističnih mislecih do globokih premikov. Skoraj ni resnega marksističnega misleca, ki bi še trdil — če ni ravno vezan, linijski človek — da daje ali lahko da marksizem odgovor na vsa vprašanja, da je marksizem takorekoč najbolj popolen idejno-politični sistem na tem svetu. Pa tudi pri kristjanih bi težko našli resnega misleca, ki bi si upal trditi za krščanstvo, da daje odgovor na vsa vprašanja človeštva. Tudi v katolicizmu se s širjenjem ekumenske ideje marsikaj spreminja, kar je v tesni zvezi ne toliko s pojmovanjem etičnega in humanega, kolikor z dejansko edino merodajnem uresničevanjem etičnega in humanega. Nekoč so protestante preganjali kot zveri, ni še dolgo od tega, ko ni bilo umestno in primerno za katoliškega teologa navezovati stike s svojim kolegom protestantom, da ne govorimo z marksistom. Dandanes pa vsi katoličani govorijo o potrebi zblíževanja s protestanti, vendar vsi tega ne razumejo enako, še manj pa uresničujejo v praksi. Še vedno je za mnoge pojem o etiki

in humanizmu toliko kot določena verska resnica ali predstava o življenju, ki je lahko samo taka in taka in ne drugačna. Kot je v očeh širokih množic preživel takšno naziranje — toda uradna Cerkev se ga še drži, zato tudi ni nobenih resnejših premikov k zblížanju s protestanti — tako je tudi preživel pedagoški in moralističen ton v obravnavanju te problematike. Toda ne zato, ker bi ljudje odklanjali etične ideale kot poštenje, dobrota, nesebičnost, ljubezen do bližnjega, kolikor, ker čutijo in dobro vedo, da dobivajo nekateri etični ideali kot npr. pravičnost, poslušnost do predstojnikov in vdanost oblasti, na družbeni ravni zelo spremenljivo vsebino. Ni treba preveč dokazovati, da so nekateri od nazadnje omenjenih etičnih idealov služili določenim interesom. V današnjih družbenih razmerah res ni primerno se iti dualizem dobrega in slabega, lepega in vulgarnega, poštenega in hudodelskega v tistem najbolj vsakdanjem smislu, na ravni najbolj grobega poenostavljanja.

Ali upoštevanje človekovih dejanskih možnosti in danih razmer res onemogoča človekov razvoj in svobodo?

Posebno ni za vse kraje in razvojne stopnje enakega ključa, to dokazuje že dejstvo, da se srečujemo na svetu z najmanj tremi variantami socialističnega modela človekovega in družbenega »samouresničevanja«, pri čemer hoče biti vsak model socialističnega razvoja v danih zgodovinskih razmerah edino možen in pravilen. O načinu spreminjanja obstoječega reda v posameznih državah je toliko različnih pojmovanj, kolikor je v svetu socialističnih oziroma levičarskih gibanj. Že sam Marx je nakažal dve medseboj različni poti spreminjanja družbenega reda, ko je govoril, da ne gre jemati njegovega

klica k spreminjanju družbenih razmer dobesedno v smislu takojšnje revolucije, zakaj, tako Marx, brez demokracije tudi ni možnosti za širjenje socialistične ideje. Je tudi Marx izdal ideal etike in humanizma, ker je že v začetku pristal na »realizem« t.j. na upoštevanje dejanskih možnosti in danih razmer? Zalokar govori tudi o ljudeh, ki so se izločili iz ljudstva. Je tudi tu vse jasno? Se je npr. Smrkovsky izoliral od ljudstva, kot pravi sedanja češkoslovaška vodilna plast ali je obratno res, kot trdi Smrkovsky? Ali gre etiko in humanizem res tako razumeti in razlagati, da ima vedno prav samo eden ali samo določena skupina ljudi? In že ko Zalokar tako natančno ve, kako se pravilno uresničuje etika in humanizem, ali mogoče ve tudi to, kdo na tem svetu najbolj dosledno uresničuje ideal družbenega razvoja, ki bi bil v skladu z brezpogojnim uresničevanjem omenjenih principov in, kar me kot Slovenca še najbolj zanima, kdaj je povojna slovenska socialistična družba res bila taka in kdaj se je začela oddaljevati od uresničevanja omenjenih principov, in če, samo zaradi pokorščine zahtevam trga, vsiljevanja potrošništva itd.?

Paradoks humanizma

Sam mislim, da bi za uresničevanje idealov etike in humanizma morali najprej izenačiti razmere in ljudi v njih, da bi lahko vsi mislili in hoteli isto, kar pa bi pomenilo uvesti popolnoma dirigirani, neizogibno totalitaren družbeni red. Dosedanje zgodovinske izkušnje s takim načinom uresničevanja omenjenih idealov in principov kažejo, da je vse to vse prej kot pot k samostojnemu, zrelemu in odgovornemu človeku, ki naj bi predstavljal, če se ne motim, najpomembnejši ideal in cilj uresničevanja etike in humanizma? Prej omenjeni model uresničevanja etike in humanizma je slovenski narod že preizkusil in niso ga pokopali potrošništvo, pokorščina zahtevam trga, kratkovidni pragmatizem, zate-

kanje v svoj ozki jaz,« kot trdi Zalokar. Menim, da nudijo več jamstva in upanja kot Zalokarjevi pogledi na slovensko stvarnost tisti pogledi, in to so pogledi nekaterih slovenskih marksistov, da je narod tudi v socializmu trdoživa realnost, ki ne dovoljuje voditi z njim politike prisile, ker je narod pojmovno širši kot določeni družbeni razred ali sloj ali ideja družbenega modela v njem, kot je v članku »Vprašanje naroda v socializmu« (*Naši razgledi*, 11.2.1972) lepo zapisal Janko Pleterski. V narodu, kot tudi v družbi in v človeku, obstajajo realnosti, ki jih niso nekoč hoteli upoštevati in kot jih tudi Zalokar še vedno noče upoštevati — ni dovolj govoriti o skrbi za vse dele slovenskega naroda, treba je tudi sprejeti idejno raznolikost raznih delov slovenskega naroda kot izhodišče. Če torej nekateri o uresničevanju etike in humanizma pa tudi o etiki in humanizmu imajo nekoliko različne poglede, ali je potem treba iti, brez obzira na žrtve, spet nazaj v dobo izpred več kot 25 let? Kako pa ve Zalokar tako natančno, za kaj se je večina Slovencev takrat borila in dala svoja življenja? Zakaj pa se ni dalo spraviti precejšnjega dela Slovencev pod krov OF, če zadostuje v življenju verovati v ideale etike in humanizma in imeti upanje in vero v nekaj višjega, kar presega ozki jaz? Sicer ni tudi v okviru OF šlo vse brez trenj. Vsekakor, že ko Zalokar tako poudarja pot brezkompromisnega uresničevanja etike in humanizma, nekateri so šli na to pot in so se zato tudi kmalu rešili vseh ovir, predvsem »realistov« in raznih Dantonov, ki jih ni bilo malo. Kakšne perspektive narodnega življenja odpira Zalokar?

Ali ni dejstvo, da velika večina ljudi živi ob robu dogajanja, takorekoč anonimno, razumeti kot viden znak protesta proti zlorabam in največkrat najbrutalnejšemu nasilju nad človekom in drugačnostjo med ljudmi, ki so jih nenehno počeli »urejevalci« in »spreminjevalci« sveta in to v imenu najsvetlejših vrednot in idealov? Zakaj bi moral biti model življenja in sistemov vrednot, ki ga

le-ti oznanjajo in ponujajo, absolutno boljši od tistega, ki si ga želijo sami izoblikovati, po lastni presoji in odločitvi?

Ali se ne kaže v tem paradoks humanizma, ki je oznanjal človekovo samostojnost kot najvišji ideal, ki pa venomer ne dopušča, da bi človek živel, kot sam želi? Ali tako življenje ni mogoče samo zato, ker ni prišel še pravi trenutek? Toda, kdo naj o tem sodi, vedno samo nekateri razsvetljeni posamezniki in avantgarde, religije in ideologije?

Paternalističen družbeni model

Ali ni model družbe, v kateri delijo ljudi na dobre in slabe, na idealiste in realiste, plemenite uresničevalce idealov in oportuniste ter slabiče nekoliko preveč model tiste družbe, ko je en gospodar, posvetni in verski, odločal o vsem in zato tudi določal do podrobnosti svojim podložnikom način življenja? Je taka enodimenzionalna in zato paternalistična predstava človekovega družbenega in individualnega bistva res primerna napraviti iz poljubnega posameznika tisto zrelo, v sebi trdno in čustveno zaokroženo bitje, ki menda predstavlja tisto, kar imenujemo, humanistično vizijo človeka? Ali se tisti, ki tako radi in zviška dajejo sodbe o različnih poljih človekovega udejstvovanja od umetnosti tja do gospodarstva in narodnostnih vprašanj, zavedajo, kakšen družbeni model, in konkretno, kakšno politično prakso prinašajo ali pomagajo ustvarjati ter za slovenske razmere tudi oživljajo?

Ali se v socializmu v 25 letih nič ni zgodilo?

Nasprotno od Zalokarja ne vidim v današnji slovenski stvarnosti toliko temnih strani, izdajstva idealov ali podiranja tistega, kar so zgradili, ker sem globoko prepričan, da člo-

veštvo nima nič od tiste idejne enotnosti, kot je lepo zapisal Beno Župančič v 17. nadaljevanju svojega Berila za vsakdanjo (politično) rabo, v *Delu* dne 27. februarja letos, »ko se morajo zmeraj drugi strinjati z nami, nikoli mi z drugimi.« Da so se Kosik, Mahovec ali Kalivoda na Češkoslovaškem, Kolakowsky na Poljskem, Supek in mnogi drugi v Jugoslaviji borili, večkrat tudi za ceno žrtvovanja lastne svobode, za spremembo metafizične ujetosti in enodimenzionalne dialektike marksizma, v kolikor je slednji hotel veljati za alfo in omego vsega človeškega, vsega tega ni moč zreducirati na tako imenovano nadstavbo, to je na duhovni svet, ampak more veljati za vse družbene pojave. In če sprostitev družbene vezi, to je prisile in ideološke togosti, prinaša s sabo vrsto anomalij, ni to nič tragičnega, ampak komaj začetek demokratičnega razvoja družbe, še jasnejšega in doslednejšega priznavanja enakopravnosti tudi drugim. Ali ni zato določeni socializem, ki se mora zatekati k uporabi sile, če se hoče uveljaviti in obdržati na površju zgodovine, neposredna posledica takih naziranj, kot nam jih razkriva Zalokar? Ali ni poraz v vsakodnevnem življenju, ki ga takšen socializem doživlja, najboljši dokaz, da ideali socialistične vizije družbe in njihovo uresničenje v konkretni življenjski stvarnosti niso tako samoumevni, zadeva vere v etiko in humanizem? Ali niso ljudje, ki se zatekajo k psihiatru največkrat ljudje, ki so bili vajeni ali vzgojeni gledati nase in na svet okoli sebe samo skozi lečo določenega idejnega sistema, ki ne pozna odstopov in »realizma« in zato tudi ne spoštovanja drugačnih idej in naziranj in ki so se znašli v silovitem psihološkem konfliktu in razdvojenosti svoje osebnosti, kakor hitro so morali soočati se z vso bogatostjo in kompleksnostjo življenjskih pojavov? Kakšnega človeka so dosedaj vzgajali in nekateri bi radi še vzgajali v šolah (pa tudi v cerkvah in semeniščih), človeka, ki zna samostojno presoditi, kaj je dobro

in kaj slabo in ki zna hoditi z lastnimi nogami, ali pa človeka, ki več ali manj, samo sprejema in izvaja voljo vsakokratnega »očeta domovine« oziroma duhovnega in političnega voditelja?

Namesto normalizacije zaostravanje medčloveških razmerij

Sprašujem se, kako to, da pri nas namesto normalizacije medčloveških razmerij v smeri priznavanja posameznikove avtonomije (ki vključuje tudi tveganje, da posameznik ne uspe dati smisla svojemu življenju), v vse večjem številu in največkrat prav iz razumniških vrst, od marksistov in katoličanov, prihajajo poskusi varušva nad tem posameznikom, namesto da bi poglobljali vprašanje, kaj je družbena in kaj osebna sfera in vse tisto, kar taka razdelitev pogojuje na ravni družbenega življenja. Zato tudi za podobnimi apeli po smislu, redu in vrednotah ne stoji toliko skrb po res boljšem upravljanju skupnih dobrin v sodobni družbi, kolikor stara in posebno pri Slovencih ukoreninjena dediščina stoletnih zapovedi in prepovedi ter hegemonije, zdaj enega zdaj drugega svetovnega nazora in njihovih nosilcev, ki bi hoteli, da bi živeli s priročniki v rokah, ves narod in družba kot en sam velik razred šolarjev, ki, brez dovoljenja učitelja, ne sme odpreti ust, še manj pa napraviti korak stran od začrtane poti. Kako se bomo odpirali neznanemu in skrivnostnemu, če naj bi umetnost bila samo taka in taka, ali Slovenec samo tisti, ki misli kot nekateri posvečeni narodovi glasniki, etično neoporečen človek le tisti, ki zaničuje stvarnost? Zakaj bi moral Slovenec brez svoje demokratične privolitve vedno znova nekoga poslušati in mu priznavati vlogo vrhovnega sodnika? Zakaj moramo postati razdraženi, če ugotavljamo, da se spreminjajo ljudje in svet, v kate-

rem živimo? Včeraj je npr. veljalo kot najvišji cilj zagotoviti ljudem delovno mesto, danes pa se sprašujemo, kakšna so ta delovne mesta in okolje, kjer naj bi človek delal in živel. Človeštvo čaka svet in deloma že živi v njem, za katerega bo vedno bolj značilna izredna mobilnost ljudi, sredstev, idej in tudi pogledov na življenje. To je izziv sodobnega sveta, to je stanje, ki ga bo treba obvladati. Toda ravnotežja ne bomo vzpostavili, če bomo še naprej tako zaljubljeno prisegali na svoje poglede (kot zelo umestno ugotavlja Vinko Brumen v zapisu Pravost in pravovernost v septembrski številki *Glasa*, mesečnika Slovenske kulturne akcije v Argentini), oziroma če bomo obnavljali samo prepleskane paternalistične ideje, kot je osvežujoče zapisal v prej citiranem Berilu za vsakdanjo (politično) rabo Beno Župančič, če ne bomo iskali današnji razvojni stopnji slovenskega naroda ustrežnejših modelov življenja tako za posameznika kot skupnost, če ne bomo uvajali strpnějšíh modelov družbenega življenja tja do izobraževanja in vzgoje mladine. Predvsem bo morala šola poudarjati potrebo ne toliko po doslednejši ideološki vzgoji, kolikor potrebo in nujnost življenja v skupnosti čedalje bolj različnih posameznikov, ki se morajo navaditi jemati druge vsaj toliko resno kot sebe in svoje ideje ne pa obratno. Nove življenjske razmere so res prizadele, kot ugotavlja pravilno Zalokar, socialno slabše stoječe sloje in res je to predvsem socialni problem, toda ne izključno. Po moji laični presoji gre tudi za nesposobnost prilagajanja in razumevanja nove stvarnosti, kar velja skoraj v celoti za tiste vodilne kadre, ki so zasedli vodilna mesta bolj zaradi svojih političnih kot strokovnih kvalifikacij in sposobnosti in ki so zato v ostrejših pogojih gospodarjenja najbolj občutili svojo nedoraslost novim razmeram in ki so zato tudi končali pri psihiatru. Vsaj od psihiatrov bi človek pričakoval več znanstvene objektivnosti, kajti res je, da je razvoj psihologije in psihiatrije pokazal na odgovornost družbe, ki je lah-

ko tudi neposredno kriva za marsikaj, kar omenja Zalokar, res pa je tudi, da bi se predajali novemu mitu, če bi trdili, da lahko eksistira družba, ki se bo otresla anomalij in odpravila vzroke bolezenskih pojavov. Nekateri stvari so še popolnoma zavite v temo, posebno tiste, ki so v tesni zvezi z biološkimi zakonitostmi naše narave, za druge, predvsem za vse tisto, kar ima opraviti z oblastjo, in kar imenujemo zakon močnejšega —, pa tudi ni pričakovati, da bi jih človeštvo kdaj koli obvladalo.

Zakaj odhajajo delavci in strokovnjaki tako množično v „pokvarjeni“ Zapad?

In že ko Zalokar stresa svoj gnev nad »pokvarjenim« Zapadom, imam za umestno se nekoliko pomuditi pri dejstvu, da dandanes skoraj milijon Jugoslovanov dela in živi več ali manj začasno prav v kapitalističnem Zapadu in ne drugje, kjer družbeni sistemi bolj odgovarjajo Zalokarjevimi predstavami humanistično urejene družbe. Odhajanje delavcev in strokovnjakov iz Jugoslavije le ni tako enostavna zadeva, katero skušajo nekateri razlagati v moralističnem ključu kot pomanjkanje narodne zavesti, hlastanje po materialnih dobrinah, skratka kot nekaj, kar je vsega obsojanja vredno, temveč znak, da se na družbeni ravni splošne gospodarske in dostikrat tudi civilizacijske zaostalosti (ki je tudi deloma zapuščina preteklosti) ne da odčarati z lepimi besedami oziroma reševati, v kratkih rokih, kot so obljubljali in še obljublajo »revolucionarji«, posebno ne ustvariti ozračja in osnov, v katerih bi ljudje zadovoljevali svoje najosnovnejše življenjske ambicije in pričakovanja. Dvomim, da bodo kdajkoli uspeli priklicati ljudi nazaj, z apeli po politiki, ki ne »bi smela več dopustiti

vračanja nekoč že premaganih idej,« s čimer omogočajo zastoj družbenega razvoja v smeri pluralizma, ki edini lahko utira pot družbeni dialektiki in torej k priznavanju pravic tako delavstvu kot drugim družbenim dejavnikom, ki se sicer vsi, zdaj eni zdaj drugi, čutijo močno frustrirane. Sodobni človek se dobro zaveda svojega spremenjenega položaja v družbi, svojih zakonitih pravic do življenja, kot si ga sam zamišlja — in to tudi za ceno zablod. Delavci in strokovnjaki v tujini se tega dobro zavedajo, posebno odkar lahko tudi sami ugotavljajo in preizkušajo socialne, gospodarske, politične in druge pridobitve enega in drugega družbenega reda. Milijon Jugoslovanov v tujini je svojevrsten referendum proti frazarjenju o pokvarjenem Zahodu (če je kaj pokvarjenega na svetu, se to niti najmanj ne omejuje samo na Zahod), učinkovit protest proti ideološkemu načinu gledanja na življenje.

Želja po pobijanju določenih idej

Toda v zaostali in zato ideologizirani družbi in kulturi, so seveda bolj popularni ljudje, ki govorijo, kot Zalokar, v imenu ljudstva, borci za narobe sakralizirane razmere. Zagovorniki do življenjske stvarnosti manj abstraktnih pogledov pa naletijo, kot npr. Beno Zupančič s svojimi podlistki v *Delu*, na kopico očitkov o popuščanju idejnemu sovražnikom, itd. oziroma drugi, ki se v slovenski kulturi in družbi borijo za normalnejše razmere do sveta, pa veljajo za brezidejne nihiliste, če ne že za izrodke človeške družbe, ki jim je treba čim prej zamašiti usta. Če je nakoč želja po pobijanju določenih idej vodila v bratomorne vojne, pa smemo ugotavljati, da vodi danes, hvala Bogu, samo do množičnega odhajanja v tujino. Vsekakor si ne morem predstavljati, da bi s politiko nagobčnikov in izkoriščanjem žrtev padlih v NOB in drugimi, nič manj

samovoljnimi pojmi, dediščina žalostne slovenske totalitarne preteklosti, utirali pot bolj odgovorni in zreli družbi.

Bistvo pričujočega soočanja z Zalokarjevimi pogledi na stvarnost je v tem, da sam priznavam neko temeljno razdvojenost o človeku, neko ambivalentnost v njegovih idejah in dejanjih, neke zelo otipljive meje v njegovem preseganju proti tistemu višjemu, o čemer govori Zalokar, prevsem na ravni »samouresničevanja«, ki je možno, kot je enkrat za vselej napisal Hegel, samo v kulturni sferi kot mitično verovanje že od antike sem v religiji, kot posebna podoba v umetnosti in kot spoznavna perspektiva v filozofiji. Zalokar pa je nasprotno prepričan, da obstaja Resnica, ki je dosegljiva in razumljiva in dobra za vse življenjske pojave, za kar zadostuje imeti trdno vero in cilj pred sabo. Zame je to močno statičen pogled na svet, na bogastvo pojavov v svetu, posledica posebno v razumniških krogih močno razširjene miselnosti, da so važne samo ideje, vse drugo pa pride samo po sebi. Zato tudi slovenski kulturniki vedno samo pišejo o idejah, o edinovelnjavnih modelih kulture in umetnosti ter, kot v Zalokarjevem primeru, tudi o družbenem redu, nikoli ali zelo poredko pa o demokraciji, o svobodi, o pluralizmu, to pa je mogoče tudi zato, ker nimamo Slovenci posebno bogate tradicije racionalnega in znanstvenega obravnavanja družbenih problemov in predvsem spreminjanja človekove tako raznolike prisotnosti v svetu.

Dvojnost je v stvareh in tudi v samoupravljanju

Dvojnost je v stvareh, nihče ji ne more uiti. Tako tudi profesor družboslovja Jože Goričar priznava, da si samoupravljanje in tržna zakonitost nasprotujeta po svojem bistvu, vendar da smo zato, ker se družbeno življenje ne ravna po formalni logiki, prisiljeni ne samo tolerirati, ampak celo uvajati tržno gospodarstvo

kot v našem prostoru objektivno nujnost (*Delo*, 25.12. 1971, *Trikotnik s patom*), Večina družboslovcev, kot tudi že citirani Goričar, vidi tudi v sami ideji samoupravljanja določena protislovja ali dvojnosti, saj samoupravljanje odriva npr. državo v permanentno stanje odmiranja, v neučinkovitost. Toda noben resen in znanstveno podkovan družboslovec, gospodarstvenik in tudi politik, kateremu je politika predvsem urejanje javnih zadev, ne pa prisila nad človekom, ne vidi več izhoda v kakšni uravnilovki, kolikor vsi govorijo o porazdelitvi ekonomske in politične moči in kontroli nad njimi, zavedajoč se imanentnosti hierarhičnih struktur, katerih pa se ne da enostavno odpraviti, ker so v logiki stvari, o enakih startnih možnostih za vse otroke in mladino, ne pa o dušenju življenjskih sposobnosti in energij odraslim ljudem itd. To so pa tudi cilji vseh demokratičnih političnih gibanj na Zapadu. Gre torej za probleme, ki imajo na celem svetu neko skupno jedro in za katere bo treba na določeni razvojni stopnji tudi najti rešitve, ki bodo zelo podobne. Zakonitosti množične proizvodnje, optimalne organizacije dela in težnje po čim pravičnejši razdelitvi dohodka za vse družbene sloje in čedalje večje upoštevanje še drugih človekovih potreb, predvsem tistih glede ohranjanja zdravega okolja, niso na Vzhodu bistveno drugačne kot na Zapadu. Zato so tudi, v smislu povedanega, upravičeni in možni naporji po zblizanju v Evropi in ne nazadnje, tudi med Slovenci. Slednje tudi zato, ker imamo končno tudi Slovenci politike, ki se ne sramujejo več priznavati svojih in analogno naših omejenih možnosti v svetu, ki pa prav zaradi bolj realističnega razmerja do sveta postavljajo človeškemu razvoju trdnjše temelje. Zato so tudi klasični intelektualci tako hudi na tiste, ki več dajo na »realizem« in manj na samogledanost v »nespremenljive« ideje.

Dve poti sta možni

Izključno idealistični pogledi na svet, ki so prisotni tako na kulturni kot na politični ravni v obliki klicov po oživljanju revolucionarnega duha in idejov izpred 25 let, tudi ne dovoljujejo bolj objektivnega pristopa k problemom današnje slovenske družbe. Zato je tudi potrebno na tem mestu še jasneje poudariti, da sta v sedanji fazi socialnega in gospodarskega razvoja možni na Slovenskem predvsem dve poti: uresničevanje na eni strani modela družbenega razvoja v smeri sproščanja širše družbene dinamike (kar ne pomeni še anarhije in rušenja socialističnih pridobitev, kot alternativa monolitnemu družbenemu redu) in pa na drugi strani vrnitev k sistemu uravnilovke, birokratske kontrole in zato centralističnega sistema in posredno k sistemu trde roke, in nazadnje ter neogibno, k zaprtim mejam, k slednjemu zato, ker bi centralistični dirigizem ustavil proces gospodarsko-družbene prestrukturizacije.

Si Slovenci res želijo vrnitve k staremu? Bodo klici k izhodiščem revolucije priklicali domov tistih 100.000 Slovencev, ki so se podali na tuje ali bodo mogoče prej pognali čez meje novih 100.000 (le, da bo verjetno v tem primeru še več inteligentnih ljudi med njimi)?

Višek zanesenjaškega gledanja na svet in miselnosti, ki je nastalo v slonokoščenem stolpu lastnih idej ne pa v soočanju z vsakodnevnimi težavami slovenskih ljudi, pa je naslednja misel, vredna da bi spremljala slovenskega človeka pri prehodu v evropsko dogajanje.

Zbuditi kirurga, ki spi pod Peco

»Slovenija potrebuje kirurga, da ji prišije dele narodnega telesa. Dokler bo Slovenija samo torzo, je nuj-

no, da bodo nekateri obupovali in se počutili kot invalidi ter vzdihovali po bogastvih tujine. Če hočemo zaustaviti hiranje na tej in oni straneh meje, je nujno, da zopet zaživi narodno telo v vsej svoji celovitosti. Trdno verujem, da se bo ta »kirurg« nekega dne pojavil, pa čeprav danes morda še trdno spi kje v kaki jami pod Peco. Zato malodušnost ni na mestu. Marsikaj, kar je izgubljeno danes, ne bo izgubljeno jutri.«

Tu se organsko sklenejo Zalokarjeve misli in pogledi, v tej naravnost presunljivi misli na prihodnost »frustriranega« Slovenca. Žal dišijo te in podobne misli po notoričnem slovenskem zamudništvu, o katerem res ne kaže zgubljeni preveč besed (kot da ne bi Slovenci bili obdani od narodov, ki imajo tudi sami v svoji sredi mnogo ljudi s podobnimi sanjskimi prividi). Takšno poenostavljeno obravnavanje družbenih in narodnostnih problemov ni niti tako redek pojav, saj razkrivajo, privatno in javno, dan za dnem mnogi razočaranji iz vrst obeh glavnih svetovnonazorskih taborov na Slovenskem ter mnogi nostalgiki s podobo Slovenije v možganih, kot so jo doživljali pred vojno in ki na procese sodobnega razvoja, v smeri laične industrijske civilizacije, gledajo kot na nekaj hudičevega, blaznega, kot na razkroj in konec slovenskega naroda.

Ob tolikšni pojmovni in idejni eksotiki ne vidim drugega izhoda, kot se predati skromnemu realizmu, ali, po domače, zdravi pameti in obrniti nekoliko pogled dlje okoli sebe. Videli bomo, da priznavanje določenih dejstev ni klecanje pred tujcem in da so koraki, kot npr. Brandtova vzhodna politika, porojena iz priznavanja dejstev, hkrati tudi žarek upanja na poti k normalnejšemu reševanju odprtih vprašanj in zato tudi korak k preseganju toge rodoljubne ideološke interesne zavezanosti.

Vladimir Vremec

Polemična korespondenca

Ljubljana, 19. aprila 1972

Spoštovani gospod Vremec —

Pravkar sem prebral vaš članek v 31.-32 št. Mosta »Demagoška izjava KKŠ v Ljubljani«.

Nimate prav. Ne poznate naših razmer in očitno ne poznate spisov Tarasa Kermaunerja in Pirjevca, ne poznate osebnih lastnosti Pirjevca. Ker pa imam le malo časa za tako korespondenco, za danes le tole:

Govorite o ovaduštvu. Kaj je ovadba? Pred javnostjo skrita, največkrat anonimna naznanitev neznanega storilca ali neznanega dejanja nekemu, ki je morda zainteresiran, da za to osebo ali dejanje zve. Osebe, ki jih imenuje izjava KKŠ, so že nekaj let znane, znano je, kaj te osebe pišejo. Izjava je bila objavljena in podpisana od znanega kluba.

Ni pa bilo znano, koga te osebe in njihovo pisanje razen koroških študentov še vznemirjajo. Prav za politično administracijo ni bilo znano, ali oz. v kakšnem smislu jo te osebe in njihovo pisanje vznemirjajo. V situaciji, ki je nastala po 21. seji ZKJ v začetku decembra 1971, je bilo celo pričakovati, da bo izjava KKŠ sprejeta prav od politične administracije z negotovanjem. Na seji ZKJ je bil — ali to veste? — obsojen hrvaški in vsak nacionalizem, izjava KKŠ pa je slovensko nacionalno poudarjena, izraža slovensko nacionalno zaskrbljenost. Mogoče je bilo, da jo kak zmešanec proglasi za nacionalistično. Računajoč na sklepe 21. seje Zveze KJ je Pirjavec izjavo KKŠ v Delu 22. jan. besno napadel in jo proglasil za skrajno nacionalistično. Z zadovoljstvom ugotavlja, da je konec leta 1971 (to so sklepi 21. seje ZKJ) njegovo prognozo (namreč o preživelosti nacionalizma) v celoti potrdil, da je bil torej z obsodbo nacionalizma na 21. seji ZKJ obsojen tudi »nacionalistični« duh izjave KKŠ. Peter Levec, eden izmed letošnjih nagrajencev iz Prešernovega sklada, Pirjavec v glosi v Delu 29. jan. 1972 to izrečno očita. Franc Pirnat pa v Delu 12. febr. 1972 govori v tej zvezi o nizkih udarcih Pirjevca. Kaj ima torej izjava KKŠ opraviti z ovaduštvom, ne razumem. In kje je demagogija? Vidi se, da brez poznanja stvari pišete kar tja v en dan, brez jasnih pojmov.

Kako negotova in na nejasnem so bila uredništva slovenskih političnih časnikov, se vidi iz tega, da je izjavo KKŠ objavilo Delo šele po enem mesecu, ko je bila poslana. Le celovški Slovenski vestnik jo je objavil že prej, 31. dec. 1971, in sicer, če sem prav informiran, ker so jo nekako »vtihotapili« mladi. Ljubljanski dnevnik, Primorski dnevnik in mariborski Večer pa izjave sploh niso objavili.

Res pa je, da je objavilo Delo izjavo šele na intervencijo, če sem prav informiran. predsedstva republiške konference SZDL. Torej — vendarle politično administrativni poseg!? A ne smete pozabiti, da je bilo medtem enome-sečno omahovanje in da so bile enake možnosti, da bi se bila politična administracija odločila proti izjavi KKŠ. Torej — kakšna ovadba? Vi ste pač na strani tistih, ki jih izjava s poudarkom imenuje razkrojevalce slovenske nacionalne zavesti in odpornosti proti potujčevanju in proti katerih pisanju izjava protestira.

Zaradi tega, ker obstoji nevarnost, da se nekaj javnih izjav polasti politična administracija, bi po Vašem mnenju vsi tisti, ki se ne strinjajo s pisanjem Tarasa Kermaunerja, Pirjevca, Krambergerja in podobnih, morali molčati, oni pa bi smeli svobodno pisati vse, kar se jim zljubi. Tako pogledano je res tudi to, da je bil končni stavek izjave »Smo proti administrativnim ukrepom« odveč. Ni namreč mogoče preprečiti, da bi se tega, kar je javno izrečeno, ne polastila politična administracija, kar pa velja za pisanje vseh publicistov. Od ljudi, ki se ne strinjajo s pisanjem katerihkoli publicistov, ni mogoče zahtevati, da bi molčali. Povedal sem Vam nekaj svojih misli ob branju Vašega napada na izjavo KKS. Upam, da boste uvideli, da ste storili napako.

Bodite torej lepo pozdravljeni!

Vaš vdani

Lojze Ude

PS.: Če bo potrebno, Vam bom odgovoril tudi javno.

Odgovor Lojzetu Udetu

Pismo, ki ga je Lojze Ude naslovil name, je po mučnih zapletih prišlo na dan. Ne vsebuje ničesar takega, zaradi česar ga ne bi hotel objaviti ali nanj odgovoriti, kot je namignil v Zalivu št. 34-35 Boris Pahor.

Opazam, da tudi Lojze Ude spada v vrsto ljudi, ki namesto, da bi obravnavali ideje določenih ljudi, spravljajo v ospredje osebne lastnosti teh istih ljudi. »Ne poznate osebnih lastnosti« je udoben izgovor, ki danes prizadene Pirjevca, jutri pa lahko tudi mene. Zato ga tudi najodločneje odklanjam. Ugotavljam nadalje, da postavlja Lojze Ude na isto raven v stilu eseja napisano razglabljanje o narodnostnih vprašanjih in bučno, skupinsko reagiranje nanj, ki naslovljeno na širšo javnost, zadobiva lastnosti pravcatega sredstva pritiska. Kot tako nima več dosti opraviti s pravico posameznika do svobodnega izražanja svojega mnenja. Te pravice pa ne kratim ne Udetu ne Pahorju niti študentom iz vrst Kluba koroških študentov v Ljubljani, če se le mislijo poslužiti istega orožja t.j. besede in to v okviru iste oblike komuniciranja z javnostjo. Zato sploh ne more iti za molk, na katerega bi morali biti nekateri obsojeni niti ne za pravico svobodnega pisanja vsega, kar se nekaterim zljubi. Bojim se, da s tem preobračamo dejstva in pojme, kar pa je zame možno samo v deželah z nizko stopnjo demokratične razvitosti in tradicije.

Upam, da bo Lojze Ude razumel moje stališče in da ga ne bo še naprej imel za neosnovan napad na določeni del kulturnih ustvarjalcev, h kateremu se tudi sam prišteva.

Vladimir Vremec

Trst, 9. junija 1972

EPIGRAMI

Mokrocveteče rožce, nežno mile,
od čustev breztežnih nebeško ganljive:
roza kot zora ste in Parnasa dika
pa malce zelene, komaj mladika.

PAHORJU

*Edino ti pošten si, lep in bister
v republiki naših knjižnih duhov:
očisti čolnič nam, otmi naš krov,
ti strastno strašni notranji minister.*

Lipe

Popravek:

V članku: Bogdan Novak, *Pravni vidiki meje med Jugoslavijo in Italijo*, MOST 31-32, 1971, je prišlo do nekaterih napak za katere se bravcem oprostamo:

str. 60, drugi stolpec sedma vrsta: »Marca 1955 je Generalni komisar razširil italijansko republiško zakonodajo na...«; namesto: »Marca 1945 je Generalni komisar razširil italijansko zakonodajo na...«

str. 60, drugi stolpec, petnajsta vrsta: »...in nova dežela je začela svoje življenje«; namesto: »in tedaj je nastala tudi tržaška pokrajina.«

str. 60, drugi stolpec, osemnajsta vrsta: »...čeprav je Italija izgubila suverenost nad STO-jem po členu 21. Mirovne pogodbe« (ali »v smislu člena 21. Mirovne pogodbe«); namesto: »...čeprav je Italija zgubila suverenost nad STO-jem v nasprotju z 21. členom Mirovne pogodbe.«

str. 62, drugi stolpec, šesta vrsta: »...bi Sovjetska Zveza lahko zahtevala«; namesto: »...bi Sovjetska zveza zahtevala...«

FIG. 1

